

Small Great Nation
Sammenhængskraften i Danmark

August 2018

Indholdsfortegnelse

Forord	4
1. Hovedresultater og oplæg til diskussion	7
1.1 De centrale analytiske resultater	10
1.2 Spørgsmål til diskussion	13
2. Sammenhængskraften og de anfægtede	17
2.1 Hvad er afgørende for sammenhængskraften?	19
2.2 De globaliseringsramte og de anfægtede	21
2.3 Tonen i debatten	26
3. Parallelsamfund?	31
3.1 Personer med dansk og mellemøstlig baggrund lukker sig om sig selv	31
3.2 En lysere fremtid for unge ghettobeboere	34
3.3 Højtuddannede flytter til de store byer	37
4. Grundskolen og sammenhængskraften	43
4.1 Befolkningen deler sig op	43
4.2 Klassekammeraternes betydning for det enkelte barns indkomst	46
4.3 De svage elever har fagligt svagere lærere	49
5. Globaliseringens gevinster og omkostninger	53
5.1 Holdning til globalisering	53
5.2 Brede gevinster ved globalisering	56
5.3 Effekter af automatisering	58
5.4 Effekter af kinesisk importkonkurrence	62
5.5 Tilpasningsomkostninger ved lavtuddannet indvandring til Danmark	64
6. Medier og falske nyheder	71
6.1 Flere bruger nye nyhedskilder, men de fleste har lav tillid til dem	72
6.2 Bekæmp falske nyheder – såvel som misinformation	74
7. Hvilke kompetencer får Danmark brug for?	81
7.1 Overordnet udvikling i behovet for kompetencer	82
7.2 Udviklingen i anvendelsen af specifikke kompetencer	84
7.3 Betydning for uddannelsessystemet	86
8. Litteratur	88

Forord

Samarbejdet mellem Kraka og Deloitte om projektet Small Great Nation er et privat initiativ, som analyserer langsigtede udviklingsperspektiver for det danske samfund. Initiativet er uafhængigt af politiske ideologier og politiske interesser. Formålet er at kortlægge Danmarks styrker og svagheder og pege på, hvordan velfærd og sammenhængskraft kan sikres i Danmark fremover. Initiativet udnytter både eksisterende forskningsbaseret viden og bidrager samtidigt med nye, selvstændige analyser, der udmunder i fagligt baserede løsningsforslag for at skabe et bedre Danmark.

Dette er den anden opsamlende rapport under projektet Small Great Nation. I rapporten analyserer vi forskellige aspekter af "sammenhængskraften" i Danmark.

Storbritannien har besluttet at træde ud af EU, og i USA har man valgt en kontroversiel præsident. I begge tilfælde har det sandsynligvis spillet en afgørende rolle, at store befolkningsgrupper ikke har oplevet at få en rimelig del af gevinsterne ved den økonomiske udvikling og er utilfredse med globaliseringens konsekvenser. Der er ikke tegn på så markante skel i Danmark, men har landet på en lignende måde anfægtede befolkningsgrupper, der vender sig mod samfundets udvikling og i så fald hvorfor? Er der en reel baggrund for anfægtelsen, fx effekterne af globalisering? Risikoen for, at parallelsamfund er under opbygning i Danmark, har fået stor mediebevågenhed, men hvordan er fakta? Deler danskerne sig mere op efter fx indkomst, uddannelse og etnicitet? Børnene skal sikre sammenhængskraften på langt sigt. Gives børn med forskellig socioøkonomisk baggrund lige chancer for at realisere deres potentialer? Og hvilke kompetencer er der brug for fremover?

På baggrund af analyserne stiller vi en række centrale spørgsmål, som vi håber politikere, virksomhedsledere, faglige eksperter og almindelige danskere vil diskutere og bidrage med svar på. Det kan forhåbentlig bidrage til at nå frem til løsninger, der sikrer, at Danmark også fremover vil være et af de mest attraktive steder at leve.

I de næste rapporter vil vi først gå i dybden med arbejdsmarkedet og andre forhold af central betydning for virksomhedernes evne til at producere effektivt. Dernæst vil vi se på de store spørgsmål i relation til den offentlige sektor og velfærdsstatens fremtid – kan humlebien blive ved med at flyve?

Stor tak til sekretariatets medarbejdere: Kristine Vasiljeva, Kristian Binderup Jørgensen, Mikael Bjørk Andersen, Regitze Wandsøe-Isaksen, Rasmus Kornbek, Therese Aunbirk Jeppesen, Philip Henriks, Katrine Bonde, Sebastian Hørlück, Frederik Lando og Frederik Degn Pedersen. Og tak til de øvrige medarbejdere i Kraka, der på forskellig vis har bidraget undervejs. Derudover særligt tak til Snorre Ralund og Anders P. Nielsen for et godt samarbejde omkring hhv. analyser af Facebook-data og effekter af teknologiudbredelse og indvandring.

God læselyst!

Hans Jørgen Whitta-Jacobsen, Professor og Senior Fellow i Kraka
Jørgen Søndergaard, Senior Fellow i Kraka
Peter Mogensen, Direktør i Kraka
Jens Hauch, Vicedirektør i Kraka
Jakob Roland Munch, Professor
David Dreyer Lassen, Professor

1. Hovedresultater og oplæg til diskussion

Mangel på sammenhængskraft kan være alvorlig

Sammenhængskraften i et land er vigtig. I USA har en stærkt splittet befolkning valgt en kontroversiel præsident, og en splittet engelsk befolkning går en uvis fremtid i møde uden for EU. Catalonien har – med begrænset succes – erklæret sig selvstændig, og Belgien har i nyere tid pga. geografiske og kulturelle modsætninger stået uden regering i knap 600 dage.

Det går godt i Danmark

Det går generelt godt i Danmark, og landet har et udgangspunkt for en fremtid med høj velstand og livskvalitet. I den første rapport fra Small Great Nation påviste vi bl.a., at Danmark har en fordelagtig branchesammensætning, der står over for stor global efterspørgsel fremover. Danmarks institutioner er gode, og det har stor betydning for landets økonomi. Produktiviteten følger med andre vesteuropæiske lande. Danmark har i årevis nydt godt af stigende velstand pga. teknologisk udvikling og forøget international handel. Danmark har fået afviklet den store udlandsgæld og nyder nu godt af gode afkast på udenlandske investeringer. Samtidig har en betydelig tilgang af udenlandsk arbejdskraft til Danmark og fleksibiliteten heri bidraget til både at gøre landet rigere og til at mindske risikoen for overophedning i højkonjunkturer.

Den globale udvikling er alvorlig

Men vi ser også ud på en verden, der pludselig er præget af tilløb til protektionisme og satsning på forældede og forurenende industrier – og et Storbritannien, der forlader samarbejdet i EU. Denne udvikling væk fra globalisering og internationalt samarbejde finder sted i demokratiske lande og føres an af demokratisk valgte ledere.

Danmark hænger stadig sammen og tilpasser sig

Vores analyser indikerer ikke, at sammenhængskraften i Danmark er så presset, at der er grund til at forvente dramatiske ændringer som i Storbritannien eller USA – det er en god nyhed. Hovedparten af danskerne oplever ikke at være ofre for en meget urimelig økonomisk udvikling, eller at det stigende antal udlændinge gør Danmark til et meget værre sted at bo. Tværtimod mener hovedparten af danskerne, at udenlandsk arbejdskraft, international handel og teknologisk udvikling er positivt. Billedet bekræftes af en række analyser: Vi påviser, at der er betydelige gevinster ved international handel, specielt med de nye markeder som Kina, Sydøstasien og de nye EU-lande, og at gevinsterne kommer alle samfundslag til gode. Og når virksomheder anvender mere udenlandsk arbejdskraft, flere robotter eller udsættes for mere importkonkurrence, klarer de fleste medarbejdere sig godt igennem forandringerne enten i deres hidtidige eller i et nyt, lige så godt lønnet job.

Danskerne: Sammenhængskraft er vigtig og handler bl.a. om lighed og ensartethed

Danskerne er også meget enige om, at sammenhængskraften er vigtig. De fleste forbinder sammenhængskraft med en relativt høj grad af økonomisk lighed, lige pligter og rettigheder samt et godt socialt sikkerhedsnet. Det må fortolkes som en generel opbakning til demokratiet og velfærdsstaten. For en mindre gruppe er et fælles udgangspunkt i dansk sprog og kultur det mest afgørende for sammenhængskraften. Det må opfattes som en opbakning til den kulturelle ensartethed, som måske i højere grad eksisterede tidligere, og kan være udtryk for en bekymring for om dansk sprog og kultur presses af andre kulturer.

Men sprækker i fundamentet

Men selvom Danmark ikke har parallelsamfund i et omfang som i USA, er der tegn på, at sammenhængskraften forringes i flere dimensioner, og at betydelige minoriteter ser ganske anderledes på udviklingen end majoriteten. Således oplever danskerne generelt, at sammenhængskraften er svækket, hvilket bekræftes af analyser i rapporten. Og mht. danskernes primære opfattelse af sammenhængskraft – økonomisk lighed, social sikkerhed samt lige rettigheder – er det faktisk gået tilbage: Afstanden mellem rig og fattig er øget, staten tager sig ikke helt så generøst af personer

med behov herfor som tidligere og rettighederne er knap så lige, jf. fx regeringens ghettoudspil, der begrænser bosætningen i udsatte boligområder (herefter: ghettoer) for personer, der modtager overførselsindkomster.

Uens effekter af globalisering

Der er derfor betydelige minoriteter i Danmark, som i markant grad oplever, at den samfundsøkonomiske udvikling ikke går deres vej. Det er fx personer, der har oplevet at miste deres job pga. globaliseringen, og personer som mener, at de ikke har fået en fair andel af den økonomiske fremgang, eller som mener, at asylmodtagere og familiesammenførte gør Danmark til et meget værre sted at bo. Vores analyser viser da også, at mens hovedparten af de ansatte i virksomheder, der pludselig tager meget udenlandsk, lavtuddannet arbejdskraft ind, oplever ganske små tilpasningsomkostninger, eksisterer der også en mindre gruppe, som lider et betragteligt tab, da de bliver arbejdsløse. Også for virksomheder, der importerer robotter, er der en negativ effekt på de ansattes erhvervsindkomst og beskæftigelse. I virksomheder, der er udsat for kinesisk importkonkurrence, er der primært tale om negative effekter via en lavere erhvervsindkomst.

Etnisk opdeling

En væsentlig minoritet af danskerne finder som nævnt, at et fælles udgangspunkt i dansk kultur og sprog er helt afgørende for sammenhængskraften. Og en minoritet af danskerne mener, at Danmark ville blive et meget bedre sted, hvis flygtninge og familiesammenførte forlod landet. Vores analyser finder en tendens til øget adskillelse mellem etniske danskere og udlændinge bosiddende i Danmark. Baseret på Facebookdata finder vi således, at danskere og personer med mellemstlig baggrund sender relativt flere negative kommentarer til folk uden for deres egen gruppe end til folk, der ligner dem selv. Og danskere og personer med mellemstlig baggrund interagerer i faldende grad på Facebook. Det kan være et resultat af et stigende modsætningsforhold mellem etniske grupper, og det kan bidrage til at svække sammenhængskraften.

Geografisk opdeling efter indkomst og uddannelse

Der er ligeledes indikationer af en stigende geografisk opdeling efter indkomst og uddannelse. De højtuddannede flytter til byerne, mens de lavtuddannede forbliver i udkanten. Og vores analyser viser, at børnene i stigende grad opdeles geografisk efter deres forældres indkomst. Vi påviser samtidig, at klassekammerater har stor betydning for den enkeltes fremtidige uddannelse, beskæftigelse og indkomst. Det betyder, at der ligger en økonomisk gevinst alene i at vokse op i et begunstiget område. En mere lige fordeling af børn i folkeskolen efter deres socioøkonomiske baggrund kan give betydelige samfundsøkonomiske gevinster og en mere ligelig indkomstfordeling. Derudover er opdelingen efter forældrenes indkomst og uddannelse allerede i grundskolen problematisk, fordi det er børnene, der skal sikre sammenhængskraften på længere sigt.

Komplekst nyhedsbillede

På trods af omfattende debat om falske nyheder, der spredes på sociale medier, modtager hovedparten af danskerne fortsat journalistisk behandlede nyheder og er kritiske i forhold til egen evne til at skelne sandt fra falsk. Det er positivt, da falske nyheder kan bidrage til polarisering og sætte sammenhængskraften under pres, hvilket blev tydeligt under den amerikanske præsidentvalgkamp.

Misinformation giver fejlagtig virkelighedsopfattelse

Et mere komplekst nyhedsbillede gør det dog sværere at skille sandt fra falsk, og mindre grupper i befolkningen har risiko for at få en fejlagtig virkelighedsopfattelse fordi de har et medieforbrug, der stort set ikke er journalistisk behandlet. Decideret falske nyheder er meget omtalte, men det største problem kan meget vel være en stigende grad af misinformation, dvs. et kraftigt fordrejet billede, der fremstilles som værende retvisende. Misinformation kan være svært at håndtere, da indgreb kan stride mod ytringsfriheden.

Effekter af upræcis information

Forskelle i virkelighedsopfattelse og manglende kendskab til andre befolkningsgrupper kan imidlertid øge skellene mellem befolkningsgrupper ved en større grad af frygt eller antipati og derved muligvis skade sammenhængskraften. En upræcis eller manglende indsigt kan føre til valg, der ikke er i den enkeltes egeninteresse og til et mere polariseret samfund.

En række afgrænsede udfordringer

Der er således ikke tale om en enkeltstående stor trussel mod sammenhængskraften, men en række områder med afgrænsede, men stigende udfordringer. Løsningen findes derfor ikke i et enkelt kraftfuldt instrument, men i en række mindre tiltag.

Tilpasning og uddannelse er dog rød tråd

Globaliseringen medfører omstillinger i produktionen i Danmark, som indebærer, at virksomhederne efterspørger andre kompetencer og andre kombinationer af kompetencer end tidligere. Jo bedre Danmark er i stand til at sikre, at arbejdsstyrkens kompetencer matcher denne udvikling, jo mindre vil tilpasningsomkostningerne ved globaliseringen alt andet lige være, og jo færre danskere vil opleve et tab som følge af globaliseringen. Vi stiller derfor skarpt på arbejdsstyrkens kompetencer på tværs af uddannelseskategorier. Som en del af det ser vi på, hvordan landet bedst rustes den nuværende og fremtidige arbejdsstyrke til at bidrage til vores økonomiske velstand, og hvordan det undgås, at store grupper i fremtiden tabes på grund af forkerte eller for dårlige kompetencer. Kompetencebehovet er stigende, nogle kompetencer skal mestres af de fleste, det gælder basale, sociale og analytiske færdigheder. Men der er samtidigt et kraftigt voksende behov for flere specialister på udvalgte områder, det gælder fx "programmering" og "operationsanalyse".

Specifikke uddannelsesbehov

Analyserne peger også på mere specifikke uddannelsesbehov. Således kan fraværet af et kodeks for god og respektfuld adfærd på sociale medier være en medvirkende årsag til problemerne, og svaret kan være undervisning heri. Tilsvarende kan svaret på det mere komplekse nyhedsbillede være undervisning i at identificere falske nyheder og misinformation samt en aktiv udbredelse af faktisk korrekt information.

Uklare årsags-sammenhænge driller

Årsagssammenhænge er desværre ikke altid entydige. Vi kan således eksempelvis ikke være sikre på, om globaliseringen er årsag til de anfægtelser, som nogle grupper har, eller om de pågældende grupper også var anfægtede og fx skeptiske over for EU og international handel før globaliseringen for alvor slog igennem.

Hvorfor er det ikke gået værre?

Når analyserne samlet set indikerer, at Danmark ikke ligefrem er ved at knække over, kan det skyldes bred politisk konsensus om, at Danmark har en hensigtsmæssig samfunds- og arbejdsmarkedsmode. De fleste globaliseringsramte har hurtigt fundet et nyt job og er derfor ikke gået væsentligt ned i erhvervsindkomst, og undervejs har de været hjulpet af et socialt sikkerhedsnet. I Danmark kom diskussionen om antallet af asylmodtagere og familiesammenførte relativt tidligt på dagsordenen og førte til en – i sammenligning med fx Tyskland og Sverige – begrænset tilstrømning uden dog at føre til helt lukkede grænser som i nogle østlande. Tidligere arbejde i Small Great Nation har vist, at det især er udkantsområderne, der er blevet påvirket af stigende importkonkurrence og udenlandsk arbejdskraft. At dette ikke har givet sig udslag i en stærkt stigende ledighed i disse områder, hænger sammen med, at antallet af ufaglærte på det danske arbejdsmarked trods tilgang af et stort antal lavtuddannede udlændinge har været kraftigt faldende de sidste 20 år. Samtidig har arbejdsstyrken i udkantsområderne været faldende på grund af den store stigning i de unges vandring fra land til by for at tage en videregående uddannelse.

Reparer sprækker inden de vokser sig for store

Sprækkerne i sammenhængskraften er fortsat begrænsede, men de er der og kan med tiden vokse sig store, så der er god grund til at tage dem alvorligt og løse problemerne, mens de endnu er overskuelige.

Rapportens indhold

I dette indledende kapitel opsummerer vi først de helt centrale resultater af de mange analyser, der danner baggrund for rapporten. Dernæst opstiller vi en række diskussionspunkter, som politikere, erhvervsledere og den helt almindelige befolkning kan forholde sig til, som en del af bestræbelsen på at sikre et samfund med en høj sammenhængskraft fremadrettet. Resten af rapporten giver korte beskrivelser af analyserne og resultaterne. Beskrivelserne er baseret på en lang række baggrundsnotater, der dokumenterer analyserne og giver en grundigere beskrivelse af den metodiske tilgang og resultaterne.

1.1 De centrale analytiske resultater

Rapportens centrale analytiske resultater er:

Sammenhængskraft og de anfægtede

- Vi definerer, at sammenhængskraften i et land er høj, hvis:
 1. Den enkelte oplever, at egen succes afhænger positivt af andres – ultimativt af hele samfundets – succes.
 2. Den enkelte føler en forpligtelse til at bidrage til andres og hele samfundets succes, og mener at andre har en lignende forpligtelse.
 3. Befolkningen har en nogenlunde ensartet opfattelse af, hvad der definerer et succesfuldt samfund.
- En spørgeskemaundersøgelse viser, at danskerne finder det mest afgørende for sammenhængskraften, at alle har lige rettigheder og pligter i velfærdsstaten, at afstanden mellem rige og fattige ikke bliver for stor, og at staten tager sig af personer, der har behov herfor.
- I international sammenhæng scorer Danmark højt på sammenhængskraft. Eksempelvis er Danmark det land i EU, hvor flest mener, at de har de samme muligheder for at komme frem i livet som andre i samfundet. Kun overgået af Finland er Danmark også det land i EU, hvor flest har tillid til hinanden. Og endelig er Danmark et af de lande i verden, der har lavest økonomisk ulighed. Alle tre mål ligger tæt op ad danskernes egen forståelse af, hvad sammenhængskraft betyder.
- Noget tyder dog på, at sammenhængskraften er under pres. Godt syv ud af ti danskerne mener, at sammenhængskraften de seneste ti år er blevet svækket.
- Knap hver tiende dansker oplever at have fået en meget unfair andel af den økonomiske vækst – personer med denne opfattelse betegner vi som "økonomisk anfægtede". Personer uden for arbejdsmarkedet og offentligt ansatte inden for social- og sundhedsvesenet er overrepræsenterede i denne gruppe. De offentligt ansattes overrepræsentation kan overraske, da andre Krakaanalyser viser, at deres løn er fulgt med udviklingen på det private arbejdsmarked. Det kan dog ikke udelukkes, at årsagen er en oplevelse af generel ressourceknaphed i deres del af den offentlige sektor og deraf følgende ringere arbejdsvilkår.
- Godt hver tiende dansker mener, at asylmodtagere og familiesammenførte gør Danmark til et meget værre sted at bo – disse betegner vi som "værdipolitisk anfægtede". De værdipolitisk anfægtede er underrepræsenterede i København, men derudover hverken under- eller overrepræsenterede andre steder i landet.
- De økonomisk anfægtede er langt mere negative over for de senere års arbejdsmarkedsreformer end befolkningen som helhed. Og både de økonomisk og de værdipolitisk anfægtede er EU-kritiske. Samlet ønsker 2/3 af befolkningen at forblive i EU, mens flertallet i begge kategorier af anfægtede ønsker at forlade EU.
- En person defineres som "globaliseringsramt", hvis vedkommende angiver at have mistet sit job inden for de seneste ti år pga. outsourcing, automatisering eller indvandret arbejdskraft. Denne gruppe udgør ca. 18 pct. af befolkningen. Godt 10 pct. af de globaliseringsramte er økonomisk anfægtede, mens godt 6 pct. af de ikke-globaliseringsramte er økonomisk anfægtede, når der er kontrolleret for forskelle i baggrundskarakteristika mellem de to grupper. Tilsvarende er godt 17 pct. af de globaliseringsramte værdipolitisk anfægtede, mens det gælder knap 11 pct. af de ikke-globaliseringsramte, når der er kontrolleret for forskelle i baggrundskarakteristika. Har man således oplevet at miste sit job pga. globalisering i bred forstand, har man større sandsynlighed for at være økonomisk og værdimæssigt anfægtet end befolkningen som helhed.
- Vi analyserer tonen i debatten med anvendelse af Facebookdata og identificerer – lidt forenklet – individernes kulturelle baggrund ud fra deres navne. Vi fokuserer på personer med traditionel dansk kulturel baggrund og personer med mellemøstlig kulturel baggrund. Generelt skriver personer med dansk baggrund i lavere grad negative kommentarer til hinanden end

til personer med mellemøstlig baggrund. På samme vis sender personer med mellemøstlig baggrund i lavere grad negative kommentarer til hinanden end til danskere. Negative kommentarer mellem forskellige grupper kan være et tegn på en forringet sammenhængskraft, og det kan muligvis forringe sammenhængskraften yderligere.

Parallelsamfund?

- Analyser baseret på Facebookdata viser også, at befolkningsgrupperne med dansk og mellemøstlig baggrund over den forholdsvis korte årrække fra 2013 til 2016 i højere grad har lukket sig om sig selv. Begge grupper har således nu en mindre andel interaktioner med personer fra den anden gruppe end tidligere. Det indikerer, at den danske befolkning i stigende grad opdeles i adskilte grupper, hvilket kan forringe sammenhængskraften.
- Gabet mellem ghettoområderne og resten af Danmark vokser fortsat mht. herkomst, uddannelse og indkomst. Men på trods af det, er kriminaliteten i ghettoerne mere faldende end i det øvrige Danmark. Og de unge i ghettoerne klarer sig bedre end tidligere sammenlignet med andre unge. Netop for børn og unge og mht. kriminalitet kan det at bo i en ghetto i sig selv påvirke negativt. Det er således positivt, at der er forbedringer på netop disse punkter.
- De højtuddannede samler sig i byerne. Den generelle opkvalificering af arbejdsstyrken de seneste 15 år har øget uddannelsesniveaut i alle områder, men i markant højere grad i og omkring de større byer end i det øvrige land. Især for personer med en lang videregående uddannelse er denne udvikling udpræget, men det er også gældende for personer med korte og mellemlange videregående uddannelser. De unge i yderområderne flytter væk, og det er mere udtalt, jo højere uddannelse de får.
- Tidligere analyser i Small Great Nation peger på, at det særligt er udkantsområderne med relativt meget industriel produktion, der er blevet påvirket af internationalisering og mere udenlandsk arbejdskraft. Det er således sandsynligt, at vandringen fra land til by har medvirket til at reducere tilpasningsomkostningerne, der følger af globalisering, fordi udbuddet af ufaglært arbejdskraft i udkanten er gået ned trods indvandring.

Sammenhængskraft i grundskolen

- Børnefamilierne deler sig i stigende grad geografisk op efter indkomst. Den geografiske adskillelse af de 20 pct. rigeste børnefamilier fra andre børnefamilier er steget med 30 pct. over de sidste godt 20 år. Den geografiske adskillelse af de 20 pct. fattigste børnefamilier fra andre børnefamilier er steget med knap 20 pct. over de sidste godt 20 år. Udover at de rige og fattige børnefamilier i stigende grad bor mere adskilt, er de rige blevet forholdsomt rigere. Den gennemsnitlige indkomst for de 20 pct. rigeste børnefamilier er i dag ca. 3,5 gange større end den gennemsnitlige indkomst for de 20 pct. fattigste børnefamilier, hvilket er en markant stigning ift. ratioen på 2,5 godt 20 år tidligere.
- I en analyse viser vi, at klassekammeraterne i grundskolen har en direkte betydning for den enkelte elevs præstationer i skolen og for uddannelsesniveau, beskæftigelse og erhvervsindkomst senere i livet. Effekten har en betragtelig størrelse, hvilket gør klassekammerateffekter samfundsmæssigt interessante.
- Klassekammerateffekterne er generelt størst for de socioøkonomisk svageste elever – dvs. elever af forældre med små indkomster – mens effekterne stort set er nul for elever med forældre med høje indkomster.
- Der er ikke en yderligere effekt af at gå i klasse med ikke-vestlige elever udover effekten fra deres familiemæssige baggrund. Det gælder dog kun så længe, at der er færre end 15 pct. ikke-vestlige elever i klassen. Analysen tyder på, at hvis der er flere end 15 pct. ikke-vestlige elever i klassen, har det en negativ effekt på indkomsten for de øvrige 20 år efter grundskolen.
- En helt lige fordeling af elever efter forældrebaggrund og herkomst ville potentielt på sigt kunne give en samlet årlig gevinst på op til 11 mia. kr.¹ En mere ligelig fordeling af stærke og svage elever i klasserne kan således både reducere uligheden og forøge den samlede velstand.
- Vi finder desuden, at elever med svag baggrund undervises af fagligt svagere lærere end andre. Det kan fx skyldes, at det er mindre attraktivt at være lærer på en skole med svage elever.

¹ Opgjort i 2016-priser og -niveau.

Globaliseringens effekter

Forskellen er dog lille, og resulterer højst i en forskel på 0,1 karakterpoint for eleverne. Det er ikke desto mindre et eksempel på indirekte omfordeling fra svage til stærke elever.

- Der er generelle gevinster ved globalisering, fx er det muligt for danske forbrugere at købe billigere varer. Men der er også en mindre gruppe mennesker, der er blevet ramt og fx har oplevet at blive fyret pga. indvandret arbejdskraft eller automatisering.
- Varer fra Kina, EU-13-landene og Sydøstasien er mellem 10 til 50 pct. billigere end tilsvarende varer importeret fra højt-lønslande, men varerne er også af dårligere kvalitet. Når der justeres for den lavere kvalitet, er gevinsten for Danmark ved handel med disse lande 7 mia. kr. pr. år, svarende til 1.200 kr. pr. dansker.
- Importandelen er nogenlunde konstant på tværs af indkomstgrupper. Dette og andre analyser peger på, at alle indkomstgrupper får samme procentuelle gevinst ved handel med Kina, EU-13-lande mv.
- Omtrent tre ud af fire danskere er positive over for globalisering og mener, at personer, der kommer til Danmark for at arbejde, international handel samt automatisering og teknologisk udvikling grundlæggende gør Danmark til et bedre sted at bo. Det betyder omvendt også, at en betydelig minoritet, ca. en ud af fire, er uenig i dette.
- Når en industrirobot tages i anvendelse på en arbejdsplads, reduceres den gennemsnitlige erhvervsindkomst efterfølgende for medarbejderne. Det skyldes en kombination af lavere lønvækst for medarbejdere, der bliver i virksomheden og en øget arbejdsløshedsrisiko. Lønnen er i årene efter robotindkøbet i gennemsnit 4 pct.point lavere, og arbejdsløsheden er 1,5 pct.point højere end for personer, der ikke oplever indførelse af robotter på arbejdspladsen. Det tyder på, at selvom automatisering samlet set øger produktiviteten og velstanden, er der nogle mennesker, der bærer en betydelig tilpasningsomkostning.
- Når en virksomhed udsættes for stigende kinesisk importkonkurrence, reduceres den gennemsnitlige erhvervsindkomst som følge heraf efterfølgende for medarbejderne. Det skyldes en langsommere lønvækst i virksomheden, hvorimod der ikke samlet set er tegn på højere arbejdsløshed. Den gennemsnitlige erhvervsindkomst er 2 pct.point lavere fem år efter den stigende konkurrence indtræffer. En undtagelse er dog virksomheder, som blev konkurrenceudsat under finanskrisen. Her oplevede medarbejderne væsentligt større tab, fx har medarbejdere, der blev udsat for øget kinesisk importkonkurrence i år 2008 hele 9 pct.point lavere erhvervsindkomst fem år efter.
- Når en virksomhed ansætter flere lavtuddannede personer med udenlandsk baggrund, falder beskæftigelse og indkomst som følge heraf for hidtil ansatte. Det er overvejende faglærte og lavtuddannede, der bærer disse tab, mens højtuddannede lider meget begrænsede tab. Analysen peger også på, at det i særlig grad er personer med rutineprægede eller manuelle opgaver, der erstattes af udenlandsk arbejdskraft. Det store flertal oplever dog ikke noget indkomsttab. Tilpasningsomkostningerne bæres næsten udelukkende af personer, der mister jobbet. For disse bæres ca. halvdelen af den samlede omkostning af dem, der bliver arbejdsløse i en længere periode, mens den anden halvdel af omkostningen bæres af personer, der finder et nyt job med en lavere løn. Opgjort pr. person er indkomsttabet langt størst for den første gruppe. Analysen viser dog også, at tilpasningsomkostningerne ved at forlade sin arbejdsplads er større, hvis man gør det efter en tilstrømning af udenlandsk arbejdskraft ift. hvis man forlader sin arbejdsplads af andre årsager.
- Vi har i en omfattende spørgeskemaundersøgelse analyseret danskernes nyhedskilder. Brugen af ikke-traditionelle nyhedskilder er steget. Derved udsættes den enkelte dansker for et nyhedsmix, der i højere grad end tidligere ikke er journalistisk behandlet. Det forøger i sig selv sandsynligheden for, at den enkelte fejlinformeres og siden træffer valg, der ikke er i egen interesse. Et eksempel på fatal fejlinformation er de mange piger, der ikke har fået HPV-vaccinen, hvoraf 25 kvinder alene fra fødselsårgangen 2003 forventes at dø af livmoderhalskræft som følge heraf senere i livet.
- Godt 1/3 af danskerne mener, at de ofte eller af og til er udsat for opdigtede nyheder, og over halvdelen mener, at de er udsat for nyheder med faktuelle fejl. Store grupper er således udsat

Medier og falske nyheder

for, hvad man kan kalde direkte falske nyheder og skal gøre en særlig "screeningsindsats" for at afgøre, om en nyhed er troværdig, og de løber en større risiko for at blive fejlinformeret.

- Langt flertallet af danskerne orienterer sig fortsat i journalistisk behandlede medier og er kritiske i forhold til egen evne til at gennemskue falske nyheder. I alt har 12 pct. af danskerne dog sociale medier som deres primære nyhedskilde, og denne gruppe stoler i højere grad end andre på disse medier. Det er særligt bekymrende, fordi der er mange unge med et lavere erfaringsgrundlag i denne gruppe.
- I alt modtager 10 pct. af denne gruppe, dvs. godt 1 pct. af befolkningen, slet ikke journalistisk behandlede nyheder og må derfor anses for at være nyhedsmæssige analfabeter, der er i høj risiko for at tro på falske nyheder. Det er alvorligt for gruppen, men opløftende at gruppen – trods alt – ikke er større.
- Globalisering fører til ændringer i produktionen i Danmark, som har medført en generel stigning i behovet for kompetencer. Det gælder både for færdigheder og viden. Det måler vi ved at kombinere de nødvendige færdigheder og den nødvendige viden i en lang række jobfunktioner med udviklingen i sammensætningen af jobfunktioner.
- For færdigheder har stigningen været særligt udtalt ift. "basale" færdigheder,² færdigheder inden for "it og analyse" samt "sociale og ledelsesmæssige" færdigheder. Modsat har der været et faldende behov for traditionelle tekniske færdigheder.
- Hvad angår viden har der været et stigende behov for samfundsfaglig og forretningsmæssig viden, viden om teknologi, computere og medier samt viden om matematik og naturvidenskab. Modsat har der været et en svagere udvikling i behovet for viden inden for sundhed og humaniora.
- Basale og sociale færdigheder efterspørges i mange jobfunktioner og ofte i kombination med ledelsesmæssige eller analytiske færdigheder. De fleste personer har derfor brug for at besidde førstnævnte færdigheder, som således med fordel kan være i fokus i grundskolen.
- Der er et stærkt stigende behov for personer, der fx kan operationsanalyse og programmering, så der bør uddannes flere med disse kompetencer. Men da disse kompetencer efterspørges i en afgrænset type jobfunktioner og for programmering i mindre grad i kombination med andre kompetencer, er det ikke nødvendigt, at alle kan operationsanalyse og programmering. Da det blot er en afgrænset gruppe, der har behov for dette, kan det med fordel indgå i udvalgte kompetencegivende uddannelser.

Hvilke kompetencer får Danmark brug for?

1.2 Spørgsmål til diskussion

De analytiske resultater fører til en række spørgsmål og mulige svar. Formålet med arbejdet i Small Great Nation er at åbne diskussionen, ikke lukke den. Vi vil derfor nedenfor ikke give svarene, men alene stille spørgsmålene.

Sammenhængskraft og de anfægtede

- Bør det bekymre, at knap hver tiende dansker er "økonomisk anfægtet" – dvs. mener at have fået en meget unfair del af den økonomiske fremgang – og at godt hver tiende er "værdipolitisk anfægtet" – dvs. mener, at asylmodtagere og familiesammenførte gør Danmark til et meget værre sted at bo? En dansk version af Trump tegner sig ikke i horisonten, men hvilken vægt bør hensynet til grupperne i sig selv tillægges? Er der mulighed for, at de på sigt vokser sig større og via deres demokratiske vægt får stigende indflydelse? Og hvilken betydning vil det have for udviklingen i sammenhængskraft og velstand?
- De "globaliseringsramte", dvs. dem, der efter eget udsagn har mistet et job pga. globalisering, samt offentligt ansatte i social- og sundhedsvæsenet er mere økonomisk anfægtede end andre. Man kan overveje en særlig indsats, der hjælper de globaliseringsramte videre, men hvad er det, der trykker hos dele af de offentligt ansatte, og hvad skal man gøre ved det?

² Fx læsning, matematik og kritisk tænkning.

- To ud af tre danskere ønsker at forblive i EU, mens flertallet af de økonomisk eller værdipolitisk anfægtede ønsker os ud. Et Dexit er næppe under opsejling, men en betydelig minoritet bakker grundlæggende ikke op om EU-projektet. Er det på tide, at tempoet i udviklingen af EU reduceres, så alle mennesker kan "følge med"? Eller er det snarere EU's handlingslammelse mht. fx håndtering af flygtningekrisen, der er årsagen, og er svaret derfor at forøge EU's beslutningskompetence på bekostning af medlemslandenes?
- Tonen i debatten afhænger af, hvem man taler til. I en af analyserne finder vi således, at folk overordnet set taler grimmere til personer fra andre "grupper" end deres egen. Hvordan kan der ændres på dette? Bør der ændres på det, og hvis ansvar er det i givet fald? Hvad kan eksempelvis landspolitikere og andre meningsdannere gøre for at forbedre tonen i debatten? Facebookgrupper kan lukkes og personer straffes for fx racistiske udtalelser. Men over for dette står ytringsfriheden, som af langt de fleste betragtes som en helt grundlæggende værdi i et oplyst demokrati. Hvor tungt bør hensynet til ytringsfriheden veje? Er der behov for at udvikle og undervise i et sæt "spilleregler" for adfærd på sociale medier og oplyse yderligere om konsekvenserne af den hårde tone?

Parallelsamfund?

- Ens valg af venner er en privat beslutning, men hvis kulturelle grupper deler sig op, kan det reducere sammenhængskraften. Så hvad kan man gøre for at øge kontakten mellem personer fra forskellige grupper? Bør eksempelvis landspolitikere gøre noget?
- Problemerne i ghettoerne er reduceret på visse områder, hvor ghettoerne påvirker beboerne negativt. Er der elementer i regeringens omfattende ghettoudspil, der bør justeres på den baggrund, fx så det fokuserer på svage grupper generelt frem for at have et særligt fokus på beboerne i ghettoerne?
- Befolkningen og særligt de højtuddannede koncentrerer sig i byerne, mens udkanten affolkes. Denne tendens har resulteret i et stærkt politisk udkantsfokus de seneste år. Befolkningmæssig koncentration i byerne forbedrer vores produktivitet, men en stigende geografisk adskillelse opgjort på uddannelsesniveau kan forringe sammenhængskraften. Hvordan bør disse hensyn afvejes over for hinanden?

Sammenhængskraft i grundskolen

- Børnefamilierne deler sig op i højt tempo, så børnene i mindre grad end tidligere bor i nærheden af børn med anden socioøkonomisk baggrund end deres egen. Er det et problem ift. den sociale mobilitet? Bør der gribes politisk ind for at forebygge den stigende adskillelse, fx i byplanlægningen?
- Hvis elever med forskellig socioøkonomisk baggrund fordeles ligeligt på tværs af folkeskoler, vil den sociale arv samt uligheden reduceres, og samtidig vil den samlede økonomiske velstand kunne forøges. Det er sjældent, at disse hensyn ikke er i modstrid med hinanden. Men en ligelig fordeling af elever efter socioøkonomisk baggrund kan medføre tab for nogle elever, og det kan stride mod fx det frie skolevalg, herunder privatskoler. Er dette et tilstrækkeligt argument mod en mere ligelig fordeling af elever, eller skal man bare se at komme i gang? Og hvordan sikres bedst en mere ligelig fordeling af eleverne, uden at det strider mod grundlæggende rettigheder i skolesystemet?
- Socioøkonomisk svage elever har lidt fagligt svagere lærere, men kun lidt. Er det nok til at gribe ind, eller kan det alt i alt opfattes som et mindre problem, der ikke kræver yderligere handling?

Globaliseringens effekter

- Globalisering giver økonomiske gevinster for brede samfundsgrupper, og flertallet af danskerne er positive over for udenlandsk arbejdskraft, international handel og ny teknologi. Men ca. 1/4 af danskerne er skeptiske over for udviklingen. Er 1/4 så meget, at der aktivt bør søges at bremse udviklingen? Eller skal der hellere sættes på, fx via efteruddannelse, at sikre, at gevinsterne i praksis fordeles anderledes, så færre oplever tab ved globaliseringen? Handler skepsissen måske blot om manglende indsigt i gevinsterne? Eller er tilpasningsomkostningerne udviklingens pris, som man må leve med?
- Når virksomheder ansætter mere udenlandsk arbejdskraft, tager ny teknologi i anvendelse eller bliver udsat for øget kinesisk importkonkurrence, har en del af medarbejderne i en år-række reduceret erhvervsindkomst, enten direkte som følge af ledighed eller af en lavere lønvækst i virksomhederne. Disse grupper bærer så at sige omstillingsomkostningen ved, at virksomhederne bliver mere produktive. De berørte personer føler sig desuden i højere grad end

andre økonomisk og værdipolitisk anfægtede, hvilket kan udfordre sammenhængskraften. Virksomhedernes produktivitetsudvikling bør ikke bremses, men bør der gøres mere end i dag for at hjælpe de globaliseringsramte videre på arbejdsmarkedet? Kunne dette kalde på særlige tiltag i den aktive arbejdsmarkedspolitik eller i efteruddannelsessystemet?

Medier og falske nyheder

- Et lille flertal af danskerne mener, at asylmodtagere og familiesammenførte ikke gør Danmark til et bedre sted at bo. Har indvandringspolitikken nu fundet et leje, der afspejler befolkningens ønsker? Skepsissen er betydeligt mindre over for udenlandsk arbejdskraft. Skelnes der politisk tydeligt nok mellem de to grupper af indvandrere?
- Danskerne udsættes i dag for et nyhedsmix, der i mindre grad end tidligere er journalistisk behandlet, hvilket forøger den enkeltes behov for at screene mellem sande og falske nyheder. Det udsætter især lavtuddannede og unge for at tro på noget usandt og træffe beslutninger, der ikke er i deres egen interesse. Der eksisterer således gode argumenter for ordninger, der tilgodeser journalistisk behandlede nyheder og for objektive eksperter, der på forskellige fagfelter formidler faktuel viden. Bør mediestøtten af disse grunde forøges? Er besparelser på de store public service-institutioner som Danmarks Radio og TV 2 simpelthen et skridt i den forkerte retning? Kan man forestille sig offentligt finansierede, men politisk uafhængige, vidensorganer, der har et stærkt fokus på at formidle viden til befolkningen?
- En begrænset gruppe mennesker må betragtes som nyhedsmæssige analfabeter. Bør der gøres en målrettet indsats for at hæve vidensniveauet for denne gruppe, eller er det ikke indsatsen værd?

Hvilke kompetencer får Danmark brug for?

- Danmark har oplevet et generelt stigende behov for kompetencer, som må forventes at fortsætte fremover. Det gælder især basale færdigheder som læsning, skrivning, regning og kritisk tænkning, it-relaterede og analytiske færdigheder samt sociale og ledelsesmæssige færdigheder. Har Danmark det rette fokus i uddannelsespolitikken? Og hvad bør der primært sættes på i grundskolen – de basale og traditionelle kundskaber, der synes at kunne komme i anvendelse i alle mulige fremtidige funktioner, eller mere specialiserede færdigheder, som retter sig mod konkrete behov her og nu?

2. Sammenhængskraften og de anfægtede

Stort fokus på sammenhængskraft

Et lands sammenhængskraft associeres ofte med graden af lighed. Sammenhængskraft kan også handle om kulturelle skel mellem etniske grupper og om forskelligt verdenssyn for personer med forskellig uddannelsesmæssig baggrund. I de senere år har der politisk været et stort fokus på geografiske skel, hvor man i det lidt upræcist definerede "Udkantsdanmark" har været frustreret over den uens økonomiske udvikling i forskellige dele af landet. Nogle brancher er i vækst, mens andre er i tilbagegang, hvilket kan give forskellig opfattelse af ret og rimeligt. Blot her i foråret har regeringen lanceret en ny runde af udflytning af statslige arbejdspladser. Der har også været fokus på etniske, kulturelle og religiøse skel, og eksempelvis er en ny ghettoplan, der skal sætte ind overfor dannelse af parallelsamfund, for nylig blevet præsenteret af regeringen.

Hvornår er sammenhængskraften høj?

Der henvises flittigt til sammenhængskraften i disse år, uden at begrebet er særligt veldefineret. I denne rapport definerer vi et samfund med høj sammenhængskraft ved, at:

1. Den enkelte oplever, at egen succes afhænger positivt af andres – ultimativt af hele samfundets – succes.
2. Den enkelte føler en forpligtelse til at bidrage til andres og hele samfundets succes, og mener at andre har en lignende forpligtelse.
3. Befolkningen har en nogenlunde ensartet opfattelse af, hvad der definerer et succesfuldt samfund.

Andres succes er vigtig

Den enkeltes gavn af andres succes kan fx skyldes ren altruisme, hvor man personligt glædes ved andres velbefindende. Det kan også skyldes, at andres succes giver dem højere indkomst og dermed højere skattebetaling, som via offentlige serviceydelser kommer den enkelte til gavn. Endelig kan man fx ved samhandel og positive effekter af vidensdeling blive stillet godt ved at være en del af et succesfuldt samfund.

Den enkelte bidrager af egen drift

Et sammenhængende samfund kræver, at den enkelte af egen drift behandler andre ordentligt og respektfuldt, også selv om man ikke isoleret set har fx økonomisk tilskyndelse hertil. Man afstår fx fra forbrydelser, selvom den forventede straf er meget lav, behandler andre respektfuldt og taler ordentligt til hinanden. Inden for rammerne af velfærdsstaten betyder det, at et stort flertal anerkender den grundlæggende velfærdskontrakt: Hvis man kan arbejde, arbejder man af egen drift og ligger ikke andre til byrde. Hvis man ikke kan arbejde, holder samfundet til gengæld hånden under én.

Fælles samfundsmål

Hvis der er grundlæggende uenighed om, hvad et succesfuldt samfund er, kan sammenhængskraften være presset. Ønsker man fx et religiøst styret samfund, kommunisme, en nordisk velfærdsmodel eller ren liberalisme? Hvis befolkningen overordnet set er enig, kan forskellige samfundsmønstre være forenelige med en høj sammenhængskraft.

Bopælsvalg har flere effekter på sammenhængskraft

Hvis forskellige befolkningsgrupper, personer med hhv. relativt lave og relativt høje indkomster eller personer med hhv. dansk og udenlandsk baggrund, vælger at bo mere geografisk adskilt, kan det også have betydning for sammenhængskraften. Hvis kontakten mellem folk med forskellige karakteristika mindskes, kan det skabe fordomme og negative holdninger mellem grupperne og reducere følelsen af fælles identitet.³ Omvendt kan det også gælde, at en befolkningsgruppe kan føle sig truet, hvis den bor i et område med en anden stor gruppe med anderledes karakteristika.

³ Jf. kontaktteorien, se fx Allport (1954), Pettigrew og Tropp (2006), Binder m.fl. (2009) og Tamam (2009).

Således kan boligområder med en mere ensartet befolkning faktisk øge sammenhængskraften.⁴ Empiriske undersøgelser understøtter ikke entydigt den ene teori på fremfor den anden.⁵ Ikke desto mindre er stigende geografisk adskillelse påvist at medføre skel i samfundet i form af øget opdeling af borgerne efter politisk tilhørsforhold.⁶ I Kapitel 3 og Kapitel 4 kommer vi nærmere ind på effekterne af den geografiske adskillelse på bl.a. sammenhængskraften.

Sammenhængskraft er vigtigt for danskerne

Forskningslitteraturen har fundet indikationer af, at nogle aspekter af sammenhængskraft bidrager til større velstand. Vi har dog langt fra tilstrækkelig viden om præcis hvilke aspekter af sammenhængskraft, der fører til velstand, eller hvor stærk påvirkningen er. Men for mange danskere har en høj sammenhængskraft en positiv værdi i sig selv, og det er i høj grad også styrende for de politiske beslutninger, der træffes – de senere års fokus på "Udkantsdanmark" er et eksempel på dette.

Hvad er sammenhængskraft for danskerne?

Vi har spurgt et repræsentativt udsnit af den danske befolkning om betydningen af sammenhængskraft, og hvad de opfatter som vigtigt for sammenhængskraften.⁷ For mange danskere er sammenhængskraft en grundlæggende positiv værdi, der fx handler om lige ret og pligt, tillid, et godt socialt sikkerhedsnet og en nogenlunde homogen befolkning, hvilket harmonerer med definitionen ovenfor.

De anfægtede

Når en økonomi udvikler sig, og der træffes politiske beslutninger, vil der altid være relative vindere og tabere – det er uundgåeligt. Gruppen af personer, der føler, at samfundet udvikler sig på en måde, så de føler sig hægtet af eller er fremmede for udviklingen, kalder vi her "de anfægtede". Vi fokuserer i en analyse i dette kapitel på gruppen af anfægtede, hvor vi både ser på "økonomisk anfægtede", der oplever, at de ikke har fået en fair andel af den økonomiske fremgang, og "værdipolitisk anfægtede", der vender sig mod det stigende antal flygtninge og familiesammenførte i Danmark. Hvis en stor andel af befolkningen er meget anfægtet, kan det udfordre sammenhængskraften og fx føre til polarisering frem for konsensus om samfundets langsigtede udvikling.

De globaliseringsramte

I 00'erne oplevede Danmark en stigende udflytning af produktion og en stigende importkonkurrence, hvilket vi påviste i den første rapport i Small Great Nation-samarbejdet. Den danske produktivitet udvikler sig i samme takt som andre landes, men langsommere end tidligere, samtidig med at der over de seneste 20 år er kommet stadigt flere udlændinge til Danmark, og hidtidige arbejdstyper bliver automatiseret. En del arbejdstagere har oplevet at miste deres job pga. denne udvikling, og man kan have en forhåndsformodning om, at disse "globaliseringsramte" også er de mest anfægtede.

Tonen i debatten

En supplerende indikator for sammenhængskraften er tonen i debatten. Hvis retorikken er hård på tværs af grupper, men pænere inden for grupperne, tyder det på en svækket sammenhængskraft. I en særskilt analyse vurderer vi tonen i debatten på de sociale medier med anvendelse af Facebookdata.

Kapitlets indhold

I dette kapitel ser vi i Afsnit 2.1 først på, hvad befolkningen vurderer, der er afgørende for sammenhængskraften. Dernæst fokuserer vi i Afsnit 2.2 på gruppen af anfægtede, der i enten værdimæssig eller økonomisk forstand føler sig på afstand af samfundsudviklingen. Hvem er de, og hvad er det, der trykker? Man kan måske tro, at det i høj grad er personer, der har været udsat for de negative konsekvenser af globalisering, indvandring eller ny teknologi. Derfor fokuserer vi også på denne gruppe. I Afsnit 2.3 ser vi på, hvordan tonen i debatten er mellem personer med forskellig baggrund, køn og politisk overbevisning.

⁴ Jf. konfliktteorien, se fx Blumer (1958), Sherif (1966), Blalock (1967), Levine og Campbell (1972), Tajfel (1981) og Bobo (1988).

⁵ Se fx Putnam (2007), Sturgis m.fl. (2014) og Laurence (2017).

⁶ Se Trounstein (2015) og Anastasopoulos (2017).

⁷ Datagrundlaget for analysen er 3.074 respondenter fra Epinions webpanel. Stikprøven er repræsentativ på køn, alder, partivalg ved folketingsvalget i 2015, uddannelse og landsdel.

2.1 Hvad er afgørende for sammenhængskraften?

Stærk sammenhængskraft er positivt og ønskværdigt ...

Langt størstedelen af danskerne mener, at en stærk sammenhængskraft er vigtig, og der er i disse år et stort fokus på sammenhængskraften: Fx er regeringen for nylig kommet med et ghettoudspil, hvor der er fokus på tiltag, der skal bekæmpe parallelsamfund, jf. Regeringen (2018a). Udflytningen af statslige arbejdspladser kan ses som et andet forsøg på at skabe et Danmark i bedre balance, jf. Regeringen (2018b).

... og har muligvis positive effekter på produktivitet

Der er i litteraturen indikationer af, at nogle aspekter af en stærk sammenhængskraft bidrager til større velstand. Det gælder eksempelvis en høj grad af tillid i samfundet og fælles sociale normer. Den sociale kapital, ligesom det fysiske kapitalapparat og humankapitalen, kan dermed ses som en selvstændig faktor, der bidrager til øget produktion, jf. Dasgupta og Serageldin (2000). Indirekte kan højere sammenhængskraft føre til bedre vidensdeling og samarbejde mellem unge i uddannelsessystemet, som med tiden resulterer i højere humankapital. Samtidig kan man forvente, at investeringer i fysisk kapital ligeledes er påvirket af, hvor højt tillidsniveau, der er i samfundet.^{8,9}

Definition er i tråd med EU-kommissionens og OECD's ...

Som uddybet i indledningen til dette kapitel, er en høj sammenhængskraft i denne rapport kendetegnet ved tre karakteristika. Den anvendte definition er i tråd med definitioner introduceret af OECD og Europa-Kommissionen. Begge institutioner lægger stor vægt på social inklusion og social kapital i deres definitioner, hvilket også er afspejlet i indeværende rapportes definition. Den sociale inklusion udtrykkes ved, at egen succes afhænger positivt af andres. Den sociale kapital, som omfatter samfundsengagement, tillid og skattemoral, afspejles ved den enkeltes ønske om at bidrage til andres og samfundets succes.¹⁰ Definitionen af sammenhængskraft i denne rapport omfatter også implicit styrken af sociale netværk, reciprocitet og tillid til andre i samfundet – aspekter, der ofte fremhæves at være afgørende for sammenhængskraften i litteraturen om befolkningsadskillelse.¹¹

... samt danskernes forståelse af sammenhængskraft: lige rettigheder og pligter, lighed og social sikkerhed

Den anvendte definition harmonerer ifølge en spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte ligeledes med danskernes egen opfattelse af begrebet "sammenhængskraft". Spørger man et repræsentativt udsnit af den danske befolkning om, hvad de forstår ved sammenhængskraft, svarer størstedelen af danskerne et eller flere af følgende tre svar: "At alle har lige rettigheder og pligter i velfærdsstaten", "At afstanden mellem rige og fattige ikke bliver for stor", og "At staten tager sig af personer, som har det svært økonomisk, helbreds-mæssigt eller socialt", jf. Figur 2.1. Der er således i den danske befolkning ikke kun opbakning til den anvendte definition af sammenhængskraft, der er også en opfattelse af, at velfærdsstaten som samfundsmodel medvirker til at sikre sammenhængskraften.

Dansk sprog og kultur knap så vigtig for sammenhængskraft

Omvendt lægger danskerne knap så meget vægt på, at alle, der bor her, kan tale dansk, tilslutter sig dansk kultur, eller at parallelsamfund bekæmpes effektivt.¹² Der er således større fokus på velfærdsstatens opgaver i eksempelvis at sikre lige muligheder og fair omfordeling end på kulturelle aspekter, som at tilegne sig det danske sprog og dansk kultur.

⁸ Se fx Zak og Knack (2001), Bjørnskov (2006) og Bjørnskov (2012).

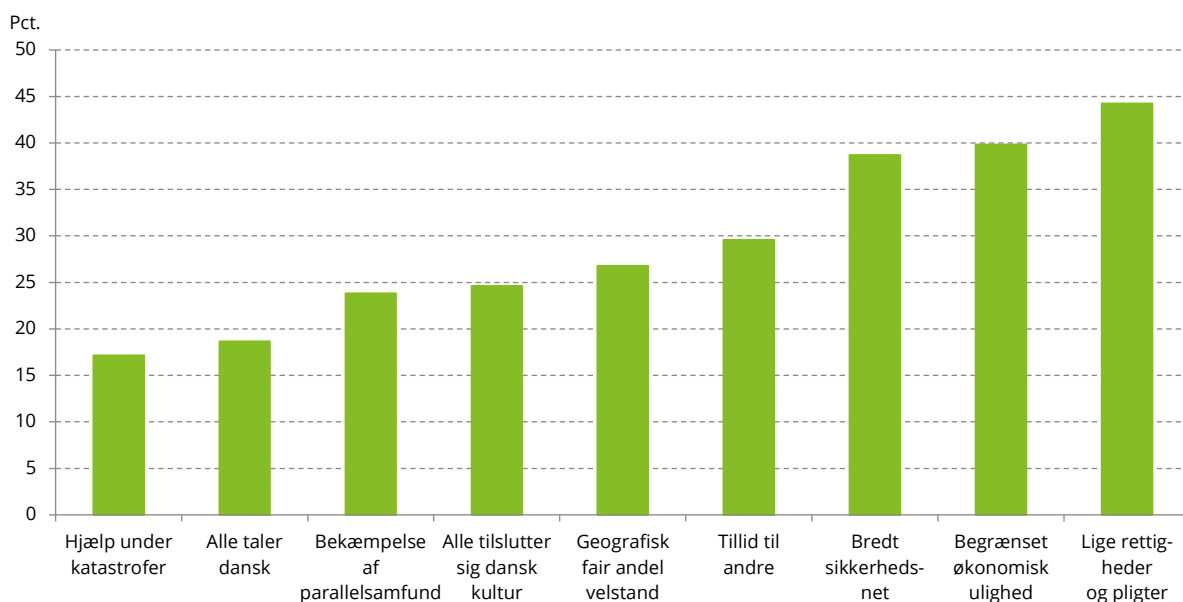
⁹ Se yderligere beskrivelse og konkret definition af social kapital hos Putnam (1993).

¹⁰ Se Europa-Kommissionen (2017a), OECD (2012) og OECD (2014).

¹¹ Se fx Allport (1954), Hewstone og Brown (1986) og Putnam (2007).

¹² Grupperer man opfattelserne af sammenhængskraft, efter hvilke tre svar folk ofte svarer sammen, ses, at særligt folk, der mener, at bekæmpelse af parallelsamfund er vigtigt for sammenhængskraften, også ofte svarer, at det er vigtigt for sammenhængskraften, at alle tilslutter sig dansk kultur og at alle taler dansk.

Figur 2.1 Danskernes opfattelse af, hvad sammenhængskraft er

Anm.: Resultaterne er baseret på en undersøgelse bestående af 3.074 respondenter, som er repræsentativ på køn, alder, partivalg ved folketingsvalget i 2015, uddannelse og landsdel. I stikprøven frasorteres respondenter, der har brugt meget lidt tid på at svare på spørgeskemaet eller har svaret "Ved ikke" på en stor del af spørgeskemaet. Konkret lød spørgsmålet bag resultaterne i denne figur: "Der tales en del om sammenhængskraft i Danmark. Men hvad er det for dig?". Andelen summerer ikke til 100 pct., da deltagerne blev bedt om at udpege de tre vigtigste kategorier.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Sammenhængskraft er vigtigt for danskerne ...

Danskerne mener i høj grad, at sammenhængskraft er vigtigt for Danmark. Ni ud af ti danskere angiver en værdi over fem – målt på en skala fra 0-10, hvor 0 er "slet ikke vigtigt" og 10 er "meget vigtigt" – når de spørges til, hvor vigtigt det er, at sammenhængskraften er stærk i Danmark.¹³ Med et samlet gennemsnit på 8,1 tyder det på, at sammenhængskraft er vigtigt for danskerne, og da danskerne kobler sammenhængskraft nært sammen med centrale elementer i velfærdsstaten, kan dette også fortolkes som en bred opbakning til velfærdsstaten som samfundsmodel.

... og Danmark ligger helt i top i forhold til andre lande ...

I international sammenhæng scorer Danmark højt på sammenhængskraft. Eksempelvis er Danmark det land i EU, hvor flest mener at have samme muligheder for at komme frem i livet som andre i samfundet. Kun overgået af Finland er Danmark også det land i EU, hvor flest stoler på hinanden.¹⁴ Og endelig er landet et af de lande i verden, der har lavest økonomisk ulighed.¹⁵ Alle tre mål ligger tæt op ad danskernes egen forståelse af, hvad sammenhængskraft betyder.

... men sammenhængskraften er under pres

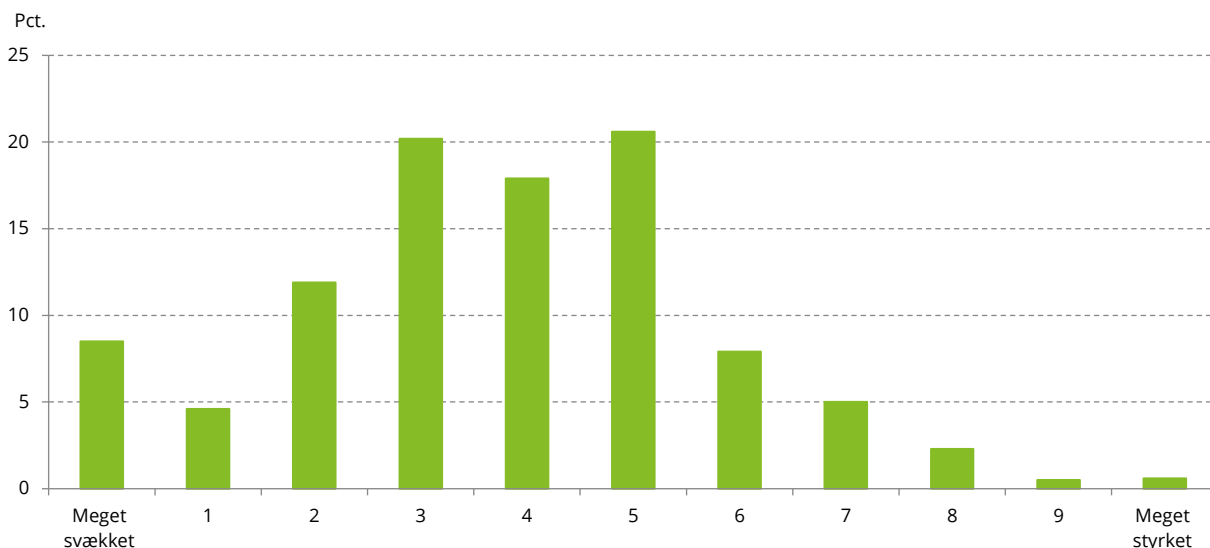
Men noget tyder på, at sammenhængskraften er under pres. Godt syv ud af ti danskere mener, at sammenhængskraften de seneste ti år er blevet svækket, jf. Figur 2.2. Det kan skyldes, at den faktiske udvikling i nogle af de faktorer, som danskerne lægger vægt på ift. sammenhængskraft har været ugunstig. Det gælder fx den økonomiske ulighed. Det ser vi nærmere på i de næste kapitler.

¹³ Helt præcist lyder spørgsmålet: "Hvor vigtigt synes du, det er, at sammenhængskraften er stærk i Danmark?"

¹⁴ Begge EU-eksempler er fra Europa-Kommissionen (2017b).

¹⁵ Målt ved Gini-koefficienten på baggrund af OECD Data.

Figur 2.2 I hvor høj grad mener danskerne, at sammenhængskraften i Danmark er blevet svækket eller styrket de sidste ti år

Anm.: Samme datagrundlag som i Figur 2.1.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

2.2 De globaliseringsramte og de anfægtede

Udviklingen i Danmark de seneste 20 år

I lighed med mange andre lande har Danmark gennem de seneste 20 år oplevet en intensiveret globalisering i form af stigende konkurrence fra importerede varer, udflytning af arbejdspladser til andre lande, større tilstrømning af mennesker og arbejdskraft udefra samt øget automatisering. Det har blandt andet ført til bedre afsætningsmuligheder og billigere varer i de danske butikker. I samme periode er der i Danmark gennemført omfattende strukturreformer såsom senere tilbagebetaling, kortere dagpengeperiode og reformer af kontanthjælps- og førtidspensionssystemet.

Fremgang for de fleste, men nogle har tabt

Denne samfundsudvikling har inden for de senere år for nogle danskere ført til lavere sikkerhed, lavere rådighedsbeløb eller arbejdsløshed. Nogle er anfægtede som følge af denne udvikling, idet de føler, at de har fået en unfair andel af den økonomiske udvikling. Nogle oplever, at tilstrømningen af flygtninge gør Danmark til et værre sted at bo. Men hvem er disse mennesker? Og er de globaliseringsramte også dem, der føler sig anfægtet? Det undersøger vi i det følgende vha. af en spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte.

Definition af anfægtede og globaliseringsramte

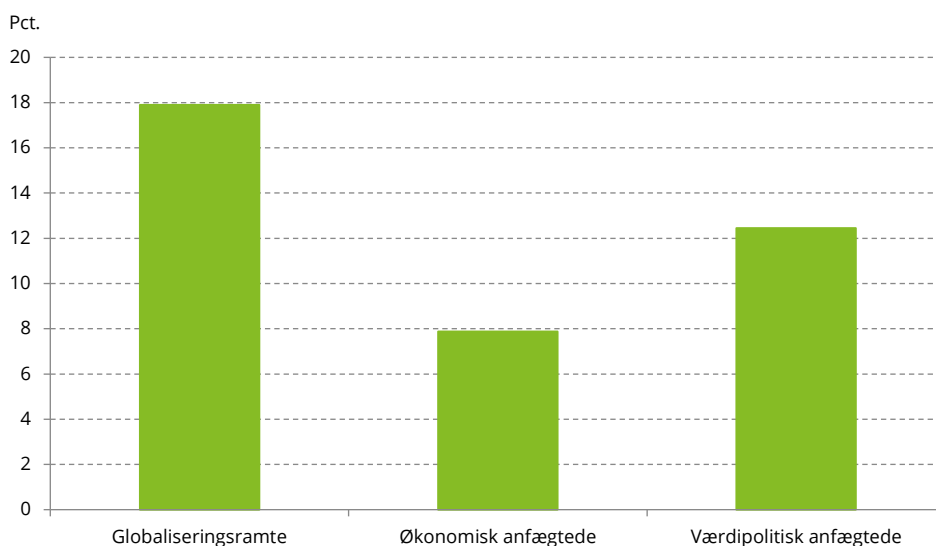
Konkret ser vi på tre grupper af danskere kaldet hhv.: "de økonomisk anfægtede", "de værdipolitisk anfægtede" og "de globaliseringsramte". De økonomisk anfægtede er personer, som mener, at de i meget høj grad har fået en unfair andel af den økonomiske fremgang. De værdipolitisk anfægtede er personer, der mener, at asylmodtagere eller familiesammenførte gør Danmark til et meget værre sted at bo. De globaliseringsramte er personer, som rapporterer, at de inden for de seneste ti år i egne øjne har oplevet at miste deres job pga. globalisering i bred forstand – dvs. som følge af indvandring, automatisering eller outsourcing.¹⁶

Andel danskere i hver af grupperne

De økonomisk anfægtede udgør 8 pct. af danskerne, de værdipolitisk anfægtede 12 pct., og de globaliseringsramte 18 pct., jf. Figur 2.3. Umiddelbart lyder det højt, at 18 pct. af danskerne skulle have mistet deres job pga. globaliseringen. Tallets størrelse skal ses i lyset af flere forhold – bl.a. at værdien er selvrapporteret, at vi har spurgt til, hvor mange, der har mistet deres job over de seneste ti år, og at vi ser på globalisering i bred forstand.

¹⁶ Dette er defineret ud fra, om folk har svaret "ja" til, at de inden for de sidste ti år har været arbejdsløse og arbejdssøgende, hvor arbejdsløsheden skyldtes, at de enten blev erstattet med udenlandsk arbejdskraft, deres arbejde blev automatiseret eller en del eller hele produktionen på deres arbejdsplads blev flyttet til udlandet.

Figur 2.3 Andel af danskerne, der føler sig globaliseringsramt eller anfægtede

Anm.: Resultaterne er baseret på en undersøgelse bestående af 3.074 respondenter, som er repræsentativ på køn, alder, partivalg ved folketingsvalget i 2015, uddannelse og landsdel. Se Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018a) for yderligere afgrænsning af grupperne.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Ssh. for at være anfægtet, hvis man er globaliseringsramt

Man vil umiddelbart forvente, at personer, der mener, at de er blevet arbejdsløse pga. globaliseringen, har større sandsynlighed for at være økonomisk anfægtede, da de i højere grad end andre danskere har taget nogle af de økonomiske tilpasninger ved globaliseringen.¹⁷ Herudover vil man forvente, at de globaliseringsramte i højere grad vil være værdipolitisk anfægtede, bl.a. fordi nogle af de globaliseringsramte vil have mistet deres job pga. indvandring.

... er større end for resten af befolkningen

Når man kontrollerer for forskelle i baggrundskarakteristika mellem globaliseringsramte og andre danskere, ses, at der blandt de globaliseringsramte er en betydeligt større andel, der er hhv. værdipolitisk anfægtede og økonomisk anfægtede sammenlignet med resten af befolkningen, jf. Figur 2.4. Særligt har de globaliseringsramte en markant større sandsynlighed for at være værdipolitisk anfægtede.

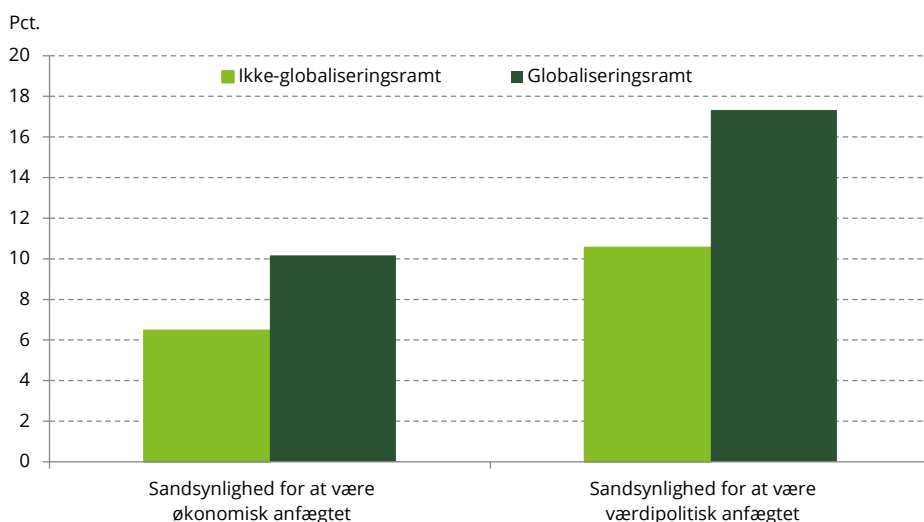
Potentiel forklaring

Dette kan i en vis udstrækning skyldes, at de i forvejen var negativt stemt over for indvandring – og såfremt de mister deres job, kan denne indstilling blive aktiveret, og deres forklaring på jobtabet være, at det skyldes indvandring, uanset hvad den faktiske årsag er.¹⁸

¹⁷ Se yderligere beskrivelse heraf i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbæk (2018).

¹⁸ Dette kaldes motivated reasoning. Se yderligere beskrivelse af dette fænomen hos fx Leeper og Mullinix (2018).

Figur 2.4 Sandsynligheden for at være anfægtet

Anm.: Samme datagrundlag som i Figur 2.3. Sandsynlighederne er beregnet ud fra en lineær sandsynlighedsmodel – hvor personernes karakteristika er sat til populationsgennemsnittet for begge grupper.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Hvem er de anfægtede og de globaliseringsramte?

Hvor de økonomisk anfægtede ligner ...

De økonomisk anfægtede ligner på de fleste socioøkonomiske, demografiske og geografiske forhold den danske befolkning som helhed.¹⁹ Deres aldersfordeling, kønsfordeling, og hvor de bor i landet, afviger således ikke markant fra befolkningen som helhed.

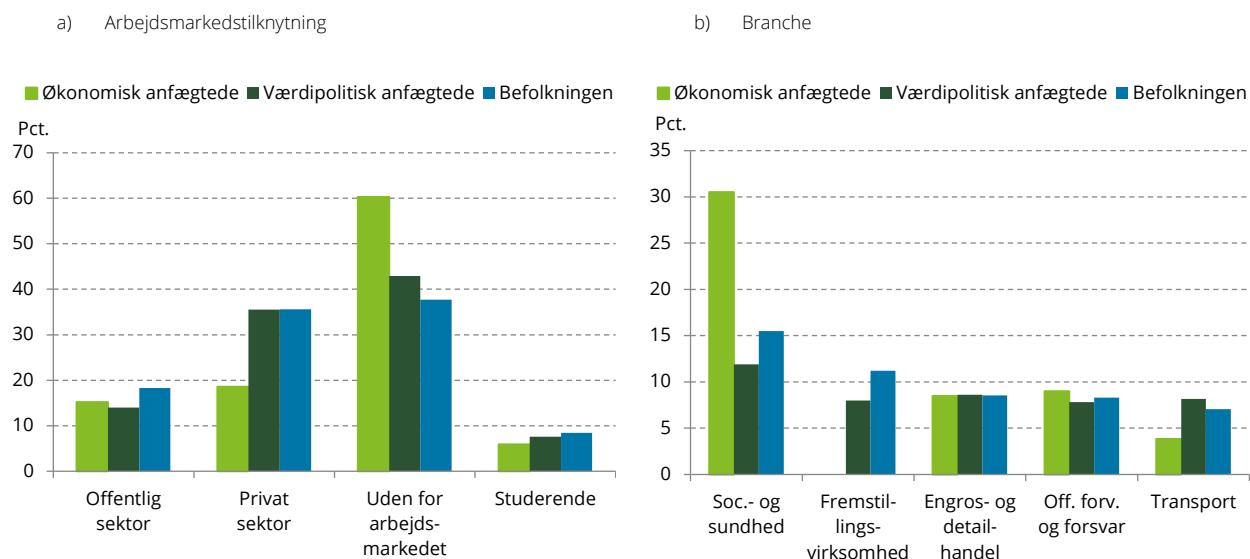
... og afviger fra befolkningen som helhed

Imidlertid har en lavere andel af de økonomisk anfægtede en lang videregående uddannelse og flere har en lav indkomst. Derudover stemmer flere på Enhedslisten og færre på Venstre sammenlignet med befolkningen som helhed.²⁰ Herudover afviger de økonomisk anfægtede fra den danske befolkning som helhed på arbejdsmarkedstilknytning og branche, jf. Figur 2.5. Således er en signifikant højere andel af de økonomisk anfægtede uden for arbejdsmarkedet og færre arbejder i den private sektor, jf. Figur 2.5 a), ligesom en signifikant højere andel arbejder i social- og sundhedsvæsenet jf. Figur 2.5 b).

¹⁹ Det skal bemærkes, at der kan være forskelle, som vi ikke fanger i en spørgeskemaundersøgelse, da der kan være karakteristika, som vi ikke kan observere, som påvirker både om man er anfægtet og om man deltager i en spørgeskemaundersøgelse.

²⁰ Se yderligere beskrivelse af de økonomisk anfægtede i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018a).

Figur 2.5 Baggrundskarakteristika for de anfægtede og den danske befolkning som helhed

Anm.: Samme datagrundlag som i Figur 2.3. a) De fire kategorier er gensidigt udelukkende. "Uden for arbejdsmarkedet" inkluderer også arbejdsløse på dagpenge og personer, der aftjener værnepligt – men ikke studerende. b) Brancheandelen er kun beregnet for personer, der er i beskæftigelse. Figuren viser kun de fem største brancher – vurderet ud fra, hvad der er de største brancher for befolkningen.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Hvor de værdipolitisk anfægtede ligner ...

Gruppen af værdipolitisk anfægtede har nogenlunde samme aldersfordeling, samme arbejdsmarkedstilknytning og branchefordeling, jf. Figur 2.5, og de har samme indkomstfordeling som den danske befolkning som helhed.²¹

... og afviger fra befolkningen som helhed

Men de værdipolitisk anfægtede afviger fra befolkningen som helhed på en række andre punkter. Bl.a. er der en højere andel mænd og en højere andel af personer med en erhvervsfaglig uddannelse end i befolkningen som helhed. Derudover er der færre, der bor i København og en markant større andel, der stemte på Dansk Folkeparti ved sidste folketingsvalg.

De globaliseringsramte

De globaliseringsramte er i højere grad mænd, har i lavere grad en lang uddannelse, er i højere grad under 35 år og stemmer i højere grad på Dansk Folkeparti end den danske befolkning som helhed. Omvendt afviger de globaliseringsramtes indkomstfordeling og geografiske fordeling ikke markant fra befolkningens som helhed.

Økonomisk anfægtede ser negativt på reformerne

De økonomisk og værdipolitisk anfægtedes holdninger

De økonomisk anfægtede mener i signifikant højere grad end hele befolkningen, at arbejdsmarkedsreformerne over de senere år bl.a. har presset ældre og syge til at arbejde og øget jobkonkurrencen, jf. Figur 2.6 a). Årsagen hertil kan være, at denne gruppe i højere grad er uden for arbejdsmarkedet, og de har således i højere grad mærket effekten af reformerne end danskerne generelt. De værdipolitisk anfægtedes holdning til reformerne afviger omvendt ikke signifikant fra hele befolkningens.

Værdipolitisk anfægtede ser negativt på indvandring

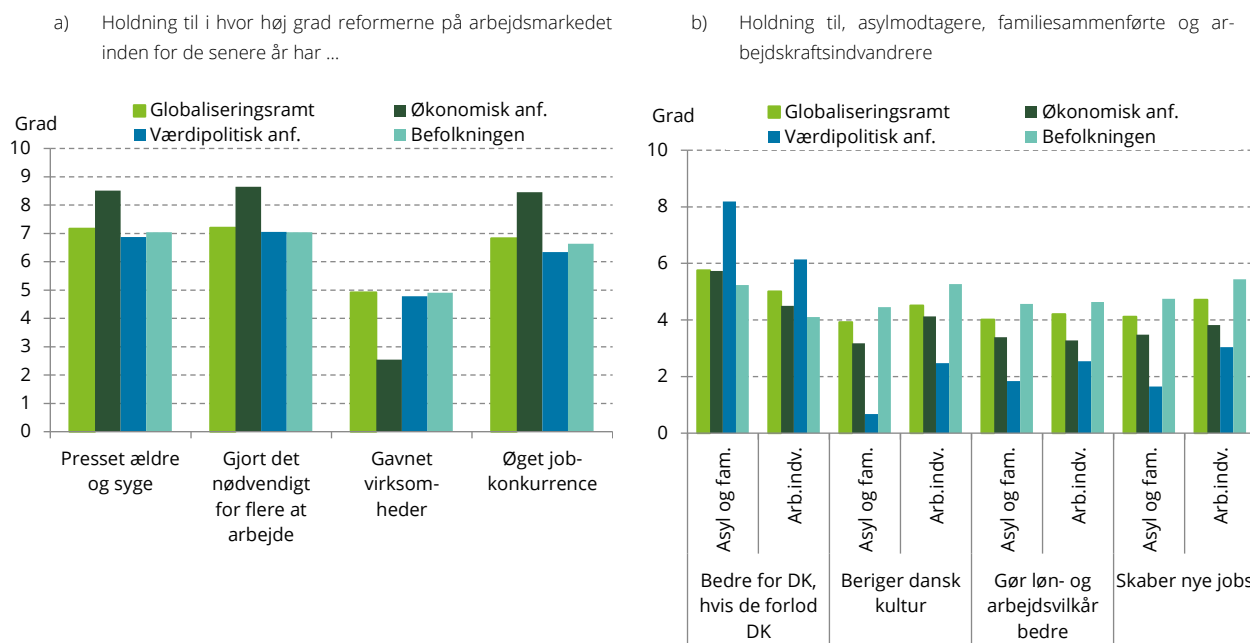
De værdipolitisk anfægtede afviger til gengæld markant i deres holdning til asylmodtagere, familiesammenførte og arbejdskraftsindvandrere fra befolkningen som helhed, jf. Figur 2.6 b), hvilket ikke er overraskende, da det i nogen grad følger definitionen af denne gruppe. På disse holdnings-spørgsmål afviger de økonomisk anfægtede omvendt i overraskende lav grad fra befolkningen som helhed.

²¹ Se yderligere beskrivelse af de værdipolitisk anfægtede i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018a).

De globaliseringsramtes holdning

De globaliseringsramtes holdning til hhv. arbejdsmarkedsreformerne og indvandring afviger ikke markant fra befolkningens som helhed.²² Det er i nogen grad overraskende, da disse grupper potentielt selv har været ramt af arbejdsmarkedsreformerne, da de ifølge dem selv har været arbejdsløse inden for de seneste ti år som følge af globaliseringen. Årsagen til, at de ikke er mere negativt stemt over for arbejdsmarkedsreformerne, kan være, at de helt overvejende nu er kommet tilbage i beskæftigelse.

Figur 2.6 Holdninger til arbejdsmarkedsreformer og indvandring

Anm.: Samme datagrundlag som i Figur 2.3. a) Skalaen går fra 0 til 10, hvor 0 er "Meget lav grad" og 10 er "Meget høj grad". b) "Asyl og fam." dækker over danskernes holdninger til asylmodtagere og familiesammenførte. "Arb.indv." dækker over danskernes holdninger til arbejdskraftsindvandrere.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Holdning til EU

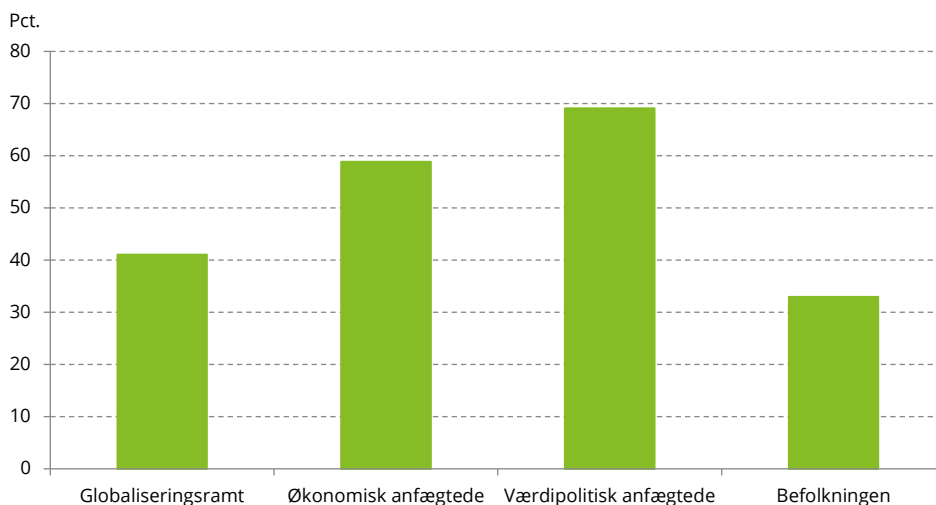
Begge grupper af anfægtede såvel som de globaliseringsramte er mere EU-skeptiske end befolkningen som helhed, jf. Figur 2.7. Således ville 69, 59 og 41 pct. af de hhv. værdipolitisk anfægtede, økonomisk anfægtede og globaliseringsramte stemme for, at Danmark skulle forlade EU – mod kun 33 pct. af danskerne som helhed.²³ Danmark ligner andre lande på dette punkt.²⁴ Ikke desto mindre er der stadigvæk så relativt få af de anfægtede og de globaliseringsramte, at den samlede EU-modstand er på de 33 pct.

²² Det skal igen bemærkes, at der kan være forskelle, som vi ikke fanger i en spørgeskemaundersøgelse, da der kan være karakteristika, som vi ikke kan justere for, som påvirker både om man er anfægtet og om man deltager i en spørgeskemaundersøgelse.

²³ Andre undersøgelser har ligeledes fundet nogenlunde samme resultat efter Brexit – og at opbakningen til Danmarks medlemskab af EU er vokset markant siden Brexit, jf. Ryborg (2018).

²⁴ Fx har undersøgelser fundet, at områder i Storbritannien, som var ramt af importkonkurrence, var mere tilbøjelige til at stemme for et Brexit, og at nogle briter stemte for et Brexit for at begrænse indvandringen til Storbritannien, jf. Frieden (2017).

Figur 2.7 Andel af danskerne, der ville stemme for et "Dexit"

Anm.: Samme datagrundlag som i Figur 2.3. "Ved ikke" er ekskluderet. Inkluderes "Ved ikke"-besvarelser vil 28 pct. af danskerne som helhed stemme for, at Danmark skal forlade EU.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

2.3 Tonen i debatten

Indikation på sammenhængskraft

Tonen i debatten kan forventes at være vigtig for sammenhængskraften i et samfund – fx fordi en negativ tone kan få nogle mennesker til ikke at ville deltage i debatten.²⁵ Hvis nogle herudover udelukkes fra debatten, fordi de benytter en for hård tone, kan det omvendt føre til, at de kun ytrer sig i lukkede fora. Det kan så føre til en højere polarisering og lavere sammenhængskraft²⁶ – fx fordi man så i ekkokamre etablerer forskellige opfattelser af, hvad der definerer et succesfuldt samfund.

Den anvendte tilgang benyttes i stigende grad

Der bliver i stigende grad foretaget undersøgelser af tonen i kommentarer eller ytringer i samfundsvidenskaben. Undersøgelsen af tonen i ytringer kan bl.a. benyttes til at studere alt fra politisk påvirkning af borgernes følelser (Bail m.fl., 2017) og hadefuld tale ("hate speech") (Burnap og Williams, 2015) til, hvordan subjektive følelser på samfundsplan varierer (Golder og Macy, 2011).

Vores analyse: Omfattende data fra Facebook

I det følgende har vi ud fra en forholdsvis ny metode undersøgt tonen i debatten på Facebook. Denne analyse adskiller sig fra tidligere undersøgelser på danske data, da den omfatter al aktivitet på mere end 200.000 offentligt tilgængelige, danske Facebooksider tilhørende politikere, kendte, nyhedsmedier o.l. i perioden 1. oktober 2015 til 1. oktober 2016.²⁷ Vi observerer tonen i debatten for alle personer, der har deltaget i diskussioner på offentlige sider i den pågældende periode, hvilket tillader os at undersøge debattonen på tværs af grupper med forskellig kulturel baggrund, mellem mænd og kvinder samt mellem højre- og venstreorienterede.²⁸

Metoden er baseret på machine learning

Tonen måles som andelen af kommentarer, der er såkaldt "relationelt negative". Relationelt negative kommentarer betyder, at indholdet i kommentaren er en negativ ytring rettet mod en diskussionspartner. Konkret laves først et træningsdatasæt, som består af en manuel vurdering af ca. 5.000 kommentarer – foretaget af syv personer. Ved hjælp af dette træningsdatasæt oplæres en

²⁵ Se Zuleta m.fl. (2017).

²⁶ Se Mchangama (2017).

²⁷ Institut for Menneskerettigheder har tidligere undersøgt tonen i den danske debat på Facebook. Undersøgelsen var imidlertid begrænset til ca. 3.000 kommentarer på DR og TV 2's Facebooksider – og ikke tonen i debatten på Facebook generelt. Se yderligere beskrivelse hos Zuleta m.fl. (2017).

²⁸ Kulturel baggrund og køn identificeres ud fra den enkelte persons Facebooknavn og politisk tilhørsforhold ud fra, hvad man har liket på Facebook. Se yderligere beskrivelse i baggrundsnotatet Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018b).

algoritme til at kunne kende forskel på negative kommentarer rettet mod andre og andre slags kommentarer. Algoritmen anvendes så på omkring 10 mio. kommentarer.²⁹ Dette gør nærværende analyse unik ift. tidligere analyser af tonen i debatten i Danmark. Se yderligere beskrivelse af datagrundlaget til analysen i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018b).

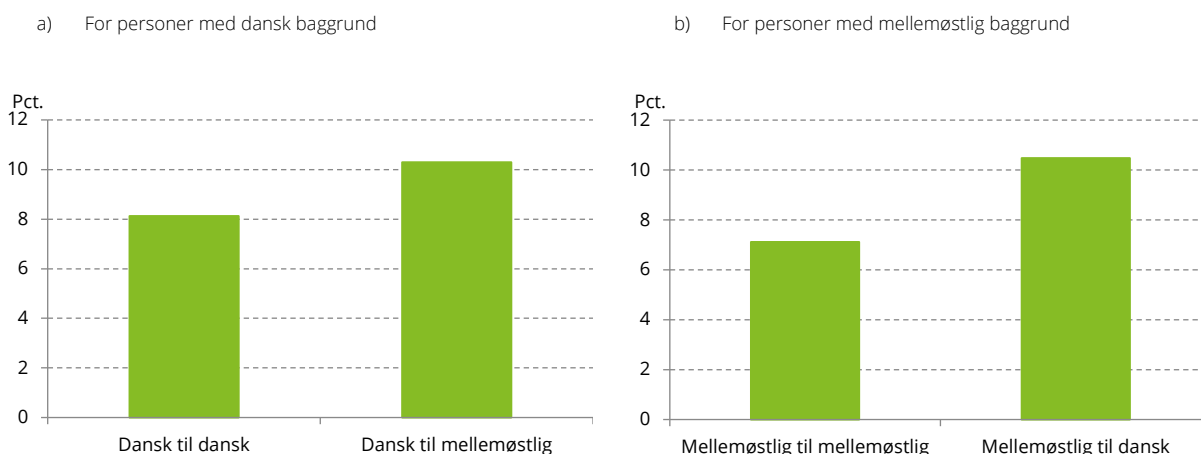
Nyt forskningsfelt giver øget grad af usikkerhed

Selvom undersøgelsen er baseret på et forholdsvis stort træningsdatasæt og foretaget i samarbejde med forskere fra Københavns Universitet, skal resultaterne imidlertid også læses med forbehold for, at arbejdet er fortaget inden for et nyt forskningsfelt – og at det er kompliceret at oplære en algoritme til fuldstændigt at forstå fx sarkasme.

Tonen mellem kulturelle grupper

Analysen viser, at debattonen imellem grupper af personer afhænger af, om de kommunikerer med personer med samme baggrund som dem selv, jf. Figur 2.8. Konkret gælder det, at personer med dansk baggrund retter en relativt større andel negative kommentarer mod personer med mellemøstlig baggrund, end de gør mod andre personer med dansk baggrund, jf. Figur 2.8 a). Tilsvarende for personer med mellemøstlig baggrund er andelen af negative kommentarer rettet mod personer med dansk baggrund større end andelen af negative kommentarer rettet mod andre med mellemøstlig baggrund, jf. Figur 2.8 b).³⁰

Figur 2.8 Andel negative kommentarer på tværs af kulturel baggrund

Anm.: Figuren angiver andelen af negative kommentarer rettet mod en diskussionspartner ud af alle kommentarer. Fx viser "Dansker til mellemøstlig" andelen af negative kommentarer fra danskere rettet mod personer med mellemøstlig baggrund ud af alle kommentarer fra danskere til personer med mellemøstlig baggrund.

Kilde: Ralund (2018).

Sammenligning af resultaterne mellem grupperne

Man skal være varsom med at sammenligne resultaterne fra Figur 2.8 a) med resultaterne fra Figur 2.8 b), da algoritmen bliver oplært til at forstå, hvad negative kommentarer er på et væsentligt mindre antal observationer for minoritetsgrupperne end for majoritetsgrupperne.³¹ På samme måde er der væsentligt mindre kommunikation på tværs af de to grupper med forskellig kulturel baggrund, end der er kommunikation inden for grupperne. Derfor kan man forvente, at vi finder et konservativt estimat for den hårdere tone på tværs af grupper. Det betyder imidlertid blot, at personer med dansk baggrund forventes at tale endnu hårdere til personer med mellemøstlig baggrund end til andre personer med dansk baggrund og at personer med mellemøstlig baggrund taler endnu hårdere til personer med dansk baggrund end til personer fra deres egen gruppe, end vi har angivet.

²⁹ Det skal bemærkes, at tonen kun er målt for diskussioner, der foregår på dansk.

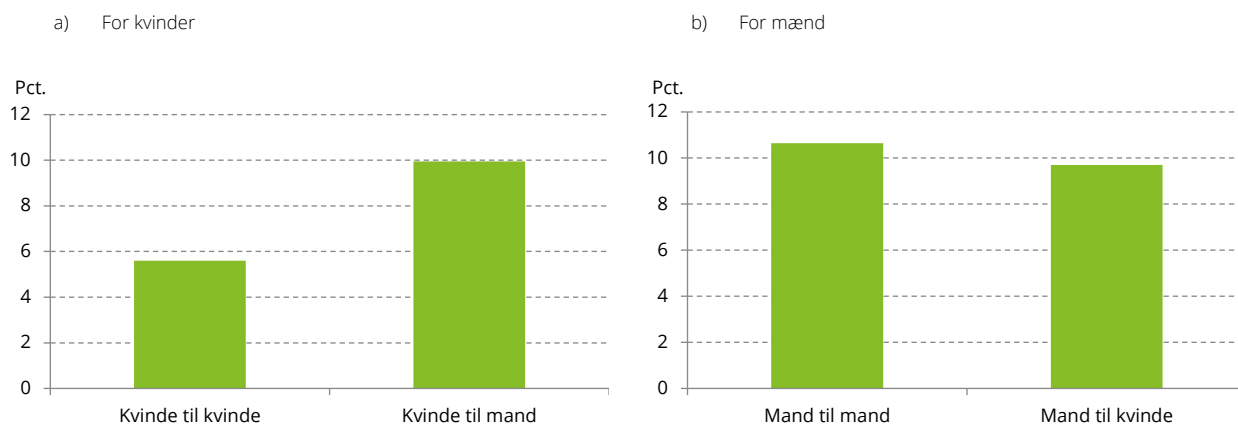
³⁰ Vores resultat stemmer i høj grad overens med konklusionerne fra Institut for Menneskerettigheders undersøgelse, hvor de finder, at hadefulde ytringer i høj grad er rettet mod personer med mellemøstlig oprindelse.

³¹ Konkret får vi et konservativt estimat for andelen af negative kommentarer for medlemmer af minoritetsgrupperne, da træningsdatasættet for denne gruppe er relativt småt, jf. Ralund (2018). Forklaringen kan fx være, at algoritmen kan have svært ved at genkende udtryk, som den ikke har set før, og derfor klassificerer algoritmen dem ikke som relationelt negative.

Tonen mellem kønnene

Debattonen mellem kønnene afhænger på samme måde af, hvilke grupper der debatterer, jf. Figur 2.9. Mens kvinder taler væsentligt mere hårdt til mænd, end de gør til andre kvinder, taler mænd nogenlunde lige så hårdt til både kvinder og mænd, som kvinder taler til mænd.

Figur 2.9 Andel negative kommentarer på tværs af køn

Anm.: Se Figur 2.8.
Kilde: Ralund (2018).

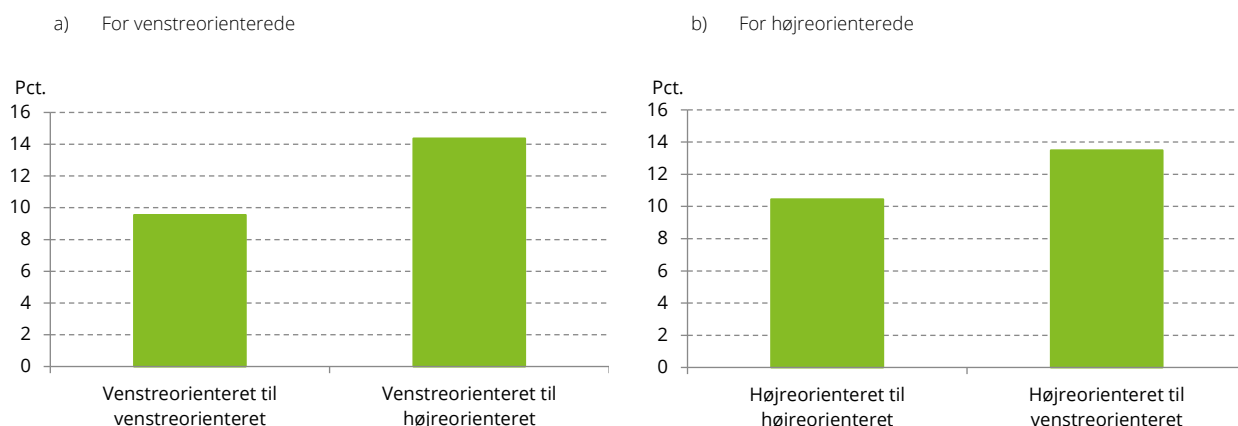
Flere kvinder undgår at deltage i den offentlige debat

På trods af, at tonen i kommentarer rettet mod kvinder ikke er mere negativ end tonen rettet mod mænd, er der flere kvinder, der trækker sig eller undgår at deltage i debatten på sociale medier pga. tonen i debatten. Konkret finder Danmarks Statistik (2017a), at 58 pct. af kvinderne i Danmark mener, at tonen i debatten på sociale medier afholder dem fra at udtrykke deres mening og deltage i debatten – mod kun 43 pct. af mændene.³²

Tonen på tværs af politiske fløje

På tværs af højre-venstreskalaen gælder det, at personer med tilhørsforhold til et parti på én side af skalaen – ikke overraskende – har en større andel negative kommentarer rettet mod personer fra den anden side af skalaen end deres egen, jf. Figur 2.10.

Figur 2.10 Andel negative kommentarer på tværs af politisk tilhørsforhold

Anm.: Se Figur 2.8.
Kilde: Ralund (2018).

Diskussion om løsninger

Løsningsforslag på den hårde tone i debatten har været diskuteret i medierne. Bl.a. har Institut for Menneskerettigheder foreslået, at medierne skal moderere deres online debatsider mere

³² 58 pct. og 43 pct. dækker over alle personer med det pågældende køn, der har svaret "Meget enig" eller "Enig" til udsagnet "Tonen i debatter på sociale medier afholder mig fra at udtrykke min mening og deltage i debatten".

aktivt, jf. Zuleta m.fl. (2017). Omvendt har Mchangama (2017) fremført argumenter for, at moderering kan føre til polarisering og ekkokammereffekter.

Centralt med spilleregler for online færden

Fra barnsben oplæres danskere i regler og normer ift. hvordan man kommunikerer ansigt til ansigt. Børn lærer fx, at man ikke må slå andre børn, og at man skal tale ordentligt til hinanden. Det giver et sæt fælles spilleregler, som gør det nemmere at leve sammen. En udfordring på de sociale medier er, at folk ikke nødvendigvis følger de eksisterende regler for god opførsel, fx fordi man ikke står ansigt til ansigt med sin diskussionspartner. Det kommer muligvis med tiden. Indtil da kan man definere grundlæggende spilleregler og undervise børn og unge – såvel som den ældre generation – i disse. Ligeledes kan man oplyse om konsekvenserne af en hård tone imod diskussionspartnere.

3. Parallelsamfund?

Danskerne deler sig op ...

Befolkningen deler sig op. Det er hovedkonklusionen i dette kapitel, hvor vi ser på forskellige aspekter af opdelingen: kontaktfladen mellem folk med forskellig kulturel baggrund, udviklingen i beboersammensætningen i ghettoerne og resten af landet og udviklingen i uddannelsessammensætningen i land og by.

... efter kulturel baggrund ...

Debatten om flygtninge og indvandrere har været intensiv, særligt i de seneste år efter at grupper af flygtninge vandrede på de danske motorveje. Der er en stigende skepsis i den danske befolkning over, at der kommer flere flygtninge og indvandrere til Danmark, hvilket bl.a. afspejles i rækken af politiske stramninger over for disse grupper. Ét er imidlertid holdningen til en fortsat tilstrømning af udlændinge, noget andet er, hvorledes relationen mellem de forskellige etniske grupper, der i dag befinder sig i Danmark, udvikler sig. Er der tegn på stigende skel mellem etniske danskere og den minoritet med mellemøstlig kulturel baggrund, der bor i Danmark? Baseret på en omfattende analyse af Facebookdata forsøger vi i dette kapitel at besvare dette spørgsmål.

... i ghettoerne og resten af landet ...

I foråret offentliggjorde regeringen sin ghettoplan med det klare formål at begrænse udbredelsen af parallelsamfund. Der er uomtvisteligt en række problemer i ghettoerne – en del af dette kan ikke overraske, da det er en del af ghettodefinitionen. Problemerne skyldes imidlertid ofte ikke livet i ghettoerne, men at personer, der i forvejen havde problemer, flytter til ghettoerne. I nogle tilfælde, fx for de unge, kan det imidlertid være livet i ghettoerne i sig selv, der medfører problemer. I dette kapitel viser vi, at der på flere af problemområderne har været en positiv udvikling i de senere år.

... og efter uddannelse

Det er velkendt, at der sker en vandring fra land til by. Denne udvikling kan rumme positive elementer, da produktiviteten i byerne er højere. Vandringen kan derfor gøre Danmark mere velstående, men den kan muligvis også indebære større segregering. I dette kapitel ser vi på udviklingen i uddannelsessammensætningen på tværs af landet og påviser, at danskerne også deler sig op i denne dimension. Således finder vi, at de højtuddannede flytter til byerne, mens de lavtuddannede forbliver i udkantsområderne.

Kapitlets indhold

Først vurderer vi i Afsnit 3.1 med anvendelse af Facebookdata, om personer med hhv. dansk og mellemøstlig baggrund er begyndt at lukke sig mere om sig selv og i mindre grad have kontakt med hinanden. Dernæst fokuserer vi på udsigterne for unge ghettobeboere i Afsnit 3.2. Til sidst i Afsnit 0 ser vi på udviklingen i, hvordan forskellige uddannelsesgrupper bosætter sig på tværs af landet.

3.1 Personer med dansk og mellemøstlig baggrund lukker sig om sig selv

Fælles identitet ved venskaber på tværs af grupper

Venskab mellem personer med forskellig kulturel eller religiøs overbevisning kan være med til at nedbryde fordomme og negative holdninger mellem grupperne³³ og styrke følelsen af en fælles identitet i samfundet, jf. Tamam (2009). På den måde kan venskaber mellem folk med forskellig kulturel baggrund forventes at bidrage positivt til sammenhængskraften i Danmark – hvilket er centralt, da andelen af personer med mellemøstlig baggrund i den danske befolkning er stigende,

³³ Allport (1954), Binder m.fl. (2009), Pettigrew og Tropp (2006) og Ahmad m.fl. (2018).

og der politisk arbejdes for at bekæmpe parallelsamfund, hvor etniske minoriteter lukker sig om sig selv.

Tidligere undersøgelser

Tidligere undersøgelser af venskaber på tværs af forskellige kulturelle og religiøse grupper viser bl.a., at man i højere grad ønsker venner, som ligner en selv.³⁴ Imidlertid har tidligere undersøgelser ofte været baseret på små stikprøver og disse omfatter ofte kun elever eller studerende.³⁵

Facebookdata afslører personlige relationer

I denne analyse måler vi udviklingen i venskaber mellem personer med traditionel dansk kulturel baggrund og personer med mellemøstlig baggrund vha. Facebookdata. Målet for kulturel baggrund er den enkeltes Facebooknavn. Såfremt navnet klinger nordisk, betragtes personen som havende dansk baggrund – og tilsvarende for personer med mellemøstlig baggrund.³⁶ Konkret måles venskab på Facebook ved såkaldte "tags" på offentlige Facebooksider. Et "tag" betyder, at man nævner en anden persons navn på fx en politikers side eller i en sjov video.³⁷ Vores tilgang tillader undersøgelse af en stor del af den danske befolkning³⁸ – nemlig alle personer, der har været aktive på Facebook.

Kontakter som en indikation af venskab

Et "tag" udtrykker imidlertid også andre relationer end venskaber. I analysens øjemed er "tags" således kun interessante, hvis de udtrykker en grad af nærhed mellem de involverede personer. Derfor identificeres først manuelt en række kategorier af "tags" ud fra næsten 9.500 "tags". Kategorierne indikerer en slags nære relationer, fx venskab eller kærlighedsforhold. Dernæst udbredes denne kategorisering vha. machine learning til alle de tags, som vi undersøger. "Tags", der ikke indeholder nære relationer, fjernes dernæst fra datasættet. For nemheds skyld omtales "tags" herefter som "kontakter".

Fald i andelen af kontakter mellem mellem grupper

Analysen viser, at personer med dansk baggrund i perioden fra 2013 til 2016 har fået en lavere grad af kontakt med personer med mellemøstlig baggrund – og tilsvarende har personer med mellemøstlig baggrund en lavere grad af kontakt til personer med dansk baggrund, jf. Figur 3.1. Konkret er andelen af personer med mellemøstlig baggrund blandt alle kontakter for personer med dansk baggrund faldet ca. 50 pct. fra 2013 til 2016 og andelen med dansk baggrund blandt personer med mellemøstlig baggrunds kontakter er faldet med ca. 30 pct. Det skal bemærkes, at andelen af kontakter i figurerne forventes at være undervurderet, jf. Ralund (2018).³⁹ Derfor bør man kun fortolke ændringer over tid i figurerne og ikke de faktiske andele.

Lavere andel kontakter på tværs end forventet

Udviklingen er i sig selv bekymrende, da den lavere grad af kontakt mellem de to grupper betyder, at grupperne får mindre forståelse for hinanden. Derudover afviger udviklingen for andelen af danske kontakter blandt personer med mellemøstlig baggrund fra, hvad man ville forvente. Konkret kan man opstille en forventning til andelen af kontakter mellem de to grupper ud fra, hvor aktiv hver gruppe er på Facebook.⁴⁰ Den faktiske andel af personer med mellemøstlig oprindelse blandt kontakterne for personer med dansk baggrund falder imidlertid nogenlunde med samme tempo som den forventede andel. Den faktiske kontakt mellem de to grupper er dog stadigvæk lavere end man ville forvente, jf. Figur 3.1.

³⁴ Se yderligere beskrivelse i litteraturen om homofili mellem etniske grupper i Currarini m.fl. (2009), Fong og Isajiw (2000), Baerveldt m.fl. (2004) og en bredere gennemgang hos McPherson m.fl. (2001).

³⁵ Fx benytter Blatchford m.fl. (2010) data fra systematiske observationer af 129 elever i 7-8 års alderen. Tropp m.fl. (2011) undersøger bachelorstuderende over tid. Se også Bellmore, m.fl. (2007) og Tamam (2009).

³⁶ Se yderligere beskrivelse af tilgangen hos Ambekar m.fl. (2009).

³⁷ Facebook (2018a).

³⁸ Selvom ikke alle danskere er aktive på Facebook, er 94 pct. af danskerne dagligt online, jf. Danmarks Statistik (2017b). Ifølge Hampton m.fl. (2012) har folk, der benytter internettet – men som ikke bruger Facebook – typisk samme sammensætning af relationer som internetbrugere, der benytter Facebook.

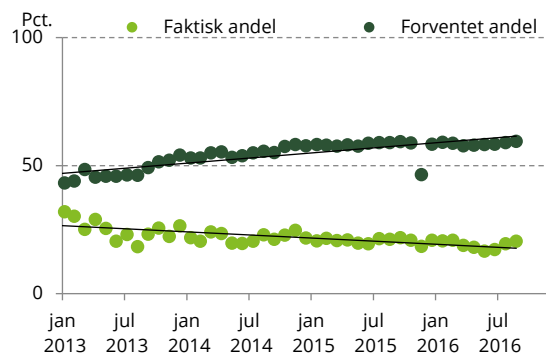
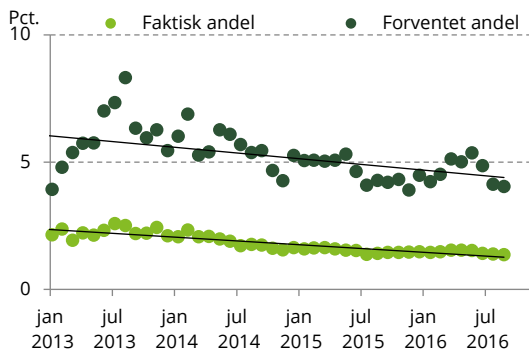
³⁹ Konkret er beregningen foretaget med afsæt i modellen udarbejdet i Ambekar m.fl. (2009).

⁴⁰ Aktivitet er her målt som antal kontakter.

Figur 3.1 Kontakter mellem personer med hhv. dansk og mellemøstlig baggrund

a) Andel med mellemøstlig baggrund blandt kontakter for personer med dansk baggrund

b) Andel personer med dansk baggrund blandt kontakter for personer med mellemøstlig baggrund

Anm.: Den forventede andel er beregnet ud fra en ren statistisk forventning. Den forventede andel mellemøstlige blandt danskernes kontakter er således beregnet som mellemøstlige kontakter ud af alle kontakter på Facebook. I den forventede andel er der således ikke taget højde for, at man kan have en højere præference for kommunikation med bestemte grupper.

Kilde: Ralund (2018).

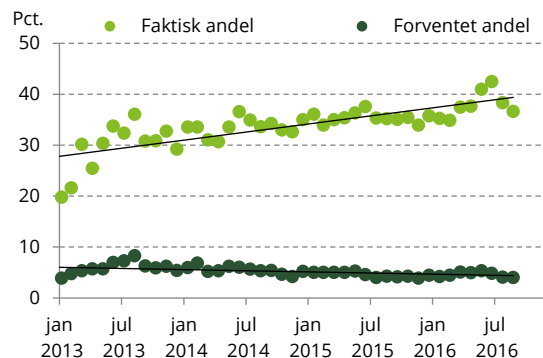
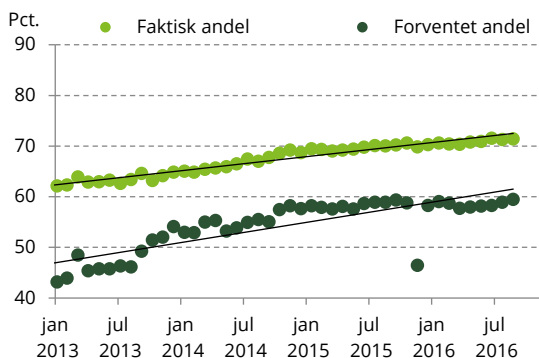
Grupperne lukker sig om sig selv

Personer med hhv. dansk og mellemøstlig baggrund kontakter ikke blot hinanden i lavere grad – men lukker sig også i højere grad om egen gruppe, jf. Figur 3.2. Andelen af danske kontakter blandt alle danske kontakter er således steget med ca. 15 pct. fra 2013 til 2016 – og tilsvarende er andelen af kontakter mellem personer med mellemøstlig baggrund steget 50 pct. over samme periode. Af figuren ses også, at den faktiske andel af kontakter inden for grupperne er højere end man ville forvente.

Figur 3.2 Kontakter med personer fra samme gruppe

a) Andel personer med dansk baggrund blandt kontakter for personer med dansk baggrund

b) Andel med mellemøstlig baggrund blandt personer med mellemøstlig baggrunds kontakter

Anm.: Forventet andel er beregnet på samme måde som i Figur 3.1.

Kilde: Ralund (2018).

Vi måler ikke aktivitet på udenlandske sider

Det skal bemærkes, at faldet i aktiviteten af personer med mellemøstlig oprindelse, som ses i Figur 3.1 og Figur 3.2, ikke nødvendigvis skyldes, at disse ikke er på Facebook eller er aktive på Facebook. Vores analyse måler alene udviklingen i aktivitet på offentlige danske sider, hvor de nytilkomne personer med mellemøstlig baggrund kan være mindre aktive. Faldet i kontakter på tværs af grupperne kan således også skyldes, at personer med mellemøstlig baggrund i lavere grad er aktive på danske Facebook sider. Det ændrer imidlertid ikke på konklusionen om, at der har været et fald i kontakten mellem personer med dansk og mellemøstlig baggrund.

Udviklingen er
bekymrende

Udviklingen i kontakter mellem personer med dansk og mellemøstlig baggrund er bekymrende, da mindre kontakt forventes at føre til en lavere grad af fælles identitet og forventeligt også lavere sammenhængskraft i Danmark.

3.2 En lysere fremtid for unge ghettobeboere

Ghettoer huser
svage beboere

Udsatte boligområder, "ghettoer",⁴¹ er kendetegnet ved en stor koncentration af de svageste borgere i samfundet. Kraka har tidligere påvist, at ghettobeboerne adskiller sig fra resten af befolkningen ved at have et lavere uddannelsesniveau, en svagere arbejdsmarkedstilknytning, ved at være mere kriminelle og ved oftere at have en indvandrerbaggrund, jf. Vasiljeva og Mairey (2016). Til dels afspejler disse karakteristika selve definitionen af et ghettoområde.

Anden forståelse af
samfundets normer
og regler i ghettoer ...

Da ghettobeboerne adskiller sig fra resten af befolkningen på en række karakteristika, kan deres opfattelse af, hvad et succesfuldt samfund er, og hvad reglerne og normerne i samfundet er, afvige fra befolkningens generelle opfattelse. Det kan udfordre sammenhængskraften.

... og negative net-
værkseffekter for børn
og blandt kriminelle

Derudover har forskning påvist, at der findes negative netværkseffekter i ghettoerne for børn og blandt kriminelle.⁴² De negative netværkseffekter medfører bl.a., at børn og unge i ghettoområderne ikke kan udnytte deres fulde potentiale i skolen fx pga. uro i klasselokalerne, manglende vidensdeling blandt elever eller dårlige rollemodeller blandt legekammerater. Hvis unge i ghettoerne ikke oplever, at de har samme muligheder som andre for at blive succesfulde, kan det også udfordre sammenhængskraften.

Regeringens
initiativer

Regeringen har tidligere fokuseret på udfordringerne i ghettoerne, hvor der er blevet igangsat flere initiativer. Disse omfatter fx bandepakker, indsatser mod ungdomskriminalitet i ghettoerne, forbud mod at placere flygtninge i ghettoområder og støtte til boligsocial indsats.⁴³ I foråret kom regeringen med sin nye ghettoplan med stort fokus på at øge sammenhængskraften ved at bekæmpe parallelsamfund.

Stadigt voksende ud-
dannelse- og ind-
komstgaber

I dette afsnit ser vi på udviklingen i ghettoområderne sammenlignet med resten af Danmark i de seneste årtier. Resultaterne er baseret på Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva m.fl. (2018a). Mens antallet af ghettoer har været stærkt faldende i de sidste fem år – fra 33 i 2013 til 22 i 2017,⁴⁴ viser resultaterne, at gabet mellem ghettoområderne og resten af Danmark fortsat vokser mht. uddannelse og indkomst, jf. Figur 3.3. Det voksende indkomstgaber kan være en direkte konsekvens af det voksende uddannelsesgaber, hvor beboere i ghettoområder er bagud hvad angår den generelle udvikling i færdigheder og produktivitetskrav på arbejdsmarkedet.

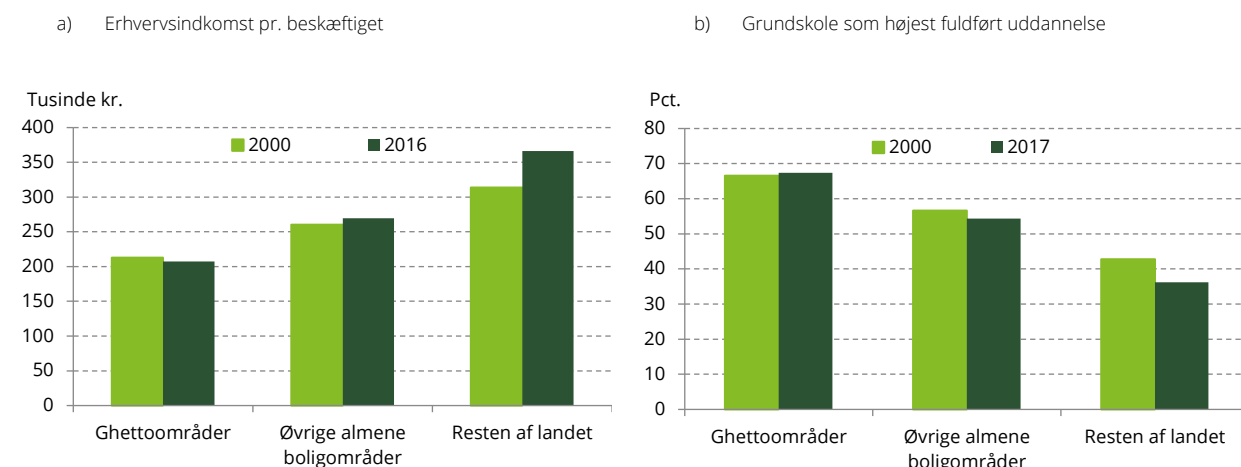
⁴¹ Analysens definition af ghettoområder følger den gamle definition fra Transport-, Bygnings- og Boligministeriet (2017). Definitionen er blevet justeret yderligere i den nye regerings plan rettet mod bekæmpelse af parallelsamfund, se Regeringen (2018c).

⁴² Se litteraturgennemgang for effekterne af ghettoer i Vasiljeva og Mairey (2016).

⁴³ Se Udlændinge- og Integrationsministeriet (2015) og Landsbyggefonden (2015).

⁴⁴ Hvor antallet af ghettoer er vokset til 25 pga. skift i definitionen ved den nye regerings initiativ, jf. Regeringen (2018c).

Figur 3.3 Udviklingen i erhvervsindkomst og uddannelsessammensætning fordelt på boligområder

Anm.: "Ghettoområder" er defineret som de boligområder, der er med på ghettolisten fra 2017. "Øvrige almene boligområder" er almene boligområder, som ikke er på ghettolisten. "Resten af landet" er alle andre boligområder i Danmark, som ikke falder under de to første kategorier. Beregningerne er lavet på 18-67-årige. Under "Grundskole som højest fuldført uddannelse" indgår også uoplyst. Beskæftigede er ultimo november. Se yderligere oplysninger i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva m.fl. (2018a).

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Flere ikke-vestlige ...

Andelen af ikke-vestlige personer er steget kraftigt i ghettoerne, jf. Figur 3.4 a). Det er sket på trods af, at man siden 2011 ikke har boligplaceret flygtninge i ghettoområder. Førende forskning på området viser, at større etnisk koncentration i bopælsområdet ikke forværrer præstationen på arbejdsmarkedet for voksne flygtninge, som bor der,⁴⁵ mens der kan opstå negative klassekammeratseffekter for børn og unge i områder med en stor koncentration af indvandrere, jf. Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Jørgensen m.fl. (2018a).

... men mindre kriminalitet i ghettoerne

Personer med ikke-vestlig oprindelse er generelt mere kriminelle end danskere (Danmarks Statistik, 2017), og ghettoerne kan i sig selv forværre situationen ift. kriminaliteten, da negative netværkseffekter kan øge kriminaliteten blandt ghettobeboere (Damm og Dustmann, 2014). Det skyldes bl.a., at den sociale straf for at begå kriminalitet er lavere i ghettoområderne, sociale normer er anderledes end i resten af samfundet og det er nemmere at finde medsammensvorne.⁴⁶

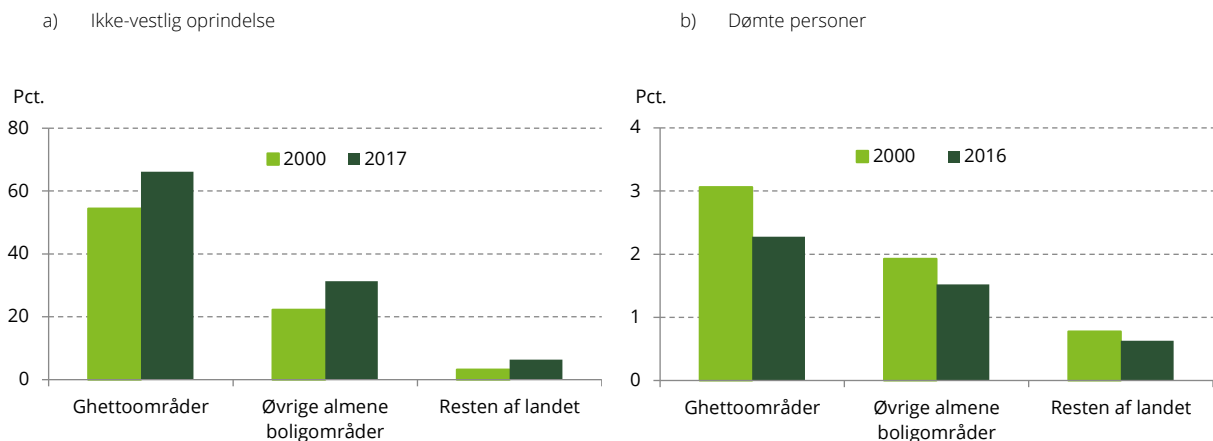
Kriminaliteten i ghettoer er faldende

Derfor kunne det potentielt forventes, at stigningen i andelen af personer med ikke-vestlig oprindelse i ghettoerne medfører højere kriminalitet blandt ghettoernes beboere. Men kriminaliteten i ghettoerne er faldende, og om noget i højere grad end i andre områder – andelen af dømte personer i ghettoerne er faldet med 26 pct. sammenlignet med 21 pct. i øvrige almene boligområder og 19 pct. i resten af landet fra 2000 til 2016, jf. Figur 3.4 b). Kriminaliteten for personer med ikke-vestlig oprindelse i ghettoerne er dog faldende i mindre grad end i resten af landet. Det omvendte gælder danskere – kriminaliteten for danskere falder mere i ghettoer end i resten af landet. Udviklingen afspejler derfor til dels sammensætningseffekter.

⁴⁵ Se Edin m.fl. (2003), Damm (2009) og Damm (2014).

⁴⁶ Se fx Wilson (1987), Reiss (1988), Sah (1991), Sampson m.fl. (1997), Schrag og Scotchmer (1997) og Ludwig (1999).

Figur 3.4 Udvikling i etnisk sammensætning samt kriminalitet fordelt på boligområder

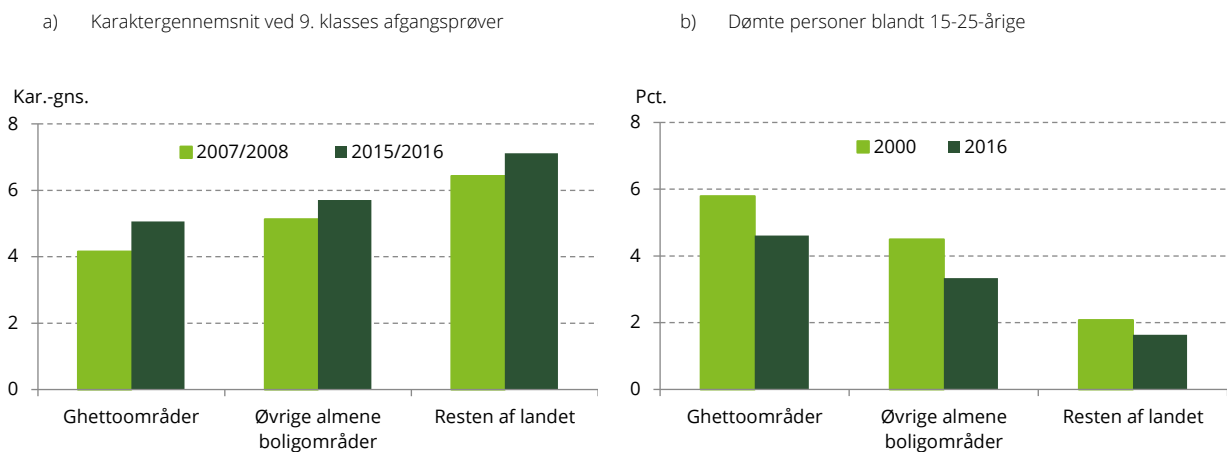
Anm.: Se Figur 3.3 for definition af boligområder. Dømte personer inkluderer personer, som har overtrådt straffeloven, våbenloven eller lov om euforiserende stoffer og som er mindst 15 år.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Forbedring i karakterer og kriminalitet blandt unge

Der er sket en positiv udvikling for særligt de unge i ghettoområderne, selvom uddannelsesgabets mellem voksne bosat i ghettoområder og resten af Danmark er steget. Karaktergennemsnittet ved grundskolens afgangsprøver for unge i ghettoer er på otte år steget fra 4,2 til 5,1, hvilket er en større stigning end blandt unge i andre boligområder jf. Figur 3.5 a). Derudover er kriminaliteten for unge i ghettoerne faldet lige så kraftigt som for unge i resten af landet, jf. Figur 3.5 b). Forbedring i karaktergennemsnittet og fald i kriminalitet for de unge bosat i ghettoområder er en vigtig, positiv udvikling, da andre undersøgelser indikerer, at unge og børn i højere grad end voksne er påvirket af de negative netværkseffekter i ghettoerne, jf. Vasiljeva og Mairey (2016).

Figur 3.5 Udvikling i unges præstation ved afgangsprøver og kriminalitet fordelt på boligområder

Anm.: Se Figur 3.3 for definition af boligområder og Figur 3.4 for definition af dømte personer. Karaktergennemsnit er beregnet på bundne prøver på det 9. klassetrin. Hvis personen har været til prøver i flere år, er kun det første års resultater medtaget.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

3.3 Højtuddannede flytter til de store byer

Befolkningsvæksten er koncentreret omkring byerne

De seneste 15 år er der sket en markant udvikling i befolkningssammensætningen på tværs af landet.⁴⁷ Befolkningsvæksten er koncentreret i områderne omkring de større byer, og i yderområderne er befolkningstallet ligefrem faldende. Billedet er det samme, når man kigger på uddannelsessammensætningen: Antallet af personer med videregående uddannelser er steget markant samlet set, men stigningerne er meget kraftigere i områderne omkring især København, men også omkring Aarhus, Odense og Aalborg ift. resten af landet.

Markante ændringer på 15 år – især mht. uddannelsesprofil ...

Der er tale om slående ændringer inden for en relativt kort periode på 15 år. Og selvom fænomenet hverken er særskilt dansk eller helt nyt, er ændringerne alligevel bemærkelsesværdige. Det er en kombination af tre forskydninger:

- Væksten i den højtuddannede arbejdsstyrke er skævt fordelt. Der er sket en kraftig opkvalificering af arbejdsstyrken over de sidste 15 år på nationalt plan, men områderne omkring de større byer oplever en meget højere vækst i antallet med lange videregående uddannelser end yderområderne.
- Unge, der er vokset op i yderområderne, flytter væk, og jo højere uddannelse, jo mindre sandsynlighed for at bo i samme område, når man er 30.
- Yderområderne affolkes generelt. Der er ikke blot tale om, at byerne vokser hurtigere end yderområderne. I yderområderne er der sket en decideret affolkning, og tendensen er stærkere, når man kigger på personer i den erhvervsaktive alder efter endt uddannelse (de 30-64-årige).

... som kan udfordre sammenhængskraften

Ændringerne kan give en række udfordringer for sammenhængskraften. Jo mere opdelt befolkningen bliver, jo mere risikerer følelsen af, at man er forpligtet til at bidrage til hele samfundets succes, at erodere. En følelse i yderområderne af, at man ikke får en fair andel af væksten kombineret med, at man i stigende grad er anderledes end befolkningen i de større byer, kan give en samlet opfattelse af, at "de andre" ikke overholder den fælles forpligtelse til at bidrage til hele samfundets succes.

Arbejdsstyrken er kraftigt opkvalificeret i perioden

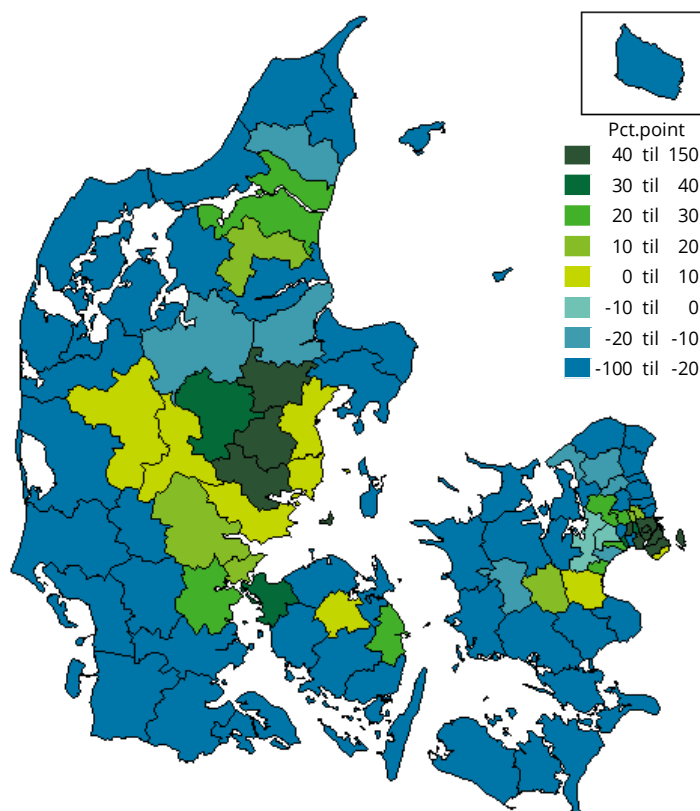
Danmark har i perioden 2001 til 2016 oplevet en markant opkvalificering af arbejdsstyrken, primært fordi de nye generationer på arbejdsmarkedet er væsentligt højere uddannede end de generationer, som går på pension. Antallet af personer i aldersgruppen 30-64, som har en lang videregående uddannelse, er steget med 76 pct. i perioden. Også antallet af personer med mellemlange videregående uddannelser har oplevet en vækst på 25 pct., mens antallet af personer med korte videregående uddannelser er faldet svagt med 2 pct. Det skal ses i forhold til et fald i antallet af faglærte på 7 pct. og et fald i antallet af ufaglærte på 30 pct.

De højtuddannede samler sig i de store byer

Det kraftige fald i antallet af ufaglærte er jævnt fordelt over hele landet, mens faldet i antallet af faglærte er koncentreret i hovedstadsområdet. For de videregående uddannelser er billedet omvendt: Antallet af personer med kort videregående uddannelse er kun faldet svagt på landsplan, men det dækker over fald i yderområderne og stigninger omkring de større byer. Stort set alle kommuner har oplevet en stigning i antallet af personer med mellemlange og lange videregående uddannelser, men vækstraterne har været meget højere omkring de store byer, jf. Figur 3.6. Figuren viser den geografiske fordeling af væksten i antal personer med lange videregående uddannelser i perioden 2001 til 2016 i forhold til den generelle udvikling, opgivet i afvigelsen i pct.point fra væksten på landsplan.

⁴⁷ Dette afsnit opsummerer resultaterne i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet "Højtuddannede flytter til de store byer, lavtuddannede forbliver i udkanten", jf. Andersen og Henriks (2018).

Figur 3.6 Vækst i personer med lang videregående uddannelse i alderen 30-64 år i forhold til landsgennemsnittet (afvigelse i pct.point)

Anm.: Kortet viser vækst i antallet af personer med lang videregående uddannelse (LVU) i alderen 30-64 år fratrukket væksten på landsplan for perioden (76 pct.). Områder med den mørkeste grønne farve har således oplevet en vækst i antal personer med LVU, der er mindst 40 pct.point over landsgennemsnittet, dvs. mindst 116 pct. Områder med den mørkeste blå farve har oplevet en vækst, der højst er 20 pct. under landsgennemsnittet, dvs. en vækst i antal personer med LVU på 56 pct. eller derunder.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

Unge forlader yderområderne – særligt de højtuddannede

Ser man på sandsynligheden for, at en person bor i samme område som 30-årig, som vedkommende boede i som 15-årig, er der klare forskelle på tværs af landet og klare forskelle på tværs af uddannelsesgrupper. Uanset uddannelsesniveau gælder det, at fastholdelsen er lavere i yderområderne end i byerne, og effekten er stærkere, jo mere uddannelse en person har. Jo højere uddannelse, jo større er sandsynligheden for at flytte fra yderområder til by. Samtidig er fastholdelsen generelt høj i byerne, særligt for de bedst uddannede.

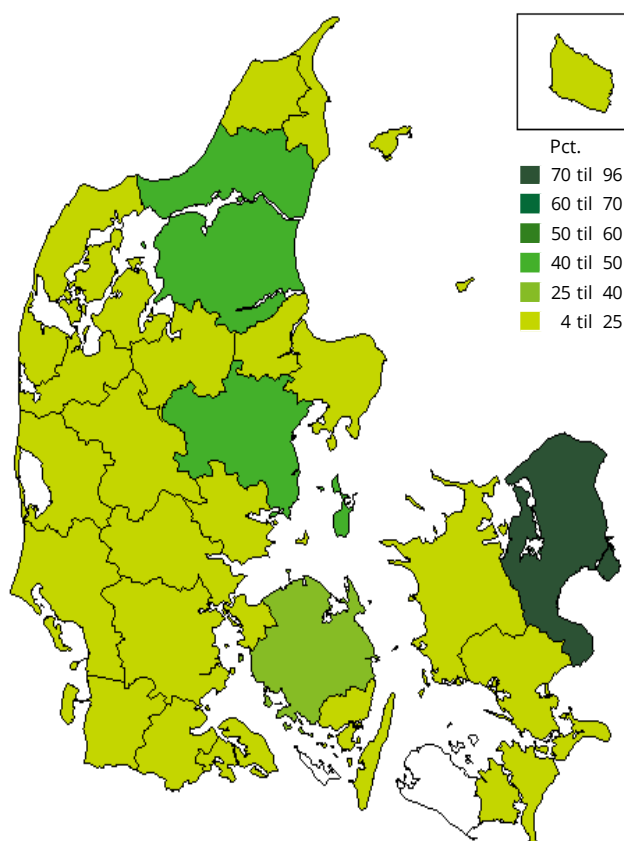
Mindre end 25 pct. med LVU bliver i yderområder

Hvis man vokser op uden for pendlingsområderne København, Aarhus, Odense og Aalborg og får en lang videregående uddannelse, er sandsynligheden for, at man som 30-årig bor i samme område, mindre end 25 pct., jf. Figur 3.7. Omvendt har personer, der vokser op i København og opnår en lang videregående uddannelse, 96 pct. sandsynlighed for at blive der. Skævheden i befolkningsudviklingen for højtuddannede er altså i høj grad drevet af, at personer fra yderområderne, der ender med en lang videregående uddannelse, ikke vender tilbage til deres hjemegn, og samtidig forbliver personer, der er vokset op i byerne i samme område, særligt i København.

Lavere mobilitet for faglærte og ufaglærte

For personer med korte eller mellemlange videregående uddannelser er mønsteret det samme som for dem med lange videregående uddannelser, men dog knap så tydeligt. I området omkring København er fastholdelsesgraden 93 pct. for personer med kort eller mellemlang videregående uddannelse. For de ufaglærte og de faglærte er mobiliteten betydeligt mindre end for personer med videregående uddannelse, men også her er der en svag tendens til, at de større byområder i højere grad fastholder personer, der er vokset op i området.

Figur 3.7 Fastholdelse af personer med lang videregående uddannelse

Anm.: For hvert pendlingsområde viser figuren sandsynligheden for, at en person, der boede i området som 15-årig i 1999, 2000 eller 2001 og har fået en lang videregående uddannelse, også bor i området som 30-årig. Data for Ærø og Nakskov er diskretioneret, da der er fem eller færre personer med LVU, som boede der som 15-årig og også boede der som 30-årig.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

Yderområderne affolkes

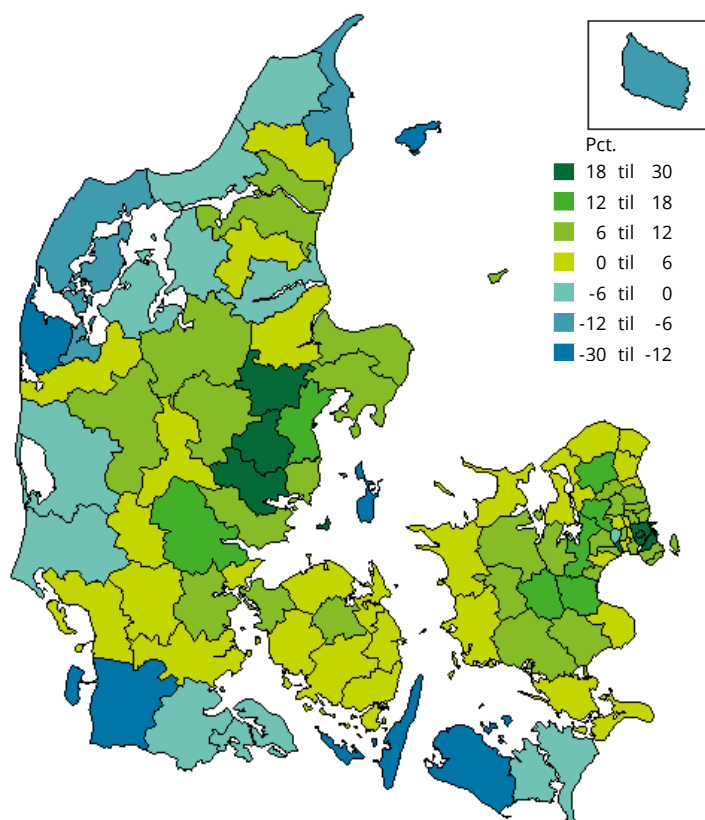
I perioden 2001 til 2016 steg befolkningstallet i Danmark med 7,2 pct., men det dækker over store forskelle på tværs af kommuner, jf. Figur 3.8. Billedet er relativt klart: Områder omkring København, Aarhus, Odense og Aalborg tegnede sig for hovedparten af befolkningsvæksten, mens en række kommuner i periferien oplevede et faldende antal indbyggere.

Udfordringer for sammenhængskraften?

Der er stærke økonomiske kræfter, der skubber i retning af et Danmark, hvor de større byer tiltrækker flere beboere. Det skyldes bl.a. den teknologiske udvikling og agglomerationsfordele⁴⁸, og det gælder særligt beboere med en høj uddannelse. Det er der med snævre økonomiske briller ikke noget problematisk i, for det gør Danmark samlet set mere velstående. Ændringerne i befolknings sammensætning kan i princippet både øge og formindske sammenhængskraften i Danmark, afhængigt af, om det vigtigste i den sammenhæng er, at personer i samme områder ligner hinanden, eller om det er vigtigt at bo i et område, som ligner resten af Danmark. Udviklingstendensen er dog klar: Danmark går i retning af en stigende geografisk opdeling målt på uddannelsesniveau, hvor yderområderne affolkes, mens befolkningen vokser i de store byer, og i yderområderne flytter de unge, der bliver højtuddannede, væk.

⁴⁸ Agglomerationsfordele er de samfundsøkonomisk positive konsekvenser af at samle flere personer og virksomheder på samme område. Disse fordele dækker over spill-over-effekter fx i form af bedre vidensdeling, af højere specialisering af fx arbejdskraft og varer og af lavere transportomkostninger.

Figur 3.8 Befolkningsvækst 2001 til 2016

Anm.: Kortet viser den procentvise vækst i befolkningen.
Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

4. Grundskolen og sammenhængskraften

Sammenhængskraft i grundskolen

I dette kapitel fokuserer vi på sammenhængskraften i grundskolen. Hvis sammenhængskraften i samfundet skal sikres på den lange bane, vil det involvere de unge generationer bl.a. ved at sikre, at grundskolen bidrager mest muligt til sammenhængskraften.

Uens muligheder kan påvirke sammenhængskraften

Det er problematisk for sammenhængskraften, hvis man som borger oplever, at samfundets succes ikke afspejles i ens egne muligheder for at opnå succes i livet, jf. definitionen i Kapitel 2. Hvis grundskoleelever med socioøkonomisk svag baggrund (herefter: svage) oplever at være en del af et succesfuldt samfund uden at have samme muligheder som andre for selv at blive succesfulde, kan det derfor udfordre sammenhængskraften og fx føre til, at de ikke anerkender den grundlæggende velfærdskontrakt. Vi kan i dette kapitel konstatere, at sammenhængskraften i grundskolen på nogle punkter er under pres.

Klassekammerater har betydning

Den ene analyse i dette kapitel dokumenterer, at sammensætningen af klassekammerater i folkeskolen har betydning for den enkelte elevs erhvervsindkomst som voksen. En elev, der har svage klassekammerater, kan således se frem til lavere erhvervsindkomst som voksen end en tilsvarende elev, som har haft stærke klassekammerater. Analysen dokumenterer yderligere, at Danmark lider et samfundsøkonomisk tab, hvis folkeskolen er præget af "stærke" og "svage" klasser fremfor klasser, hvor fordelingen af stærke og svage elever er mere ligelig.

Geografisk opdeling efter indkomst ...

Samtidig kan vi se, at familier i en markant stigende grad deler sig op geografisk efter indkomst, hvilket betyder, at elever med stærk baggrund i væsentligt højere grad bor tæt på andre elever med stærk baggrund, end de gjorde for godt 20 år siden. Tilsvarende bor elever med svag baggrund i stigende grad tæt på andre elever med svag baggrund.

... medfører tab og påvirker sammenhængskraften

Disse to analyser indikerer således tilsammen, at der sker en demografisk udvikling, som trækker i retning af større socioøkonomisk opdeling, som gør det sværere for de relativt svage at realisere deres potentialer, hvilket også fører til et samlet samfundsøkonomisk tab. Denne udvikling kan også påvirke sammenhængskraften i samfundet, som det er diskuteret i Kapitel 3.

Får svage elever svage lærere?

I en tredje analyse vurderer vi, om ressourcetsvage elever stilles dårligere, fordi de undervises af svagere lærere. Det kunne fx skyldes, at det er nemmere at rekruttere dygtigere lærere til skoler med en stærk elevsammensætning. Analysen bekræfter, at det forholder sig således, men kun i begrænset omfang.

Kapitlets indhold

Først ser vi i Afsnit 4.1 på, hvordan befolkningen opdeler sig geografisk efter indkomst. I denne analyse tages der udgangspunkt i børns geografiske opdeling på baggrund af forældrenes indkomst. I Afsnit 4.2 ser vi på, hvilken betydning sammensætningen af en elevs klassekammerater har for elevens efterfølgende erhvervsindkomst. Sammenhængen mellem stærke elever og stærke lærere analyseres i Afsnit 4.3.

4.1 Befolkningen deler sig op

Geografisk adskillelse har historisk været lav i Danmark

I Danmark har familier med forskellige socioøkonomiske karakteristika historisk været mindre geografisk opdelt end i andre lande, og børn af både ressourcestærke og -svage forældre har ofte gået på den samme skole. Jenkins m.fl. (2008) har opgjort, i hvilken grad elever med forskellig

socioøkonomisk baggrund går på den samme skole i en række forskellige OECD-lande. Danmark lå sammen med de andre skandinaviske lande, New Zealand og Japan i toppen af denne liste, som de lande med mest blandede skoler. Deres undersøgelse er dog baseret på ældre data fra PISA-undersøgelser i 2000 og 2003.

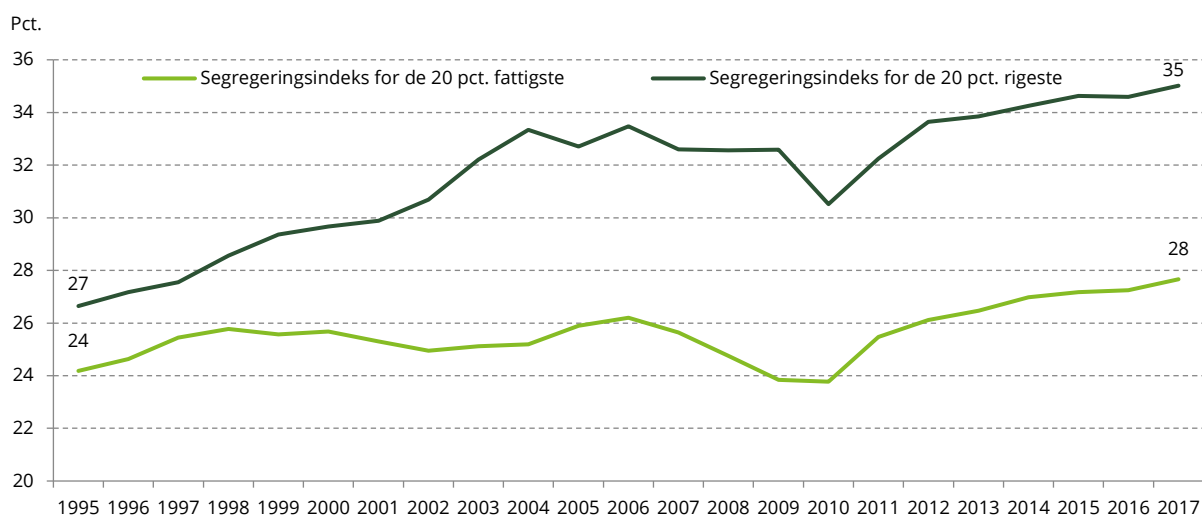
Vi har undersøgt udvikling i adskillelsen fra 1995 til 2017

Hvordan er situationen i dag? I en Kraka-Deloitte-analyse af Vasiljeva m.fl. (2018b) har vi målt udviklingen i den geografiske adskillelse for de 20 pct. rigeste og de 20 pct. fattigste danske børnefamilier fra 1995 til 2017 ved hjælp af et såkaldt segregeringsindeks.⁴⁹ Konkret angiver segregeringsindekset i vores analyse, hvor stor en andel af henholdsvis de 20 pct. rigeste og de 20 pct. fattigste børnefamilier, der skulle bo i et andet område (konkret i et andet sogn), hvis den pågældende gruppe skulle være jævnt fordelt over alle områder på tværs af landet.⁵⁰ Fx betyder et segregeringsindeks på 35 for de 20 pct. rigeste familier i 2017 i Figur 4.1, at godt en tredjedel af de 20 pct. rigeste familier skulle flytte til et andet område, hvis andelen af de rigeste familier skal være ens på tværs af områder.

Geografisk adskillelse er steget siden 1995

Resultaterne viser, at selvom niveauerne for segregation i Danmark historisk har været, og fortsat er lave i international sammenligning, så bor de rigeste og de fattigste børnefamilier 20-30 pct. mere geografisk adskilt, end de gjorde for godt 20 år siden, jf. Figur 4.1.⁵¹ Højindkomstfamilier med børn i skolealderen bosætter sig altså i højere grad tæt på andre højindkomstfamilier. Det samme gælder – om end i mindre grad – for lavindkomstfamilier.⁵² Denne udvikling kan bl.a. afspejle fraflytning af højtuddannede fra yderområder til de større byområder som påvist i Kapitel 3.

Figur 4.1 Udviklingen i geografisk adskillelse på bopælsområder for de 20 pct. rigeste og 20 pct. fattigste danske børnefamilier

Anm.: Beregningen er udført på sogneniveau. Resultaterne er sammenlignelige, hvis man fokuserer på skoler i stedet for sogne fra 2007 og frem. Der findes ikke data for skolerne før 2007. Indkomst er målt som familiens ækvivalerede disponible indkomst. Kun familier med børn i skolealderen (6-16 år) indgår i beregningen. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva m.fl. (2018b) for metode og data.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

⁴⁹ Et segregeringsindeks er et mål for adskillelsen af forskellige grupper, der især er anvendt i litteraturen om den geografiske adskillelse af forskellige etniske grupper.

⁵⁰ Familiens indkomst er i beregningen baseret på den disponible indkomst. Se diskussionen af andre indkomstmål og yderligere beskrivelse af beregningen i Kraka-Deloitte baggrundsnotatet af Vasiljeva m.fl. (2018b).

⁵¹ Generelt anses værdier af segregeringsindekset på under ca. 30 for at være et lavt niveau af geografisk adskillelse og værdier på over ca. 60 for at være et højt niveau af geografisk adskillelse – og værdier derimellem for at være moderat segregation, jf. Massey, D. (1990) og Rockwool Fondens Forskningsenhed (2006). Den direkte sammenligning af niveauet for den geografiske adskillelse i Danmark med disse grænser skal foretages med forsigtighed, da indekset er følsomt over for størrelsen af den geografiske enhed anvendt i beregningen.

⁵² Tilsvarende mønster ses også for skolerens elevsammensætning. Se den fulde udgave af analysen i Kraka-Deloitte baggrundsnotatet af Vasiljeva m.fl. (2018b).

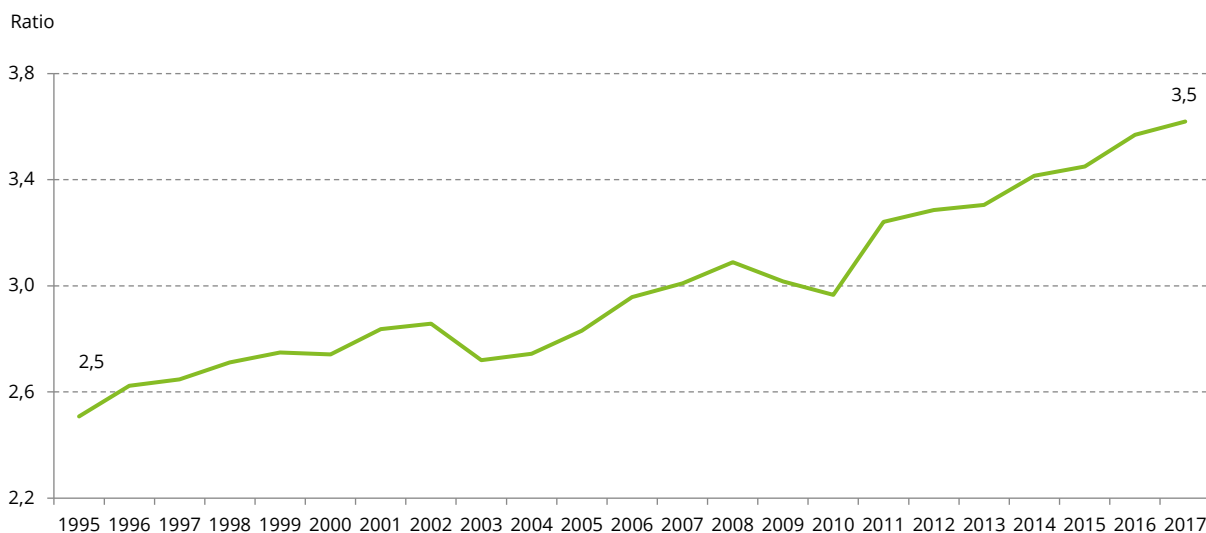
Geografisk adskillelse kan hindre social mobilitet

Både forskning udført af Kraka og anden forskning har tidligere påvist, at den sociale mobilitet, dvs. i hvor høj grad det enkelte barns livchancer er uafhængige af barnets socioøkonomisk baggrund, er faldet i Danmark.⁵³ Den stigende geografiske adskillelse af børn med forskellig baggrund kan forstærke denne tendens. Det skyldes såkaldte netværks- og klassekammerateffekter, som er udtryk for, at børn bliver påvirket af dem, de omgås med. Således kan børn, der går i klasse eller bor i områder med ressourcestærke børn, klare sig bedre, fx pga. bedre vidensdeling, mere ro og orden i klasselokalerne og bedre rollemodeller. Det modsatte er tilfældet for børn, der går i klasse eller bor med flere ressourcesvage børn.⁵⁴

Stigende forskel på de 20 pct. rigeste og fattigste

Udover at de rige og fattige børnefamilier i stigende grad bor adskilt, er de rige også blevet holdsmæssigt rigere, jf. Figur 4.2. Konkret viser figuren, at den gennemsnitlige indkomst for de 20 pct. rigeste børnefamilier i dag er omkring 3,5 gange større end den gennemsnitlige indkomst for de 20 pct. fattigste børnefamilier, hvilket er en markant stigning ift. ratioen på 2,5 for godt 20 år siden.

Figur 4.2 Udviklingen i forholdet mellem den disponible indkomst for de 20 pct. rigeste og de 20 pct. fattigste danske børnefamilier

Anm.: Indkomst er defineret som familiens ækvivalerede disponible indkomst. Kun familier med børn i skolealderen (6-16 år) indgår i beregningen. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva m.fl. (2018b) for metode og data.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Lige indkomst er vigtigt for sammenhængskraften

Danskerne betragter lighed i indkomst som en af de vigtigste faktorer for sammenhængskraften, jf. Figur 2.1 i Kapitel 2. Den stigende indkomstforskelle mellem de 20 pct. rigeste og 20 pct. fattigste danske børnefamilier vil muligvis opfattes af mange danskere som et tegn på en faldende sammenhængskraft.

Geografisk adskillelse og sammenhængskraft

Derudover kan den stigende geografiske adskillelse føre til både øget og reduceret sammenhængskraft i samfundet. Resultatet afhænger af, om det vigtigste i den sammenhæng er, at personer, der bor i samme område, ligner hinanden, eller om det er vigtigst, at den enkelte møder alle slags folk i eget bopælsområde, som diskuteret i Kapitel 2. Det kan dog formodes, at den stigende geografiske adskillelse mellem relativt rige og fattige for en del danskere er ensbetydende med udfordret sammenhængskraft. I alt mener 27 pct. af danskerne, at det, at alle områder af Danmark får en fair andel i velstand og velfærd, er en af de tre vigtigste faktorer bag sammenhængskraften. Hertil kommer, at den stigende geografiske adskillelse mellem relativt rige og fattige

⁵³ Hvor den sociale mobilitet typisk måles ved en sammenhæng mellem forældrenes og børnenes uddannelse, indkomst eller tilhørsforhold til forskellige sociale lag. Se Pihl og Jensen (2014), Jakobsen (2016), Juul og Damm (2016), Harding og Munk (2016) og Vasiljeva m.fl. (2017).

⁵⁴ Se fx Hoxby (2000), Heinesen (2002), Karsten m.fl. (2006), Jensen og Rasmussen (2011) samt Lavy m.fl. (2012a, 2012b).

også betyder en opdeling efter andre kriterier, eksempelvis efter politisk tilhørsforhold, som kan føre til skel i samfundet, jf. diskussionen i Kapitel 2.

4.2 Klassekammeraternes betydning for det enkelte barns indkomst

Betydning af klassekammeraterne for elevens præstation

Hvad betyder det at gå i en klasse med mange elever, hvis forældre er veluddannede og har en høj indkomst? Og hvad betyder det at gå i en klasse med mange elever, hvis forældre er på offentlig forsørgelse eller i en klasse med mange ikke-vestlige elever? I dette afsnit præsenterer vi resultaterne fra Kraka-Deloitte-analysen af klassekammerateffekter i den danske grundskole.⁵⁵ Klassekammerateffekterne opstår, når den enkelte elevs præstation i uddannelsessystemet og senere i livet påvirkes af klassekammeraterne.

Klassekammerateffekterne kan opstå ad flere kanaler

Klassekammerateffekter kan påvirke en elev ad flere kanaler. De kan opstå, fordi nogle elever er i stand til at hæve andre elevers præstation via vidensdeling, eller fordi nogle elever forstyrrer undervisningen og dermed reducerer udbyttet for de øvrige elever. De kan også opstå, fordi nogle elever kræver en uforholdsmæssig del af lærerens tid, eller fordi elevsammensætningen påvirker lærerens motivation. Endvidere kan de opstå, fordi andre elever virker som rollemodeller ift. valg af uddannelse, eller nogle elever er i stand til at fremme andres koncentration og motivation.

Effekterne er interessante ift. fordeling, lige muligheder ...

Klassekammerateffekter er interessante af to grunde. For det første har det en fordelingsmæssig betydning, hvis nogle elever ikke opnår deres fulde potentiale pga. skolens elevsammensætning. Klassekammerateffekter kan således medvirke til at reducere den sociale mobilitet, fordi ressourcesvage elever i højere grad bor i områder med andre ressourcesvage elever, som påvirker deres præstationer i skolen og senere i livet negativt. Dette kan opfattes som en uretfærdighed i sig selv, da børn ikke har indflydelse på, hvilke skolekammerater, de får. Eksistensen af klassekammerateffekterne kan dermed også være en rettesnor ift. prioritering af ressourcer og indsatser i uddannelsessystemet til at fremme social mobilitet.

... og ift. det samlede afkast af investering i uddannelse

For det andet kan klassekammerateffekter have en betydning for produktiviteten og dermed for, hvordan samfundet sikrer det største afkast af dets investering i uddannelse. Det afgørende er her, om klassekammerateffekterne har forskellig indvirkning på forskellige elever. Hvis klassekammerateffekterne er ens for alle elever, så vil effekten af at omfordele elever samlet set være nul. Hvis klassekammerateffekterne derimod er stærkere for elever med særlige karakteristika, eller hvis effekten af en ekstra elev med dårligt uddannede forældre i klassen er stærkere, jo flere elever med dårligt uddannede forældre der i forvejen er i klassen, kan en skæv fordeling af børn med forskellig forældrebaggrund reducere det samlede afkast af uddannelse. I så fald vil en omfordeling af eleverne kunne øge afkastet af uddannelse og dermed øge produktiviteten.

Ressourcestærke klassekammerater øger indkomst

Analysen påviser, at klassekammeraterne har betydning for den enkelte elev. Hvis man er heldig at gå sammen med elever med en stærk familiemæssig baggrund i grundskolen, så får man selv, alene af den grund, højere karakterer, højere uddannelsesniveau og højere indkomst.⁵⁶

Hvordan måler vi, om en elev er ressourcestærk?

Vi måler, hvor ressourcestærk en elev er ved elevens forventede indkomst, baseret på egne karakteristika, herunder forældres uddannelse og indkomst, alder, køn mv. Elever med forældre med en lang uddannelse og høj indkomst har en højere forventet indkomst, mens elever, som ikke bor sammen med begge forældre, har en lavere forventet indkomst.

Effekterne har en økonomisk relevant størrelse

En stigning i den forventede indkomst for klassekammeraterne på 1 pct. medfører i gennemsnit en stigning i den forventede indkomst for den enkelte elev på 0,15 pct. 20 år efter grundskolen, jf. Figur 4.3. Det betyder fx, at en elev som starter i en typisk klasse i den dårligste halvdel, får en

⁵⁵ Jørgensen m.fl. (2018a) indeholder en mere detaljeret gennemgang af data, metode og resultater.

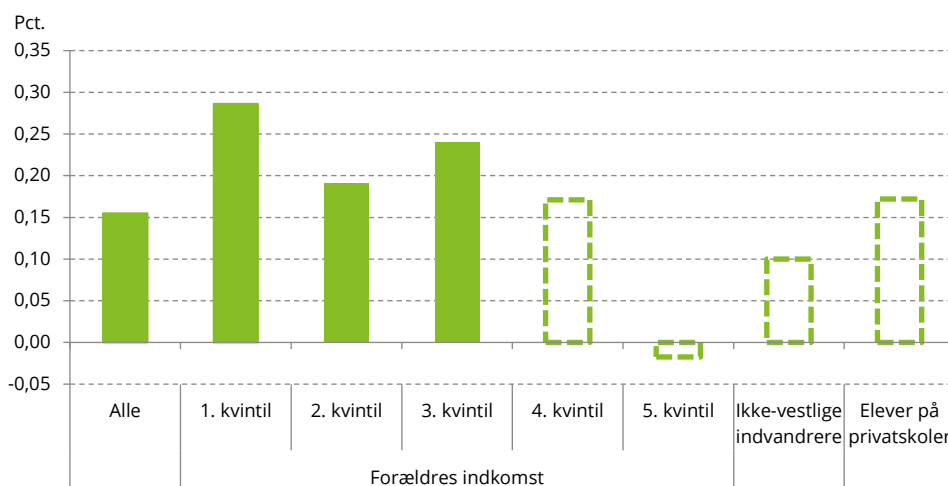
⁵⁶ Vi anvender variationen i elevsammensætningen på den enkelte skole fra år til år til at estimere effekterne. Dermed tager vi højde for den oplagte korrelation som følger af, at elever, der har en stærk baggrund og af den grund opnår høje karakterer og høj indkomst, i højere grad går i skole med andre elever med stærk baggrund.

indkomst, som er 4-5 pct. lavere, end hvis hun var startet i en typisk klasse i den bedste halvdel.⁵⁷ Det svarer til ca. 750.000 kr. i livsindkomst for en gennemsnitlig elev.⁵⁸ Vi finder lignende klassekammerateffekter på afgangskarakterer fra grundskolen samt på uddannelsesniveaue og beskæftigelsesgraden opgjort 20 år efter grundskolen. Klassekammerateffekterne har altså en betragtelig størrelse, som gør dem samfundsmæssigt interessante.

Effekten er stærkere for de socioøkonomisk svage elever

Klassekammerateffekterne er generelt stærkere for de socioøkonomisk svage elever. Elever med forældre med små og mellemstore indkomster (1.-3. kvintil) oplever stærke klassekammerateffekter, mens effekterne er insignifikante for elever med forældre med høje indkomster, jf. Figur 4.3. Det kan tale for en mere ligelig fordeling af elever efter familiemæssig baggrund, da gevinsterne for de ressourcetsvage elever er store, mens ulemperne for de ressourcestærke elever er tæt på nul. Udover effekterne via indkomstforskelle er der ikke signifikante klassekammerateffekter på ikke-vestlige elever eller på elever i privatskoler.

Figur 4.3 Effekten på den enkelte elevs indkomst 20 år efter grundskolen, hvis den forventede erhvervsindkomst for klassekammeraterne stiger med 1 pct.

Anm.: Figuren viser den forventede ændring i erhvervsindkomsten for den enkelte elev 20 år efter grundskolen, hvis den forventede erhvervsindkomst for de øvrige elever på årgangen øges med 1 pct. Det er altså elasticiteten imellem egen indkomst og klassekammeraternes indkomst. Den første søjle viser effekten for hele populationen. De følgende fem søjler angiver effekterne for forskellige delgrupper opdelt efter forældres indkomst. 1. kvintil er således de 20 pct. af eleverne, hvis forældre har de mindste indkomster. Gennemsnittet for disse fem søjler svarer omtrent til effekten for hele populationen. De to sidste søjler angiver effekterne for forskellige mindre delgrupper. Stiplede søjler indikerer, at estimaterne ikke kan skelnes fra nul på et 5 pct. signifikansniveau.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Større effekt ved højere andel af ikke-vestlige indvandrere

Så længe der er mindre end 15 pct. ikke-vestlige⁵⁹ elever i en klasse, så er der ikke en yderligere negativ effekt af at gå i klasse med ikke-vestlige elever ud over effekten fra deres familiemæssige baggrund. Hvis andelen af ikke-vestlige elever overstiger 15 pct., hvilket svarer til 3 ud af 20 elever, har det en yderligere, negativ effekt på indkomsten for de øvrige elever 20 år efter grundskolen, jf. Figur 4.4. Den negative effekt er endnu større, når andelen overstiger 25 pct. Det kan tale for,

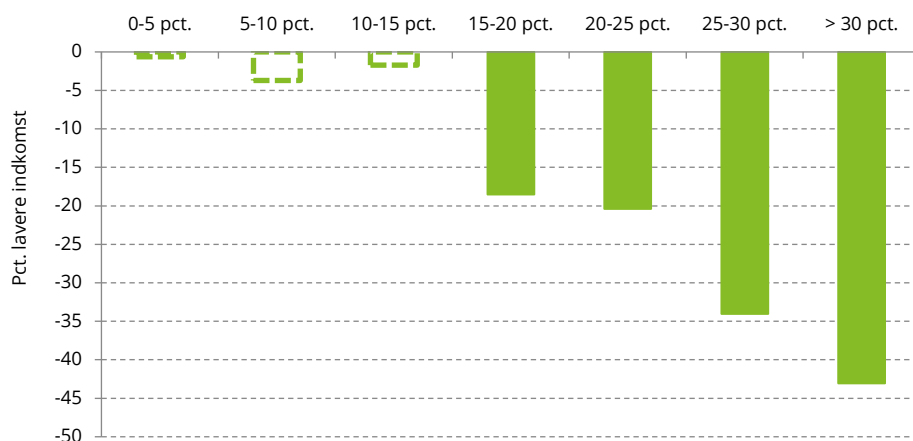
⁵⁷ Indkomstforskellen på 4-5 pct. er beregnet som forskellen ved at gå i en gennemsnitlig klasse i den svageste halvdel og en gennemsnitlig klasse i den bedste halvdel. Næsten samme resultat fås ved forskellen mellem den 25. og den 75. percentil.

⁵⁸ AE finder i en analyse fra 2017, at forskellige uddannelsesgrupper har en livsværditilvækst på mellem 9 og 28 mio. kr., jf. Pihl og Jensen (2017). Et vægtet gennemsnit baseret på uddannelsesniveaue for årgangene 1980-1985 giver en gennemsnitlig livsværditilvækst på knap 17 mio. kr. Livsværditilvæksten er beregnet som erhvervsindkomsten plus arbejds-giveradministrerede pensionsindbetalinger fratrukket uddannelsesomkostninger. Det svarer ikke fuldstændig til indkomstbegrebet i denne analyse og beløbet skal derfor tolkes med det forbehold.

⁵⁹ Ikke-vestlige elever er her defineret ud fra deres statsborgerskab. Derfor indgår alle efterkommere ikke i definitionen. Vi får lignende resultater, hvis vi inkluderer alle efterkommere, jf. Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Jørgensen m.fl. (2018a).

at de ikke-vestlige elever fordeles på tværs af skoler eller at skoledistrikterne ændres, så andelen kommer under 15 pct. alle steder.

Figur 4.4 Betydningen af andelen af ikke-vestlige elever i klassen for erhvervsindkomsten for den enkelte elev 20 år efter grundskolen

Anm.: Figuren viser den yderligere effekt af at gå i klasse med ikke-vestlige elever, efter vi har kontrolleret for familiemæssig baggrund. Stiplede søjler indikerer, at estimaterne ikke kan skelnes fra nul på et 5 pct. signifikansniveau. Den gennemsnitlige andel af ikke-vestlige elever udgør 1,2 pct. Knap 2 pct. af eleverne går i en klasse med mere end 15 pct. ikke-vestlige indvandrere.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata samt egne beregninger.

Lige fordeling af elever giver samlet gevinst på op til 11 mia. kr. ...

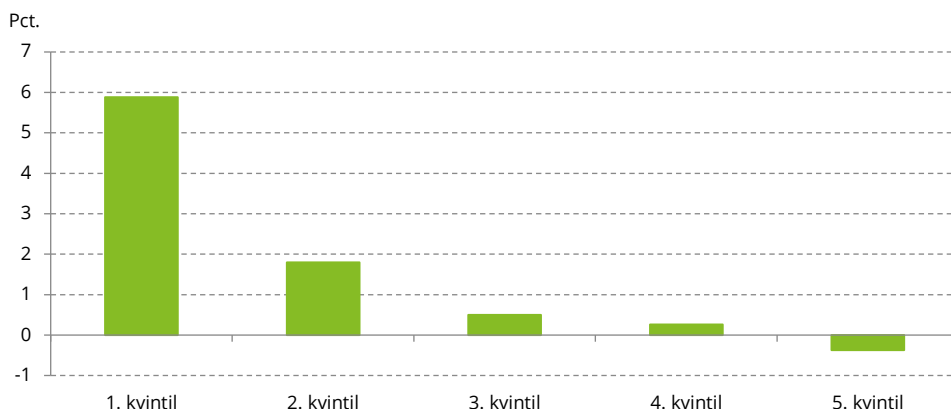
Samlet set kan en lige fordeling af elever efter familiemæssig baggrund og herkomst øge den samlede velstand. Konkret vil en helt lige fordeling af eleverne, så elevsammensætningen er ens på tværs af skoler, resultere i en gennemsnitlig stigning i erhvervsindkomsten på 0,6 pct. for eleverne 20 år efter grundskolen. Det svarer til en samlet årlig gevinst på 11 mia. kr. fuldt indfaset.⁶⁰ Den samlede gevinst opstår fordi klassekammerateffekterne ikke er symmetriske. Gevinsten ved at forbedre den socioøkonomiske sammensætning i svage klasser overstiger ulempen ved at forværre den socioøkonomiske sammensætning i stærke klasser.

... og mindsker indkomstuligheden

En mere lige fordeling af elever efter forældrebaggrund og herkomst vil også øge ligheden i samfundet. Det er særligt de 40 pct. af eleverne, som får de mindste indkomster 20 år efter grundskolen, som får gavn af omfordelingen, jf. Figur 4.5. De øvrige elever bliver stort set ikke påvirket af en mere lige fordeling. Inden for hver kvintil vil der dog både være vindere og tabere.

⁶⁰ De 11 mia. er gevinsten ved en produktivitetstigning på 0,6 pct., som fremkommer når alle årgange på arbejdsmarkedet har haft en socioøkonomisk lige fordeling af klassekammerater i grundskolen og når kapitalapparatet har tilpasset sig til den højere indkomst. Vi har dermed antaget, at indkomststigningen på 0,6 pct. gælder igennem hele livet. Konkret er gevinsten beregnet som 0,6 pct. af den samlede bruttoværditilvækst. Gevinsten er i 2016-priser og i 2016-niveau.

Figur 4.5 Indkomsteffekten af en helt lige fordeling af elever efter familiemæssig baggrund og herkomst

Anm.: Figuren viser den forventede indkomstændring for forskellige kvintiler, hvis den faktiske fordeling af elever efter familiemæssig baggrund og herkomst ændres til en helt lige fordeling. I denne figur henviser kvintiler til elevens forventede indkomst og ikke forældrenes indkomst. 1. kvintil er de 20 pct. af eleverne, som får den mindste forventede indkomst 20 år efter grundskolen, mens 5. kvintil er de 20 pct. af eleverne, som får den største forventede indkomst 20 år efter grundskolen.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata samt egne beregninger.

Udfordringer ift. at skabe lige fordeling af elever

I praksis vil det være svært at implementere en helt lige fordeling af elever på tværs af alle skoler bl.a. som følge af mulighederne for frit skolevalg og muligheden for at sende sine børn på privatskole. Beregningerne skal derfor ses som et øvre potentiale ved en mere lige fordeling. Gevinsterne ved en delvis udligning, hvor man forbedrer sammensætningen i de mest udsatte skoler, vil dog bidrage med en væsentlig del af det samlede potentiale.

Instrumenter til at sikre en mere lige fordeling

Der findes forskellige instrumenter til at fremme en mere lige fordeling af eleverne. Eksempelvis kan skoledistrikterne ændres, eller der kan indføres grænser for andelen af socioøkonomisk svage elever på en skole. Hvis man fortsat ønsker valgfrihed ift. skolevalg, kan man påvirke fordelingen via økonomiske incitamenter. Det kan fx ske ved at gøre det mindre økonomisk attraktivt at sende sine børn på privatskole. På længere sigt kan der også arbejdes på at skabe mere blandede kvarterer fx via byplanlægning og byfornyelse. Der er også muligheder for andre tiltag, der kan modificere effekterne af en høj koncentration af ressourcetsvage elever på en skole, fx i form af ansættelse af særligt dygtige lærere, ekstra ressourcer til mindre klassestørrelser eller forstærket professionelt pædagogisk samarbejde mellem skolens lærere. Disse tiltag vil potentielt øge søgningen til mere udsatte skoler, så elevfordelingen bliver mere lige. Det er vigtigt, at gevinsterne ved en mere lige fordeling af elever holdes op imod omkostningerne ved disse tiltag.

4.3 De svage elever har fagligt svagere lærere

Ressourcetsvage er dårligere stillede i skolen af flere grunde ...

Elever med ressourcetsvage forældre klarer sig generelt dårligere i uddannelsessystemet end andre elever. En af årsagerne er mangel på forældreressourcer, som kan begrænse en elevs muligheder for at udnytte sit fulde potentiale.⁶¹ Derudover går elever med ressourcetsvage forældre ofte i skole med andre elever, der har lignende baggrund, og som den forrige analyse påviser, klarer de sig også af denne grund værre i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet pga. negative klassekammerateffekter.⁶²

... og de får fagligt svagere lærere

Resultater fra en Kraka-Deloitte-analyse viser, at der ud over ovenstående negative forhold for børn af ressourcetsvage forældre er en vis tendens til, at de fagligt dygtigste lærere ikke arbejder på skoler, hvor relativt svage børn er overrepræsenteret, jf. Vasiljeva og Wandsøe-Isaksen (2018).

⁶¹ Se fx Sacerdote (2007) og litteraturgennemgang i Black og Devereux (2010).

⁶² Se også Hoxby (2000), Heinesen (2002), Karsten m.fl. (2006), Jensen og Rasmussen (2011) samt Lavy m.fl. (2012a, 2012b).

Der er altså ikke tale om, at de ressourcetsvage elever begunstiges ved at blive undervist af de fagligt stærkeste lærere, nærmere tværtimod.

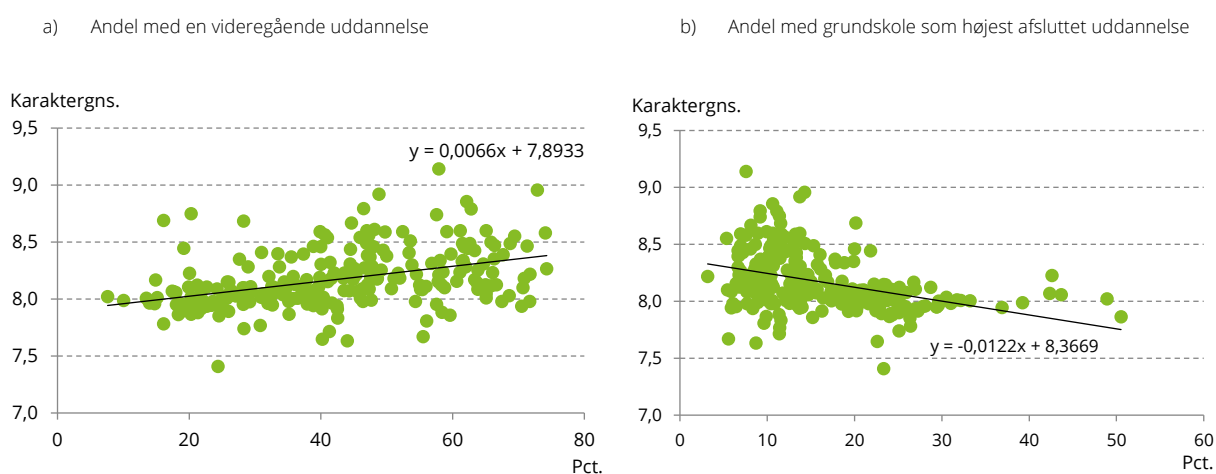
Gymnasiekarakter som et mål for fagligt niveau

Vi anvender gymnasiekarakterer for lærere som et mål for, hvor fagligt stærk den enkelte lærer er. Lærernes karakterer fra egen uddannelse er benyttet i flere skandinaviske undersøgelser for at måle lærernes faglige niveau.⁶³

Positiv, men svag sammenhæng ...

Vi finder, at skoler med en højere andel af elever, der har forældre med en videregående uddannelse, i gennemsnit har ansat lærere med et højere karaktergennemsnit fra gymnasiet, jf. Figur 4.6 a). Det omvendte gælder skoler med en højere andel af elever med forældre, som højst har gennemført grundskolen, jf. Figur 4.6 b). Forskellen i lærernes karaktergennemsnit er imidlertid lille. Hvis man sammenligner skoler med hhv. færrest og flest socioøkonomisk stærke elever, er forskellen i lærernes karaktergennemsnit på ca. 0,5 karakterpoint – målt på den gamle 13-skala.

Figur 4.6 Lærernes gymnasiale karaktergennemsnit og forældres uddannelse, ultimo 2016

Anm.: Karaktergennemsnittet for lærerne er målt på den gamle 13-skala. Figur a): Andelen af børn med mindst én forælder med en videregående uddannelse på tværs af skoler ud ad vandret akse. Figur b): Andelen af børn med mindst én forælder med grundskole som højest afsluttet grundskole på tværs af skoler ud ad vandret akse. Dem med uafsluttet og ukendt uddannelse indgår også i denne kategori. Både sammenhængen i Figur a) og sammenhængen i Figur b) kan statistisk skelnes fra nul på et 1 pct. signifikansniveau. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Wandsøe-Isaksen (2018) for en detaljeret beskrivelse af datagrundlaget.

Kilde: Danmarks Statistik registerdata og egne beregninger.

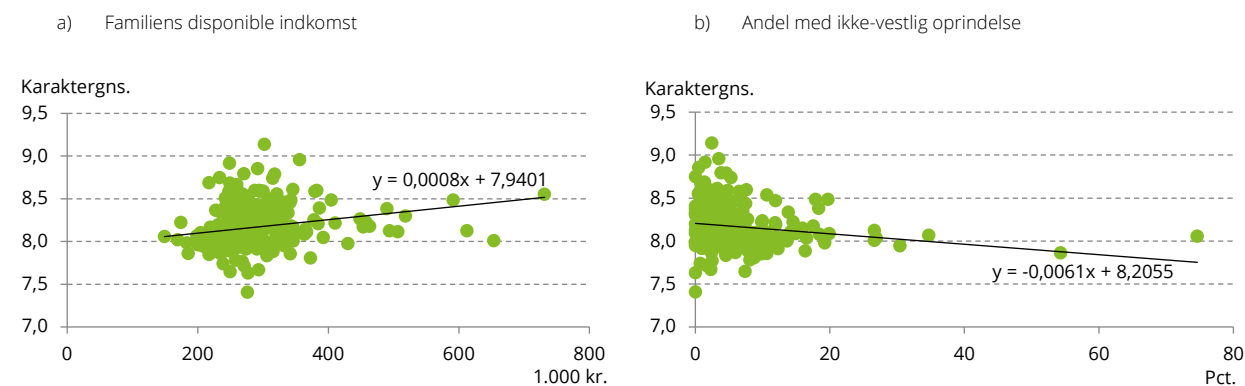
... også mellem socioøkonomisk baggrund og karakterer

Lærernes gymnasiekarakterer er ligeledes højere på skoler med flere elever fra velhavende familier og færre elever med ikke-vestlig herkomst, jf. Figur 4.7.⁶⁴ Forskellen i karaktergennemsnit på tværs af skoler med forskellig socioøkonomisk sammensætning er imidlertid også begrænset, når socioøkonomisk baggrund måles på familiens indkomst og herkomst.

⁶³ Se Produktivitetskommissionen (2013a) samt Grönqvist, og Vlachos (2016).

⁶⁴ Da uddannelse, indkomst og oprindelse er højt korreleret, er det ikke overraskende, at resultaterne i Figur 4.6 og Figur 4.7 peger i samme retning.

Figur 4.7 Lærernes gymnasiale karaktergennemsnit, familiens indkomst og andel med ikke-vestlig oprindelse på skolen, ultimo 2016

Anm.: Karaktergennemsnittet for lærerne er målt på den gamle 13-skala. Figur a): Familiens indkomst målt som ækvivaleret disponibel indkomst. Figur b): Andelen af børn, som er indvandrere eller efterkommere og har et ikke-vestligt oprindelsesland på tværs af skoler ud ad vandret akse. Både sammenhængen i Figur a) og sammenhængen i Figur b) kan statistisk skelnes fra nul på et 1 pct. signifikansniveau. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Wandsøe-Isaksen (2018) for en detaljeret beskrivelse af datagrundlaget.

Kilde: Danmarks Statistik registerdata og egne beregninger.

Ikke kun i Danmark som helhed, men også fx i København

Den positive sammenhæng mellem elevernes baggrund og lærernes faglige niveau observeres ikke kun for Danmark som helhed, men også i de enkelte kommuner som fx København.⁶⁵ Selektionen af lærere foregår således også inden for snævre geografiske rammer, hvor lærerne i princippet let kunne flyttes mellem skoler.⁶⁶

Lille forventet betydning af forskellen i lærernes niveau

Da forskellen i lærernes karakterer er begrænset på tværs af grupperne, forventes det ikke, at elevernes læring påvirkes betydeligt. Fx har Produktivitetskommissionen (2013b) beregnet, at ét karakterpoint højere gymnasiekarakterer for lærere er associeret med knap 0,2 karakterpoint højere eksamensresultat for eleverne. Dvs. at "lærerkvalitet" målt på lærernes gymnasiale karaktergennemsnit isoleret set højst kan forventes at føre til en forskel i karaktergennemsnittet på 0,1 karakterpoint mellem elever i skolerne med den svageste og den stærkeste elevsammensætning.⁶⁷ Det er en lille effekt, og den forventes ikke i sig selv at føre til betydelige forskelle i erhvervsindkomsten mellem eleverne fra forskellige sociale lag, når de vokser op.⁶⁸ Men kombineret med andre præstationshæmmende forhold for børn med svag baggrund, kan det, at ressourcetsvage børn får svagere lærere, medføre, at de lærer mindre i skolen, end de faktisk kunne have gjort.

En god lærer kan være mange ting

Resultaterne skal fortolkes med forsigtighed, fordi den enkelte lærers gymnasiale karaktergennemsnit er en ufuldstændig indikator for, hvor fagligt stærk og engageret en lærer er. Der er også andre faktorer, der spiller en rolle for, hvor god den enkelte lærer og den enkelte skole er til at skabe læring for eleverne. Det kan fx være lærerens interesse i faget, pædagogiske eller didaktiske evner til at motivere elever eller forståelse for den enkelte elevs behov, jf. Goe (2007). Men det må overordnet forventes, at der blandt både lærere med høje og lave karakterer fra er lærere, der i forskellig grad er motiverede, engagerede eller har et særligt undervisningstalent.

Der er dog andre tiltag, der kompenserer

Disse forhold ændrer derfor ikke konklusionen om, at de ressourcetsvage elever, som er dårligt stillede i forvejen, ikke systematisk undervises af særligt stærke lærere. De ressourcetsvage får dog tildelt forholdsvis flere ressourcer i folkeskolen igennem andre tiltag, fx i form af støttepædagoger og specialundervisning. Der har også været særlige indsatser i dansk og matematik i skoler med elever med svag social baggrund, og Undervisningsministeriet har oprettet en pulje, som kan udbetales til skoler over hele Danmark, der formår at løfte det faglige niveau hos udskolingens fagligt svageste elever, jf. Undervisningsministeriet (2017a; 2017b).

⁶⁵ Resultater for København fremsendes ved henvendelse til forfatterne. Resultater for andre enkeltkommuner skal vurderes med forsigtighed pga. et lavt antal skoler pr. kommune.

⁶⁶ Da lærere er ansat af kommunen, jf. Christensen (2014).

⁶⁷ På samme vis finder Grönqvist og Vlachos (2016) en meget begrænset effekt af lærernes kognitive færdigheder på elevernes præstation i Sverige. Derimod forklarer forskelle i elevernes socioøkonomiske baggrund en væsentlig del af forskellen i elevernes præstation i skolen, jf. litteraturgennemgangen hos Houllberg m.fl. (2013).

⁶⁸ Fx viser Hansen m.fl. (2018), at ét karakterpoint højere karaktergennemsnit for en elev er associeret med ca. 3 pct. højere erhvervsindkomst som voksen.

5. Globaliseringens gevinster og omkostninger

Samfundsudvikling

Samfundet udvikler sig. I den første rapport fra Small Great Nation påviste vi, at internationaliseringen, målt som importkonkurrence og udflytning, har været stigende op gennem 00'erne, men nu er aftaget. I starten af 90'erne var kun godt 2 pct. blandt de danske beskæftigede udlændinge, i 2015 var dette tal steget til knap 10 pct. Danmark anvender stadig mere teknologi. Det er der ikke noget nyt i, det er der gjort siden mennesket udviklede stenøksen, men mange oplever – berettiget eller uberettiget – at udviklingen går hurtigere end før. Det gælder også regeringen, som af den grund har nedsat Disruptionrådet.

Globalisering bredt forstået

Internationalisering af varehandelen og kapitalplaceringerne, ind- og udvandring af arbejdskraft og den internationalt drevne teknologiske udvikling kan samles under fællesbetegnelsen "globalisering". På det overordnede plan er der ikke tvivl om, at globalisering er godt for dansk økonomi: Danmark får mere ud af arbejdstiden, hvis landet producerer og sælger det, som det er bedst til, og til gengæld køber, hvad andre handelspartnere er bedst til at producere. International handel giver en økonomisk gevinst. Når Danmark via EU har adgang til et større arbejdsmarked, har virksomhederne lettere ved at finde den rette person til jobbet, og en internationalt vandrende arbejdsstyrke medvirker til at stabilisere økonomien. Ny teknologi betyder, at Danmark bliver mere produktive – der produceres mere værdi pr. arbejdstime. Det kan så, afhængigt af politiske ønsker, fx veksles til forøget forbrug, bedre offentlig service eller en kortere arbejdstid.

Fordelingen af gevinsterne er ikke nødvendigvis lige

Men det er ikke nødvendigvis alle grupper, der får del i gevinsterne. Fx har en stor gruppe mennesker i USA oplevet, at udviklingen er gået deres næse forbi. Det har fået dem til at vælge en præsident, der fører en politik, der kan resultere i betydelige økonomiske tab for USA. I dette kapitel fokuserer vi derfor primært på bagsiden af globaliseringen. Hvor mange er blevet påvirket negativt af globaliseringen i Danmark, og hvordan er det gået de mennesker, der har mistet deres job, når der på deres arbejdsplads er blevet ansat flere udlændinge eller ny teknologi er taget i brug?

Kapitlets indhold

I Afsnit 5.1 diskuteres danskernes holdning til de forskellige aspekter af globalisering, dvs. internationalisering, indvandring og teknologisk udvikling. Én ting er oplevelsen af udviklingen, en anden er de faktiske effekter. Disse afdækkes i de efterfølgende afsnit, hvor vi først ser på en af de positive sider af globaliseringen, nemlig adgangen til billigere varer – og på hvordan disse gevinster er fordelt på tværs af befolkningsgrupper i Afsnit 5.2. Gevinster og omkostninger ved globalisering kan nemlig være skævt fordelt. I Afsnit 5.3 analyseres løn- og beskæftigelseeffekter for personer, hvis virksomhed har været påvirket af automatisering. I Afsnit 5.4 ses på effekterne, hvis de færdigvarer, en virksomhed producerer, pludselig importeres i langt højere grad end tidligere. I Afsnit 5.5 udføres tilsvarende analyser i relation til vækst i udenlandsk arbejdskraft inden for virksomheden.

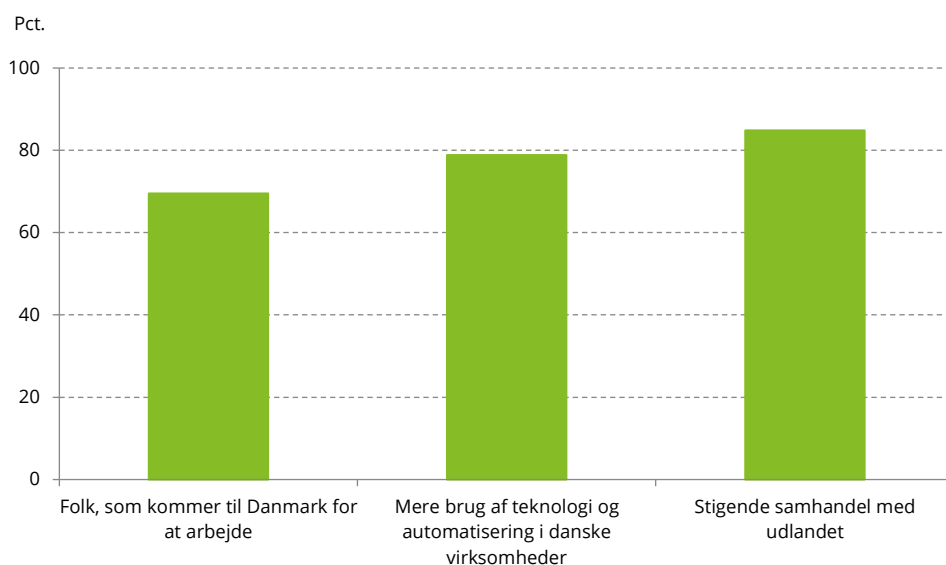
5.1 Holdning til globalisering

Danskerne er samlet set glade for globaliseringen

Danskerne er samlet set glade for globaliseringen og dens konsekvenser. Et stort flertal af danskerne mener, at teknologi, automatisering, stigende samhandel og arbejdskraftsindvandring gør Danmark til et bedre sted at bo, jf. Figur 5.1. Alle elementer er centrale dele i globaliseringen, hvilket afspejler, at danskerne overordnet set er glade for globaliseringen. Svarene stammer fra en repræsentativ spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte.⁶⁹

⁶⁹ Undersøgelsen er repræsentativ på køn, alder, uddannelse, partivalg ved sidste folketingsvalg og landsdele.

Figur 5.1 Andel danskere, der mener, at udvalgte globaliseringstræk gør Danmark til et bedre sted at bo

Anm.: Spørgsmålene blev stillet som åbne spørgsmål, hvor respondenterne på en skala fra 0 til 10 kunne angive deres svar, hvor 0 er "et meget værre sted at bo" og 10 er "et meget bedre sted at bo". Figuren illustrerer andelen, der har angivet en værdi over fem, samt halvdelen af dem, der netop har angivet værdien fem.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse udarbejdet af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Globalisering er en økonomisk gevinst for Danmark

Det positive syn på globalisering giver mening ud fra et samfundsmæssigt økonomisk perspektiv. Globalisering er godt for dansk økonomi, da Danmark får mere ud af den leverede arbejdstid, hvis der produceres og sælges det, som landet er bedst til, og til gengæld importeres de varer og tjenester fra andre lande, som de er bedst til at producere. På den måde styrker den internationale handel dansk økonomi. Arbejdskraftsindvandring kan ligeledes være en økonomisk gevinst for Danmark. Beskæftigede indvandrere bidrager i gennemsnit årligt med ca. 80.000-140.000 kr. pr. person til de offentlige finanser⁷⁰ – selvom nogle danskere også går ned i løn eller bliver fyret pga. indvandringen. Det kommer vi tilbage til i Afsnit 5.5.

Stort flertal anerkender fordele ved handel ...

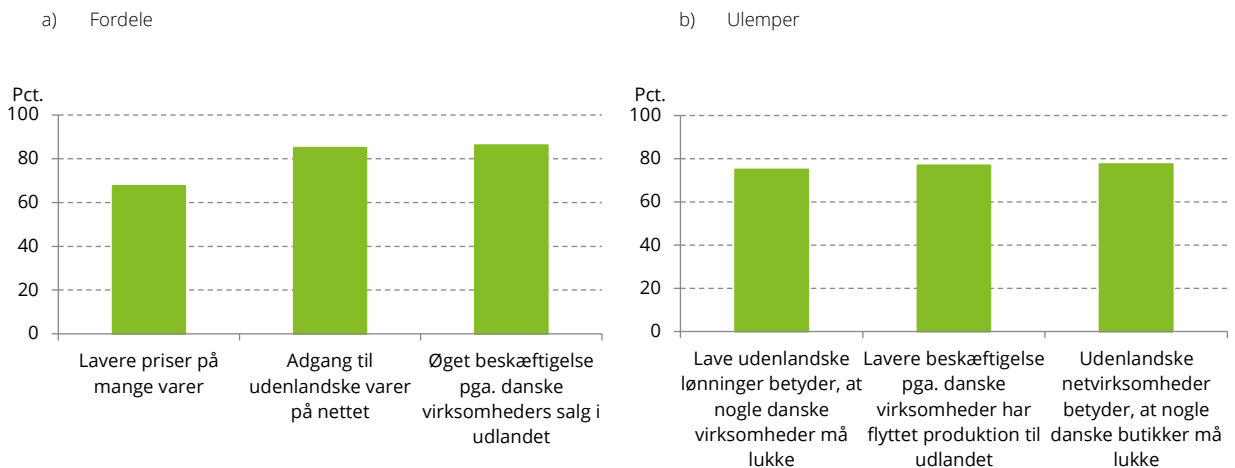
Langt de fleste danskere er enige i, at en række effekter af den internationale handel rummer betydelige fordele, jf. Figur 5.2. Eksempelvis mener godt otte ud af ti, at det er en betydelig fordel, at beskæftigelsen i nogle danske virksomheder er øget, fordi de kan sælge produkter på nye udenlandske markeder, jf. Figur 5.2 a). Samtidig mener knap syv ud af ti, at det er en betydelig fordel at have lavere priser på mange varer som følge af globaliseringen.

... men ser også ulemperne

Ulemperne ved international handel er ifølge danskerne dog også betydelige, jf. Figur 5.2 b). Knap otte ud af ti danskere mener, at det er en ulempe, at danske butikker er lukket, fordi de ikke kan konkurrere med udenlandske netvirksomheder. Samme andel mener, at det er en ulempe, at nogle danske virksomheder har flyttet en del af produktionen til lande med lavere lønninger, hvilket har ført til et fald i beskæftigelsen i virksomhederne.

⁷⁰ Finansministeriet (2017).

Figur 5.2 Andel danskere, der mener, at udvalgte konsekvenser af international samhandel er fordele og ulemper

Anm.: Spørgsmålene blev stillet som åbne spørgsmål, hvor respondenterne på en skala fra 0 til 10 kunne angive deres svar, hvor 0 er "ubetydelig fordel/ulempe" og 10 er "meget stor fordel/ulempe". Figuren illustrerer andelen, der har angivet en værdi over fem, samt halvdelen af dem, der netop har angivet værdien fem.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

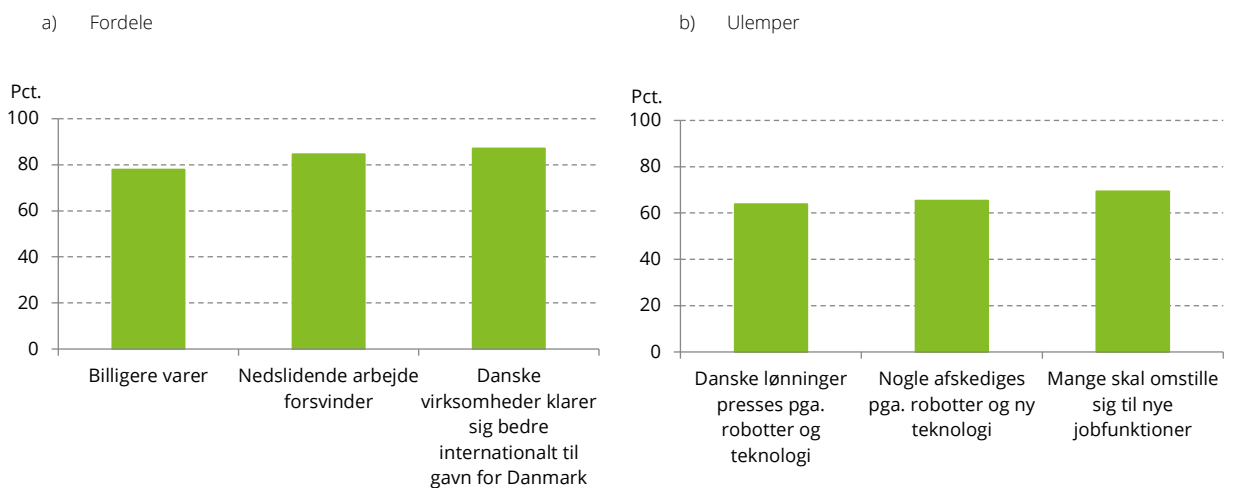
Danskere er positivt stemt over for automatisering ...

Også når det gælder automatisering og ny teknologi, mener danskerne, at fordelene er betydelige, jf. Figur 5.3 a). Eksempelvis mener næsten ni ud af ti danskere, at det er en betydelig fordel, at danske virksomheder kan klare sig bedre i den internationale konkurrence, jf. Figur 5.3 a). At automatisering fjerner nedslidende arbejde, er en anden fordel, som godt otte ud af ti kan tilslutte sig.

... men de fleste ser også ulemper for visse grupper

Samtidig anerkender et lidt mindre flertal dog også en række ulemper ved automatiseringen og den nye teknologi. Knap syv ud af ti danskere mener således, at det er et problem, at mange skal omstille sig til nye jobfunktioner, og godt seks ud af ti mener, at det er en ulempe, at lønninger presses og ansatte afskediges, fordi robotter og ny teknologi tager over, jf. Figur 5.3 b).

Figur 5.3 Andel danskere, der mener, at udvalgte konsekvenser af automatisering og ny teknologi er hhv. fordele og ulemper

Anm.: Spørgsmålene blev stillet som åbne spørgsmål, hvor respondenterne på en skala fra 0 til 10 kunne angive deres svar, hvor 0 er "ubetydelig fordel/ulempe" og 10 er "meget stor fordel/ulempe". Figuren illustrerer andelen, der har angivet en værdi over fem, samt halvdelen af dem, der netop har angivet værdien fem.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

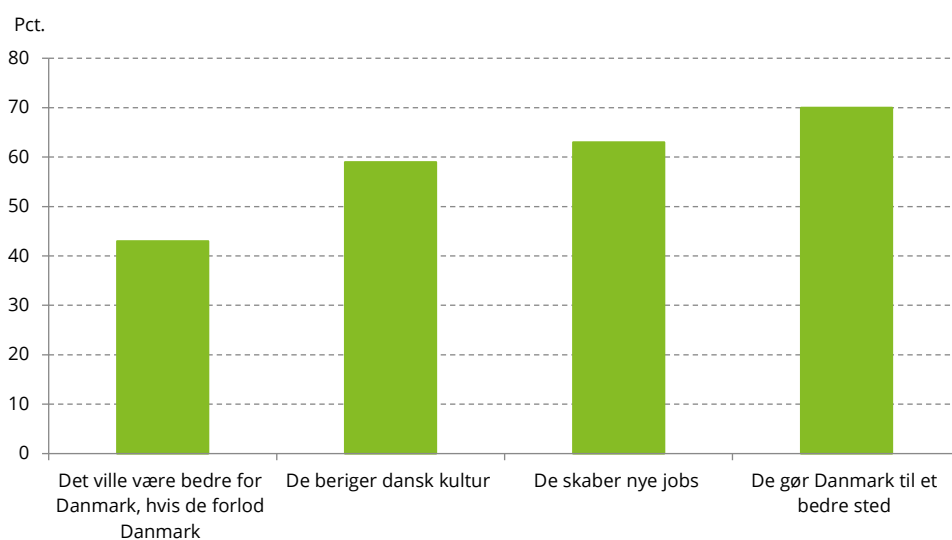
Potentielt behov for kommunikation af fordele og ulemper

En forklaring på, at danskerne i nogen grad vurderer ulemperne ved international handel og automatisering som betydelige kan være, at selvom der er mange danskere, for hvem fordelene har været større end ulemperne, har der været nogle danskere, for hvem ulemperne har været større end fordelene. I de næste afsnit ser vi nærmere på, hvor mange personer, der forventes at være i den sidstnævnte gruppe. Herudover kan der dog også være en gruppe af danskere, som oplever, at ulemperne har været større end fordelene, fordi fordelene er mindre synlige end ulemperne. For denne gruppe kan der være behov for kommunikation af, hvad de faktiske fordele og ulemper er.

Positiv holdning til arbejdskraftsindvandring

Danskerne har herudover en overordnet positiv holdning til arbejdskraftsindvandrere, jf. Figur 5.4. Et mindretal af danskerne mener således, at Danmark ville være et bedre sted, hvis de forlod Danmark, mens et flertal mener, at arbejdskraftsindvandrere beriger dansk kultur, skaber nye jobs og gør Danmark til et bedre sted.

Figur 5.4 Andel danskere der er enige i udvalgte udsagn relateret til arbejdskraftsindvandring

Anm.: Respondenterne har kunnet svare på en skala fra 0 til 10, hvor 5 er neutral og 0 er den negative version af de fire udsagn på den vandrette akse. Fx svarer 10 til den positive version "De beriger dansk kultur" og 0 til den negative version "Forringer dansk kultur". Figuren illustrerer andelen, der har angivet en værdi over fem, samt halvdelen af dem, der netop har angivet værdien fem.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

5.2 Brede gevinster ved globalisering

Billigere importvarer

I dette afsnit præsenterer vi resultaterne af Kraka-Deloitte-analysen af gevinster fra lavere priser på importerede varer, som følge af handel med en række lavtlønslande.⁷¹

Liberaliseringer af den internationale handel

Den internationale handel er gradvist blevet liberaliseret med lavere toldsatser og færre tekniske handelsbarrierer igennem arbejdet i WTO og via bilaterale handelsaftaler. Særligt har Kinas indtræden i WTO i 2001 accelereret udviklingen. Etableringen af det indre marked i EU i 1993 samt udvidelserne af EU i 2004 og 2007 har også haft stor betydning for Danmarks muligheder for at handle med omverdenen.

Kina og EU-13 er blevet vigtige handelspartnere

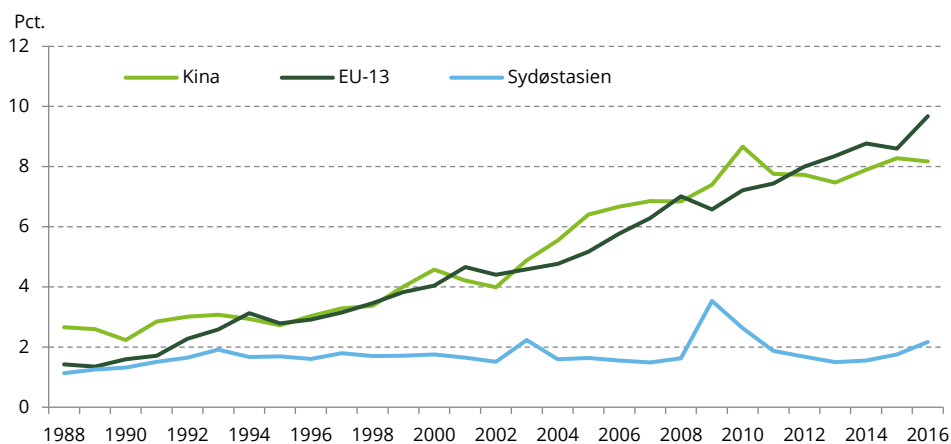
Kina og EU-13⁷² er blevet vigtige handelspartnere for Danmark. Siden begyndelsen af 90'erne er der sket en kraftig stigning i Kinas og EU-13's andel af den danske vareimport, jf. Figur 5.5. Det er

⁷¹ Afsnittet er baseret på Jørgensen m.fl. (2018b), som indeholder en mere detaljeret beskrivelse af data, metode og resultater.

⁷² EU-13 betegner de nye EU-lande, som kom med i EU i forbindelse med udvidelserne i 2004, 2007 og 2013.

sket samtidig med, at den danske vareimport samlet set er steget markant, hvilket vidner om en helt særlig udvikling. Importandelen fra Sydøstasien⁷³ er steget i mindre grad, men er dog næsten fordoblet i samme periode. Det viser, at særligt Kina og EU-13, men også Sydøstasien er interessante i relation til globaliseringen.

Figur 5.5 Danmarks vareimport fra Kina, Sydøstasien og EU-13 som andel af den samlede vareimport

Kilde: Statistikbanken, tabel SITC2R3Y og SITC2R4Y og egne beregninger.

Hvor meget billigere er importvarer fra lavtlønslande?

Den store import fra Kina, EU-13 og Sydøstasien viser, at varerne herfra har et attraktivt forhold mellem pris og kvalitet. Det gavner både danske forbrugere, som oplever en større købekraft, når varerne er billigere, og danske virksomheder, som får billigere input i produktionen. Men hvor meget billigere er varerne fra disse lavtlønslande?

Vi estimerer prisforskelle i enhedspriser

Vi har estimeret forskelle i enhedspriserne mellem importvarer fra lavtlønslande og tilsvarende importvarer fra højtønslande baseret på den detaljerede udenrigshandelstatistik, som indeholder oplysninger om værdien og vægten af dansk eksport og import opdelt på mere end 18.000 forskellige varer.

Varerne fra lavtlønslande er 20-50 pct. billigere ...

Fremstillingsvarer importeret fra Kina er i gennemsnit 50 pct. billigere end tilsvarende varer importeret fra højtønslande. Fremstillingsvarer fra EU-13 er knap 20 pct. billigere og fremstillingsvarer fra Sydøstasien er i gennemsnit godt 20 pct. billigere end tilsvarende varer fra højtønslande, jf. de lysegrønne søjler i Figur 5.6.

... men en stor del af prisforskellen skyldes kvalitetsforskelle

De estimerede prisforskelle kan både skyldes forskelle i kvalitet og forskelle i produktionsomkostninger, som afspejler reelle prisforskelle. Vi har derfor korrigeret for forskelle i kvalitet baseret på kvalitetsopgørelser i Feenstra og Romalis (2014). Vores korrektion viser, at mellem 50 og 90 pct. af prisforskellene skyldes forskelle i kvalitet.

Efter korrektion for kvalitet er varerne højst 12 pct. billigere

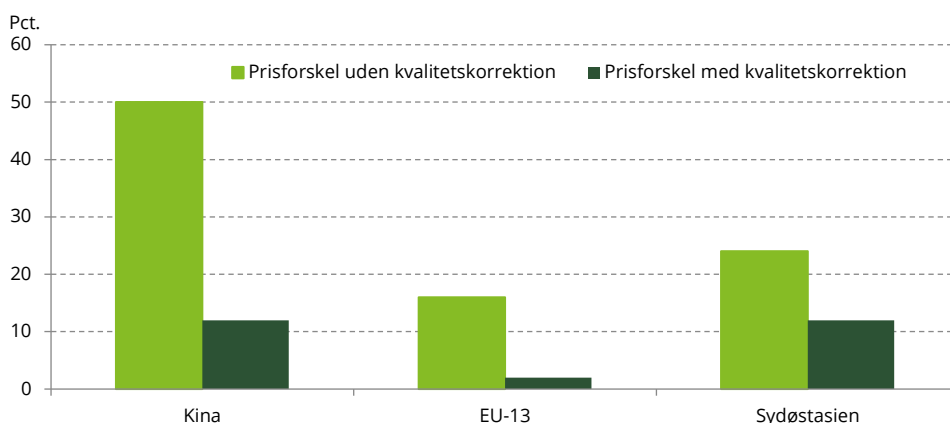
Den kvalitetsjusterede prisforskel udgør ca. 12 pct. på fremstillingsvarer fra Kina og Sydøstasien, mens der kun synes at være en beskedent kvalitetsjusteret rabat på varer fra EU-13, jf. de mørkegrønne søjler i Figur 5.6.

Det giver en samlet gevinst på 7 mia. kr. om året

Samlet udgør gevinsten fra billigere import af fremstillingsvarer fra Kina, EU-13 og Sydøstasien ca. 7 mia. kr. årligt, når vi har korrigeret for forskelle i kvaliteten. Dette svarer til godt 1.200 kr. pr. dansker om året eller et løft af BNP med 0,4 pct. Gevinsten ved billigere importvarer fra netop Kina, EU-13 og Sydøstasien er kun en del af flere gevinster ved international handel. De samlede gevinster ved international handel må forventes at være langt større.

⁷³ Sydøstasien omfatter Brunei, Myanmar (Burma), Cambodja, Filippinerne, Indonesien, Laos, Malaysia, Singapore, Thailand, Vietnam og Østtimor.

Figur 5.6 Gennemsnitlige prisforskelle på danske importvarer fra lavtlønslande ift. højtønslande

Anm.: Prisforskellene er opgjort ift. prisen på tilsvarende varer importeret fra højtønslande. Prisforskellene er opgjort for 2011. Se Kraka-Deloitte-analysen af Jørgensen m.fl. (2018b) for beskrivelse af data og metode.
Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Importandel på 20-23 pct. på tværs af indkomstgrupper

På baggrund af Danmarks Statistiks forbrugsundersøgelse og importandele for forskellige forbrugsarter fra Nationalregnskabet har vi beregnet importandelen for forskellige indkomstgrupper i Danmark. Importandelen for privatforbruget udgør godt 20 pct. på tværs af de betragtede indkomstgrupper. Husstande med årsindkomster på mere end 800.000 kr. har den højeste importandel på 23 pct., mens husstande med en årsindkomst på mellem 150.000 og 299.999 kr. har den laveste importandel på 20 pct.

Alle indkomstgrupper får gavn af billigere importvarer

Den lille variation i importandelen for de forskellige indkomstgrupper er en klar indikation af, at alle indkomstgrupper får del i gevinsterne ved international handel i form af billigere importvarer. En amerikansk undersøgelse peger ligeledes på, at forbrugere i alle amerikanske indkomstdeciler får ca. samme gevinst af import fra Kina, jf. Hottman og Monarch (2018).

5.3 Effekter af automatisering

Vi undersøger omfanget af industrirobotter i Danmark

Dette afsnit fokuserer på danske virksomheders indkøb af industrirobotter, som er et af flere globaliseringsaspekter.⁷⁴ Industrirobotter kan føre til øget indkomstkabelse i Danmark, da de øger produktiviteten og frigiver arbejdskraft fra lavproduktive, manuelle opgaver. Samtidig kan nogle af de ansatte opleve tilpasningsomkostninger, fx hvis de har en periode uden beskæftigelse og skal tillære sig nye færdigheder. Derfor undersøger vi udviklingen i indkomst og beskæftigelse for ansatte i de virksomheder, som indkøber industrirobotter. Metoden er baseret på Humlum (2018).

Industrirobotter er kun en del af billedet ...

Når man taler om automatisering, er der i virkeligheden tale om mange forskellige typer af maskiner. Alt fra pengeautomater, databaseprogrammer, elektrisk værktøj til CNC-maskiner⁷⁵ og egentlige robotter er investeringer, som kan udføre opgaver, der tidligere krævede mere manuel arbejdskraft. Også avancerede softwareprogrammer til fx kapitalforvaltning omtales undertiden som robotter. Industrirobotter er således kun en del af det samlede billede af den automatisering, Danmark oplever i disse år. Industrirobotter er karakteriseret ved at være automatisk styrede, at kunne omprogrammeres, at kunne udføre forskellige typer af opgaver og at have en vis grad af autonomi, fx reagere på ændringer i omgivelserne.⁷⁶

⁷⁴ Afsnittet er baseret på Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Andersen m.fl. (2018b), som indeholder en mere detaljeret beskrivelse af data, metode og resultater.

⁷⁵ CNC står for "Computer numerical control" og er en maskine, som indeholder software, og som kan udføre visse funktioner automatisk, uden dog at være en industrirobot. Søjningen mellem en CNC-maskine og en robot er ofte uklar, men sidstnævnte er karakteriseret ved at være programmerbar og i stand til automatisk at udføre mere komplekse opgaver.

⁷⁶ Se fx ISO's definition af industrirobotter på <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:8373:ed-2:v1:en:term:4.3>.

... men vi kan måle for alle virksomheder og deres ansatte

I praksis måler vi køb af industrirobotter ud fra en bestemt varekode i udenrigshandelsstatistikken. Vi kan altså rimeligt præcist se, hvilke virksomheder, der har importeret industrirobotter, og hvornår denne import har fundet sted. Det gør, at vi ikke er afhængige af surveys for at få et overblik over omfanget, og vi kan se udviklingen i indkøb over tid. Samtidig kan vi via registerdata koble "robotvirksomhederne", dvs. virksomheder, som på et tidspunkt importerer en eller flere industrirobotter, med medarbejderne heri for at få et indblik i, hvordan indkomsten og beskæftigelsen udvikler sig efterfølgende, hvilket i en international sammenhæng er ret unikt. Vores analyse er således designet ud fra et ønske om at se på løn- og beskæftigelsesudvikling for medarbejderne i robotvirksomheder.

Tre typer import af industrirobotter

Importen af industrirobotter kan opdeles i tre typer: import direkte til virksomheder, som med sikkerhed er de faktiske brugere, import til handelsvirksomheder, som enten selv er brugere eller sælger robotterne videre til andre danske virksomheder, og import til virksomheder, som primært beskæftiger sig med installation og reparation af maskiner. Sidstnævnte må forventes i høj grad at installere robotten hos en anden dansk virksomhed.

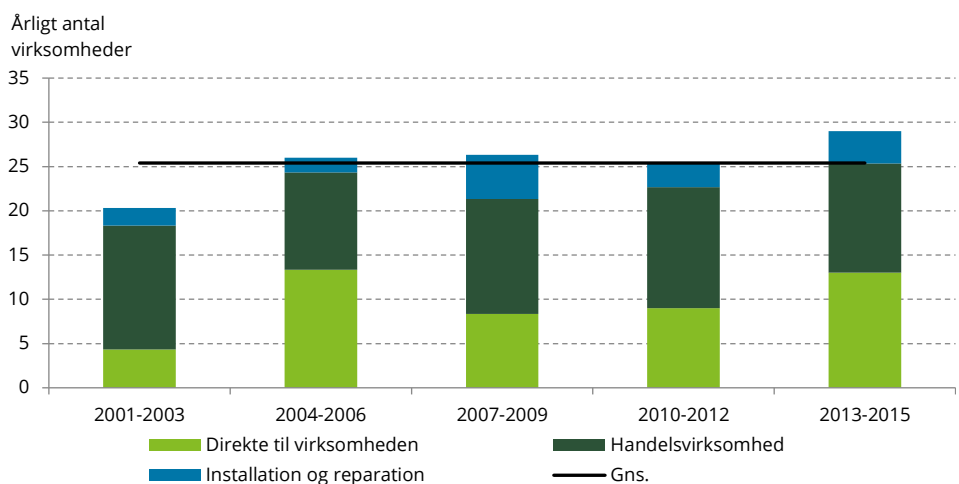
I alt 144 direkte indkøb af industrirobotter fra 2001 til 2015

Vi ser på alle virksomheder i Danmark, men ekskluderer virksomheder, som producerer eller eksporterer robotter. Opgjort på denne måde er der i perioden 2001 til 2015 i alt 144 tilfælde, hvor en virksomhed i et år direkte importerer en robot. Disse 144 robotkøb fordeler sig på 78 virksomheder. Der er derudover 192 robotkøb fordelt på 63 virksomheder i handelssektoren, og 45 robotkøb fordelt på 17 virksomheder i brancherne for installation og reparation af maskiner.⁷⁷

Begrænset antal industrirobotter

Det årlige antal virksomheder, som importerer industrirobotter, er begrænset. I gennemsnit er der 9,6 virksomheder om året, der direkte importerer en robot, jf. Figur 5.7, mens tallet er 25,4 om året, når importen til handelsvirksomheder og installation og reparation medtages. Det skal dog understreges, at definitionen på en industrirobot i data er ret snæver, og mange maskiner, som man almindeligvis vil opfatte som en robot, i stedet er klassificeret som en CNC-maskine og dermed ikke er med i analysen. Alligevel er udviklingen bemærkelsesværdig: Der er ikke tegn i data på, at der bliver indkøbt flere robotter nu end i midten af 00'erne.⁷⁸

Figur 5.7 Gennemsnitligt årligt antal robotvirksomheder i delperioder

Anm.: Figuren viser det årlige gennemsnitlige antal virksomheder, som køber en industrirobot, opdelt i treårige perioder. Den vandrette linje angiver det årlige gennemsnit for hele perioden.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

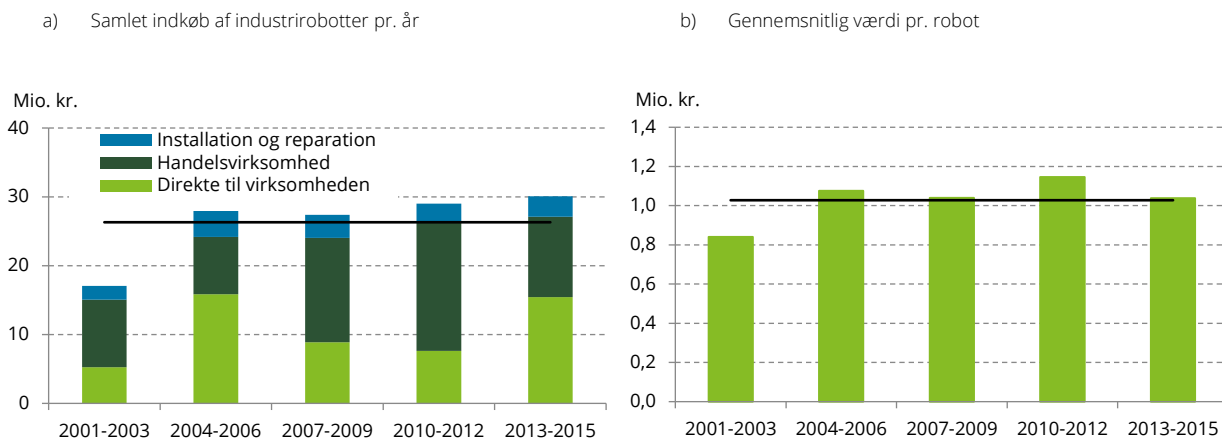
⁷⁷ Til sammenligning var der i år 2015 i Danmark omkring 22.000 virksomheder med 10 eller flere ansatte, heraf omkring 4.200 virksomheder med mere end 50 ansatte, jf. <http://www.statistikbanken.dk/gf3>.

⁷⁸ International Federation of Robotics, som er en global organisation af producenter, erhvervsorganisationer og forskningsenheder, giver et billede af udviklingen i Danmark, som er konsistent med udviklingen for import direkte til virksomheden, jf. International Federation of Robotics (2017).

Uændret størrelse pr. investering

Den samlede værdi af import af industrirobotter følger det årlige antal ret tæt, jf. Figur 5.8, og den gennemsnitlige værdi af hvert indkøb har ligget nogenlunde stabilt omkring gennemsnitsværdien på 1,0 mio. kr. Da værdien er opgjort fra udenrigshandlen, er disse værdier ofte eksklusive montering og implementering, og udgiften for den enkelte virksomhed kan således være noget større.

Figur 5.8 Indkøb samt gennemsnitlig årlig værdi af robotindkøb

Anm.: Figurerne er opgjort i løbende priser. Gennemsnittet er 10,6 mio. kr. om året i hele perioden, med en gennemsnitlig værdi på 1,0 mio. pr. robotindkøb. De vandrette linjer angiver gennemsnittet for hele perioden.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

Medarbejderne kan både påvirkes positivt og negativt

Påvirkningen af medarbejderne i de virksomheder, der indkøber industrirobotter, kan teoretisk set både være positiv og negativ. Den positive effekt opstår, hvis robotter og arbejdskraft er komplementære og indkøbet af robotter dermed gør medarbejderne mere produktive. Den øgede produktivitet vil da afspejle sig i lønnen. Den negative effekt opstår, hvis en industrirobot er en substitut for arbejdskraft, og virksomheden som følge af robotindkøb reducerer antallet af medarbejdere.

Produktivitetsgevinster, men med udfordringer

Det faktum, at virksomheder anskaffer kapital, som kan substituere arbejdskraft, er samfundsøkonomisk positivt. Det giver over tid øget produktivitet og velstand. Men der kan være vindere og tabere på den korte bane, og det kan udfordre sammenhængskraften, hvis mange oplever, at de mister deres job til ny teknologi og har svært ved at finde ny beskæftigelse. På den måde adskiller automatisering fra robotter sig ikke fra andre konsekvenser af globalisering og den generelle omstilling fra fremstillingshverv til servicehverv.

Undersøger løn og beskæftigelse efter robotkøb

Vi har undersøgt udviklingen i erhvervsindkomst og beskæftigelse for medarbejdere i de virksomheder, der importerer industrirobotter.⁷⁹ Udviklingen er beskrevet for personer i fremstillingssektoren, som har arbejdet mindst fem år i samme virksomhed, og hvor virksomheden selv importerer en industrirobot. Sammenligningsgrundlaget er andre medarbejdere i fremstillingssektoren, der også har mindst fem års anciennitet i virksomheden, men hvor virksomheden ikke har importeret en robot. Analyseperioden er 2001 til 2015.

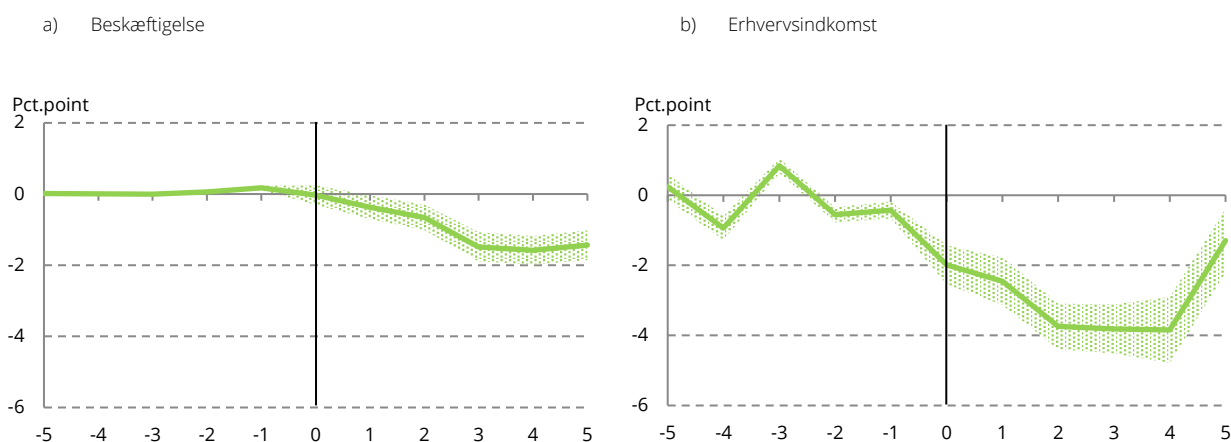
Erhvervsindkomst og beskæftigelse falder efter robotkøb

Analysen viser, at både indkomst og beskæftigelse falder for medarbejdere i virksomheder, der indkøber en industrirobot, jf. Figur 5.9. Hver persons løn er målt i forhold til personens gennemsnitsløn i perioden før robotindkøbet. Udviklingen er estimeret som afvigelsen fra den udvikling i erhvervsindkomst og beskæftigelse, som sammenlignelige personer i virksomheder, der ikke har indkøbt robotter, har oplevet. Figur 5.9 a) viser udviklingen i beskæftigelsesfrekvensen. Ansatte i robotvirksomheder har en ledighed, der er 1,5 pct.point højere end sammenlignelige personer i ikke-robotvirksomheder tre til fem år efter robotindkøbet. Figur 5.9 a) viser tilsvarende, at

⁷⁹ For en diskussion af metoden og en række yderligere resultater, se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Andersen m.fl. (2018a).

erhvervsindkomsten for medarbejdere i robotvirksomheder falder i forhold til sammenlignelige personer med ca. 4 pct.point årligt i to til fire år efter indkøbet.

Figur 5.9 Erhvervsindkomst og beskæftigelse efter robotindkøb

Anm.: Figurerne viser den estimerede udvikling i løn og beskæftigelse for personer med mindst fem års ansættelse i virksomheder i fremstillingssektoren, som indkøber en industrirobot i år 0, ift. personer med mindst fem års ansættelse i virksomheder i fremstillingssektoren, som ikke indkøber en industrirobot. Figur a) viser ændringer i beskæftigelsen målt i november hvert år. Figur b) viser indkomstudviklingen i forhold til personens egen gennemsnitlige erhvervsindkomst i de tre foregående år.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

Effekterne er ikke nødvendigvis kausale

Det er værd at understrege, at analysen ikke tager højde for potentielle selektionseffekter på robotkøb: Det er muligt, at de virksomheder, der køber robotter, er systematisk anderledes end de virksomheder, der ikke gør, og man skal derfor være varsom med at drage for stærke konklusioner om årsagssammenhængen. Omvendt har estimationsarbejdet i analysen taget højde for en række faktorer, som kan observeres, herunder uddannelse, alder, stillingstype mv., og estimaterne er drevet af ændringer for samme person før og efter robotindkøbet. Der er altså ikke blot tale om, at medarbejdersammensætningen i robotvirksomhederne er anderledes. Og ændringerne i løn og beskæftigelse forekommer først efter robotindkøbet.

Tab for medarbejdere, der forlader robotvirksomheder

Det har store omkostninger at forlade en virksomhed efter et robotindkøb, og disse effekter er ret langvarige, jf. Figur 5.10. Figuren viser udviklingen for de personer, som efter mindst fem års anciennitet i virksomheden forlader virksomheden i året efter robotindkøbet. Udviklingen er målt i forhold til personer i fremstillingssektoren, der også har mindst fem års anciennitet og har lignende karakteristika mht. uddannelse, alder, branche, stillingskategori mv. Tabene er betydelige: Personer, der forlader virksomheden, oplever 19 pct. lavere erhvervsindkomst to år efter robotkøbet, og fem år efter er erhvervsindkomsten fortsat 8 pct. lavere.

... men af samme størrelse som ikke-robotvirksomheder

Effekterne på erhvervsindkomst og beskæftigelse er dog meget ens for personer, som forlader en virksomhed umiddelbart efter et robotkøb, og for personer, der forlader en virksomhed, som ikke har indkøbt en industrirobot, jf. Figur 5.10.⁸⁰ Der er for begge grupper betydelige fald i både erhvervsindkomst og beskæftigelse i en årrække for personer, som forlader en virksomhed efter at have været der i fem år eller mere.

Industrirobotter ikke en særskilt udfordring

Fremstillingssektoren er under forandring i analyseperioden 2001 til 2015, hvor den samlede beskæftigelse falder med omkring 30 pct.,⁸¹ og i det lys er det naturligt, at personer med høj anciennitet, som forlader deres virksomhed, har svært ved at finde nye job. Det faktum, at de varige tab i form af lavere erhvervsindkomst og beskæftigelse er ens på tværs af medarbejdere fra robotvirksomheder og ikke-robotvirksomheder tyder dog på, at de, der forlader robotvirksomheder, ikke

⁸⁰ Figuren viser de estimerede effekter på erhvervsindkomst og beskæftigelse. For begge grupper gælder, at effekterne er statistisk signifikante, men forskellen mellem grupperne er ikke.

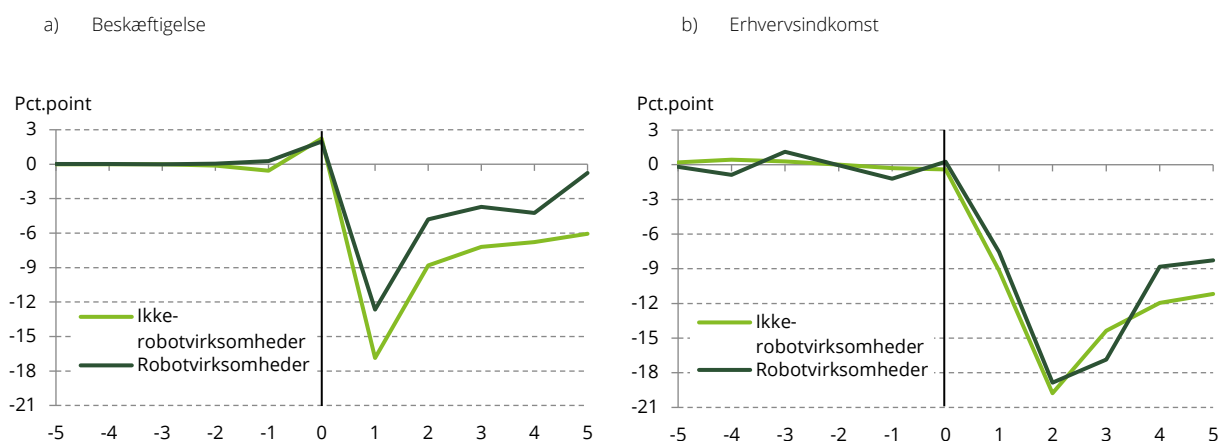
⁸¹ Se <http://statistikbanken.dk/NABB10>.

er særskilt hårdt ramt. Generelt har medarbejdere i fremstillingssektoren, der forlader en virksomhed efter en årrækkes ansættelse, høje tab, jf. Figur 5.10.

Generel udfordring med negative effekter af omstilling

Udfordringen med at afhjælpe de negative effekter af omstillingen i fremstillingssektoren ser dermed ud til i høj grad at være generel. Men som Figur 5.9 illustrerer, accentueres det af indførelse af robotter i produktionen, og det ser således ud til, at automatisering fra industrirobotter ikke udgør et særskilt problem.

Figur 5.10 Erhvervsindkomst og beskæftigelse for personer, der forlader virksomheden, opdelt efter robotkøb

Anm.: Figurerne viser den estimerede udvikling i løn og beskæftigelse for personer, der har været i samme virksomhed i fremstillingssektoren i mindst fem år, og som forlader virksomheden. Figurerne er opdelt efter, om personen forlader en virksomhed, der har indkøbt en industrirobot eller ej. Begge grupper forlader virksomheden på samme tidspunkt, som for medarbejdere i robotvirksomheder er året efter indkøbet. Figur a) viser ændringer i beskæftigelsen. Figur b) viser indkomstudviklingen i forhold til personens egen gennemsnitlige løn i de tre foregående år.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

5.4 Effekter af kinesisk importkonkurrence

Kinesisk importkonkurrence ...

I dette afsnit undersøger vi effekterne på løn og beskæftigelse for medarbejderne i de virksomheder, som oplever de største stigninger i kinesisk importkonkurrence.⁸² Tidligere studier peger på betydelige, negative effekter, se fx Ashournia m.fl. (2014).

... fører til tab af indkomst og beskæftigelse

Denne analyse opdaterer den eksisterende viden med data frem til 2015. Vi finder, at der set over hele perioden 2001 til 2015 er klare negative effekter på både erhvervsindkomst og beskæftigelse, som typisk indtræder med en vis forsinkelse. Effekterne er markant mere negative, når man kigger isoleret på virksomheder, som oplevede en stigning i den kinesiske importkonkurrence i kriseårene 2007 til 2010.

Undersøger effekterne for de mest udsatte

Analysen bygger på metoderne i Ashournia m.fl. (2014) og Humlum (2018). Medarbejderne opdeles efter, om de arbejder i de 5 pct. af virksomhederne, der oplever den største stigning i den kinesiske importkonkurrence. De estimerede effekter er baseret på en sammenligning af medarbejderne i de to grupper, hvor der er taget højde for en række karakteristika som uddannelse, alder, branche, stillingskategori mv. Medarbejderne i begge grupper arbejder i fremstillingssektoren og har mindst fem års ansættelse i samme virksomhed.

Tab i erhvervsindkomst på 2 pct.point efter fem år

Set over hele perioden 2001 til 2015 er der klare, negative effekter på erhvervsindkomsten af at arbejde i en virksomhed, som er udsat for stigende kinesisk importkonkurrence, jf. Figur 5.11. I årene efter stigningen er erhvervsindkomsten 0,5 pct.point lavere end for sammenlignelige

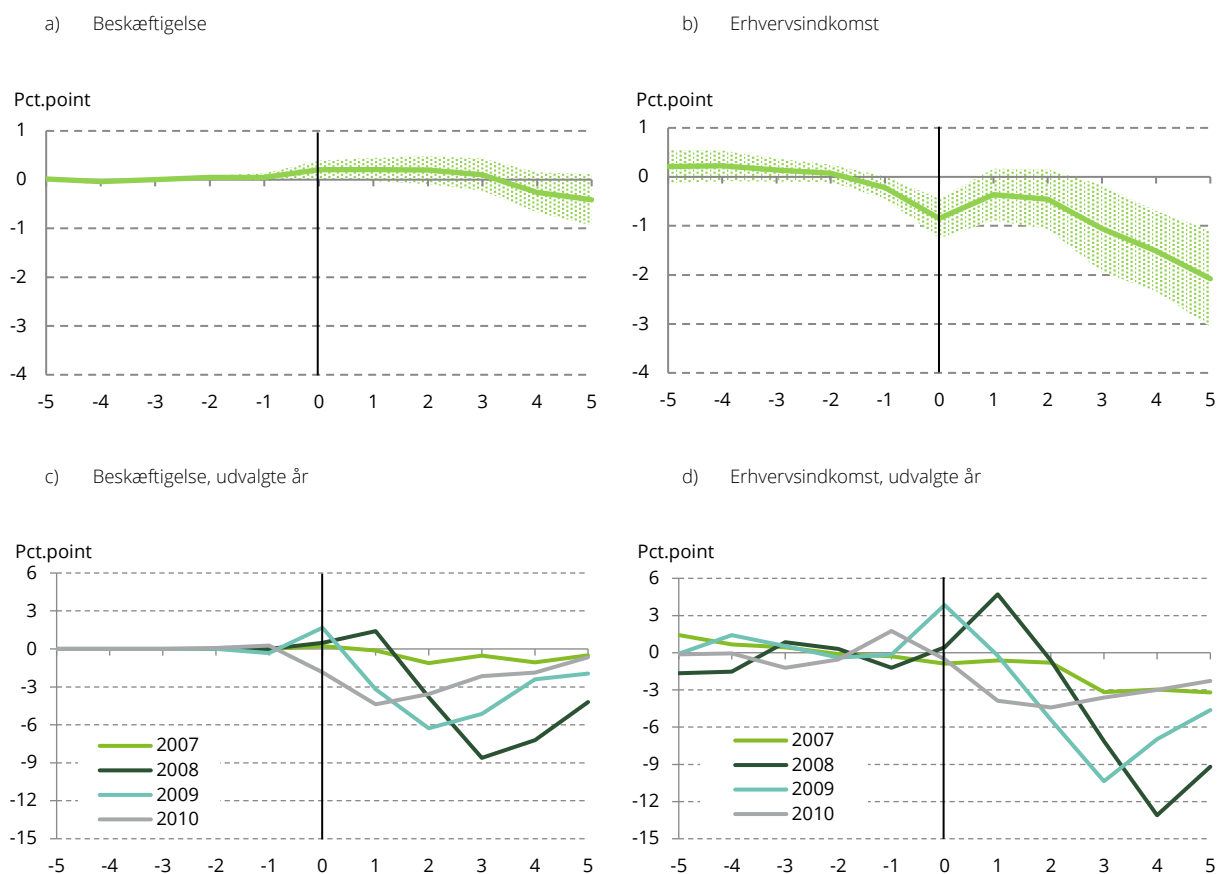
⁸² Afsnittet er baseret på Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Andersen m.fl. (2018b), som indeholder en mere detaljeret beskrivelse af data og metode samt yderligere resultater.

personer. Effekten bliver større over tid, og fem år efter stigningen i importkonkurrence er erhvervsindkomsten omkring 2 pct.point lavere. Også beskæftigelsen falder, omend effekten på 0,5 pct.point højere arbejdsløshed efter fem år er af moderat størrelse.

Kraftige negative effekter under lavkonjunkturen

De negative effekter er væsentligt større i årene omkring finanskrisen, jf. Figur 5.11 c) og d). Medarbejdere, der op til 2008 arbejdede i en virksomhed, som i det år hørte til de mest udsatte for kinesisk importkonkurrence, havde i gennemsnit 13 pct.point lavere erhvervsindkomst fire år efter ift. sammenlignelige medarbejdere i de øvrige virksomheder og 9 pct.point lavere erhvervsindkomst fem år efter. Estimationerne peger på, at de negative effekter af at være udsat for kinesisk importkonkurrence er endog meget kraftige, hvis det falder sammen med en lavkonjunktur. De berørte personer har væsentligt lavere indkomst og beskæftigelse selv fem år efter stigningen i kinesisk importkonkurrence.

Figur 5.11 Effekter af kinesisk importkonkurrence

Anm.: Figur a) og b) viser den estimerede effekt af kinesisk importkonkurrence på beskæftigelse og erhvervsindkomst baseret på perioden 2001-2015. Figur c) og d) viser effekterne for udvalgte år. Effekten angiver forskellen mellem udviklingen for medarbejderne i de 5 pct. af virksomhederne, som oplever den største stigning i importkonkurrencen fra Kina i forhold til medarbejderne i de resterende virksomheder. For begge typer virksomheder er effekten estimeret på baggrund af personer med mindst fem års ansættelse i samme virksomhed i fremstillingssektoren. Ændringen i den kinesiske importkonkurrence er instrumenteret med ændringen i udbuddet på verdensmarkedet. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Andersen m.fl. (2018b) for flere detaljer.

Kilde: Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Outsourcing fører også til tab

Øget globalisering kan også føre til tilpasningsomkostninger for ansatte i det danske arbejdsmarked på andre måder. Hummels m.fl. (2012) og Hummels m.fl. (2014) viser, at afskedigede ansatte i virksomheder, der samtidig øger outsourcingniveauet, oplever betydelige indkomstab i de efterfølgende år. Og indkomstnedgangen er væsentligt større end for afskedigede ansatte, der forlader virksomheder, der ikke samtidig flytter jobs ud af landet. Det peger på, at outsourcing ikke bare i den enkelte virksomhed reducerer efterspørgslen efter disse ansattes færdigheder, men på hele arbejdsmarkedet.

Samlede gevinster ved international handel ...

International handel er samlet set positivt for dansk økonomi. Det fører til billigere varer for forbrugere som omtalt i Afsnit 5.2, og det øger produktiviteten over tid, bl.a. ved at frigøre ressourcer til, at Danmark kan producere det, det er bedst til.

... men store omkostninger for de berørte

Men omstillingen kan have store konsekvenser for dem, der bliver direkte berørt. Adgang til billigere varer og samlede gevinster på den lange bane kan være en ringe trøst, hvis man selv oplever markant fald i indkomst og beskæftigelse som følge af globaliseringen. Det er vigtigt at holde sig for øje, at effekterne for de berørte er af en markant størrelse, og på trods af det fleksible danske arbejdsmarked er effekterne langvarige.

5.5 Tilpasningsomkostninger ved lavtuddannet indvandring til Danmark

Andelen af indvandrere på arbejdsmarkedet stiger

Andelen af indvandrere på det danske arbejdsmarked har været stigende siden begyndelsen af 90'erne. Denne udvikling tog til efter udvidelsen af EU med en række østeuropæiske lande i 2004, hvor der også var højkonjunktur i Danmark. I dag er hver tiende ansat i Danmark ikke dansk statsborger, jf. Kraka-Deloitte (2017).

Bekymring om konsekvenser for de hidtidigt ansatte

En forøgelse af udenlandsk arbejdskraft giver en stigning i arbejdsudbuddet, som kan føre til øget produktion, beskæftigelse og indkomstkabelse i Danmark. Indvandret arbejdskraft kan evt. frigøre nogle grupper på arbejdsmarkedet fra lavproduktive, manuelle opgaver og på den måde fremme produktivitetsvæksten. Men tilgangen af indvandrere på det danske arbejdsmarked kan også betyde mere konkurrence i de sektorer og jobfunktioner, som hovedparten af udlændingenes kompetencer er rettet imod. Det kan skabe en bekymring for betydelige tilpasningsomkostninger i form af lavere lønindkomst og lavere beskæftigelsesfrekvens blandt de hidtidigt ansatte på visse dele af arbejdsmarkedet. Derudover kan indvandrere være villige til at acceptere lavere løn og ringere ansættelsesvilkår end de indfødte, hvilket kan føre til yderligere pres på de indfødte arbejdstagere. Bekymringen gælder især arbejdere uden en lang uddannelse, da indvandrere typisk udfører ufaglært og håndværkspræget arbejde i danske virksomheder, jf. Kraka-Deloitte (2017).

Negative eller ingen effekter i henhold til international litteratur

Eksisterende empiriske undersøgelser finder forskellige konklusioner om, hvorvidt og hvordan indvandret arbejdskraft påvirker dem, der i forvejen er på arbejdsmarkedet. Overvejende findes der dog ingen eller begrænsede negative effekter af indvandring på indfødtes løn og beskæftigelse. Konklusioner baseret på danske data er heller ikke entydige. Der er evidens for, at tilstrømning af indvandrere kan have en negativ effekt på de hidtidigt ansattes beskæftigelse og lønninger (Malchow-Møller m.fl., 2012; DØRS, 2017), men der er også fundet positive effekter, når flygtningene overtager manuelle opgaver, og hidtidigt ansatte skifter til mere komplicerede job (Foged og Peri, 2016).

Denne analyse: Tilpasningsomkostninger ved indvandring

I Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) beregner vi konsekvenserne af tilgang af lavtuddannet, udenlandsk arbejdskraft for de hidtidigt ansatte i danske virksomheder i årene 2007-2011. I denne periode steg antallet af beskæftigede udlændinge i Danmark med godt 25.000.⁸³ Dette er den første analyse inden for indvandringslitteraturen, hvor der præsenteres tilpasningsomkostninger ved indvandring for de ansatte over flere år. Den metodiske tilgang i analysen er baseret på forskningslitteraturen, der undersøger tilpasningsomkostninger ved offshoring, importkonkurrence og teknologiudbredelse for ansatte i virksomheder. Tilstrømning af udenlandsk arbejdskraft ses i denne analyse som endnu et aspekt af globaliseringen.⁸⁴

Inddeling i berørte og ikke-berørte

Tilpasningsomkostninger måles for ansatte med mindst fem års anciennitet før tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft til virksomheden i årene 2007 til 2011, hvor ansatte inddeles i to

⁸³ Beregnet som herboende personer med udenlandsk statsborgerskab og indvandrerstatus. Både selvstændige og ansatte. Pendlende arbejdstagere er ikke medregnet.

⁸⁴ Se Hummels m.fl. (2013), Autor m.fl. (2014), Hummels m.fl. (2014), Humlum (2018) og Andersen m.fl. (2018a, 2018b).

grupper.⁸⁵ Den første gruppe er ansatte berørte af tilgangen af udenlandsk arbejdskraft og den anden gruppe er resten af de ansatte (herefter: ikke-berørte). Den berørte gruppe defineres som de 25 pct. af de ansatte, som har været ansat i virksomheder, hvor væksten i indvandringsandelen blandt ansatte har været kraftigst fra år til år. De berørte siges at have været udsat for et "indvandringsstød". Ansatte inddeles i de to grupper i hvert år, hvorefter vi følger udviklingen i forskellen i indkomst og beskæftigelsesfrekvens mellem de to grupper.

Sammenligning af den berørte gruppe med resten

Den berørte gruppe består af relativt flere lavtuddannede personer og personer, der udfører rutineprægede opgaver end den anden gruppe. I gennemsnit er der sket en forøgelse i andelen af indvandrere på arbejdspladsen på godt 0,3 pct.point pr. år for den berørte gruppe. Det er godt to gange større end for de ikke-berørte.⁸⁶

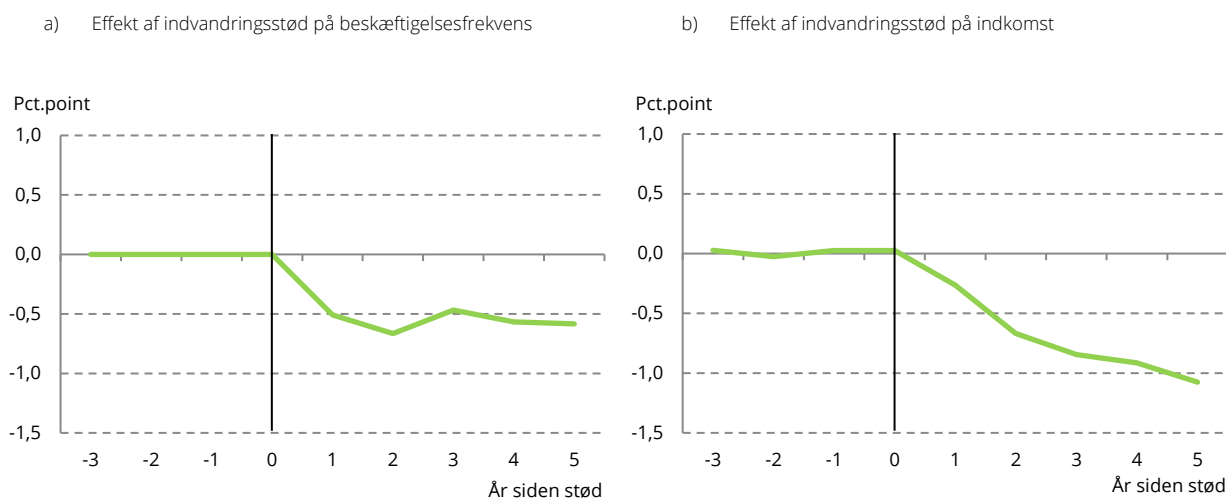
Metodisk tilgang

I analysen tages der hensyn til, at midlertidige efterspørgsels- eller udbudsstød til virksomheden muligvis kan have betydning for, hvor mange indvandrere, der bliver ansat i virksomheden. Derudover korrigeres der for potentiel selektion, hvor mindre motiverede eller mindre produktive personer systematisk kan søge ansættelse i de virksomheder, som ansætter mange indvandrere, men hvor lønniveauet er lavt. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) for en detaljeret beskrivelse af den metodiske tilgang.

Relativt små effekter i gennemsnit

Analysen finder, at set i gennemsnit henover alle de personer, som berøres af særligt stor tilgang af udenlandsk arbejdskraft, er effekterne relativt små, svarende til 0,6 pct.point lavere beskæftigelsesfrekvens og 1,1 pct.point lavere erhvervsindkomst fem år efter indvandringsstødet, i forhold til ikke-berørte ansatte, se Figur 5.12. Disse effekter holder sig over fem år eller er endog stigende.

Figur 5.12 De gennemsnitlige effekter af indvandringsstød for de 25 pct. mest berørte af tilstrømning af udenlandsk arbejdskraft

Anm.: De berørte af indvandringsstødet er de 25 pct. ansatte, der er kraftigst berørt af tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft på deres arbejdssted i perioden 2007-2011. Beskæftigelsesstatus, dvs. om personen er i beskæftigelse som lønmodtager eller selvstændig, er målt ultimo november hvert år. Indkomst er erhvervsindkomst fra ultimo året. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) for flere detaljer.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

Store effekter for de få, der bliver arbejdsløse

De relativt små gennemsnitlige effekter dækker dog over, at den største del af tilpasningsomkostningerne bæres af de få ansatte, der bliver ledige i forbindelse med indvandringsstødet. De, der bliver arbejdsløse, mister stort set hele deres erhvervsindkomst, hvilket står for ca. halvdelen af det samlede fald i erhvervsindkomsten på 1,1 pct.point fem år efter indvandringsstødet, jf. Figur

⁸⁵ Der er yderligere udvalgt kun ansatte på arbejdssteder med mindst 10 ansatte, og populationen er begrænset til 18-59-årige, som har boet i Danmark i alle år i undersøgelsesperioden. Se Vasiljeva og Kornbek (2018) for yderligere beskrivelse.

⁸⁶ I gennemsnit har en ansat oplevet en forøgelse i andelen af indvandrere på arbejdspladsen på ca. 0,2 pct.point pr. år.

5.12 b). Resten af tilpasningsomkostningerne bæres af personer, der skifter job og ansættes i en anden virksomhed som følge af indvandringsstødet. Til gengæld oplever de, som ikke forlader deres arbejdssted som følge af indvandringsstødet, i gennemsnit hverken fald i beskæftigelse eller indkomst, jf. Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018).

Effekt på beskæftigelsen og indkomsten for dem, der forlader

Som det næste skridt i analysen vurderes det, hvor store tilpasningsomkostninger den enkelte oplever som følge af indvandringsstødet. Det gøres ved at sammenligne udviklingen i beskæftigelsen og indkomsten for de ansatte, der forlader deres arbejdssted, mellem de berørte og de ikke-berørte af indvandringsstødet. De ansatte, der ikke oplever indvandringsstødet, kan også forventes at opleve tilpasningsomkostninger, hvis de skal skifte job.⁸⁷ Kraftige ændringer i arbejdsudbud og -efterspørgsel, uanset om disse skyldes tilstrømning af indvandrere, udflytning af arbejdspladser, stigende importkonkurrence, automatisering, konjunktur, eller større fødselsårge på arbejdsmarkedet, vil resultere i tilpasningsomkostninger for de hidtidigt ansatte.

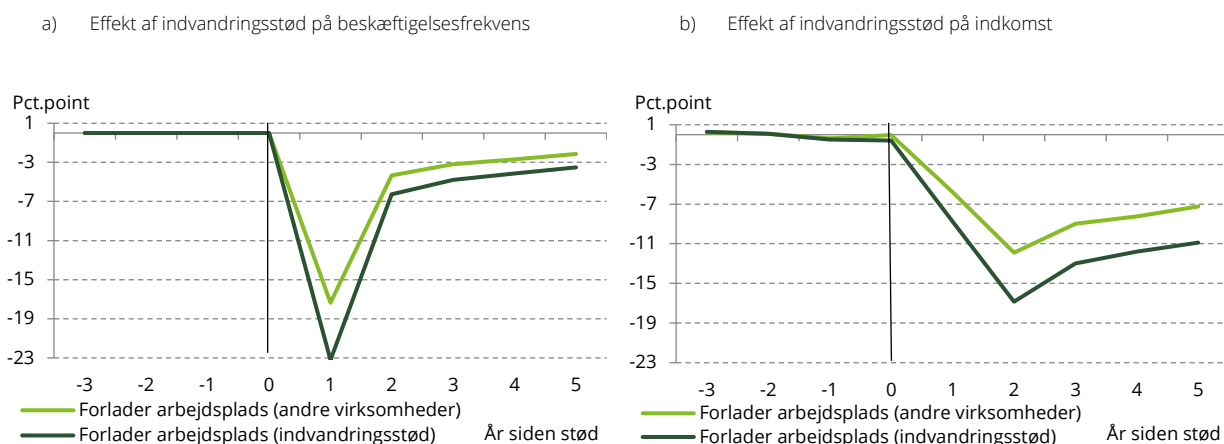
Tilpasningsomkostninger er højere for de berørte af indvandring

Resultaterne viser, at de, der forlader deres arbejdssted efter indvandringsstødet, oplever væsentligt større tilpasningsomkostninger end ansatte, der forlader deres arbejdssted uden at opleve indvandringsstødet. Beskæftigelsesfrekvensen for dem, der forlader deres arbejdssted året efter indvandringsstødet, falder med knap 6 pct.point eller ca. 30 pct. mere end for de ansatte, der forlader deres virksomhed, uden at indvandringsstødet er forekommet, jf. Figur 5.13 a). Forskellen indsnævres dog betydeligt allerede et år senere.

Gælder både beskæftigelsesfrekvens og indkomst

Indkomsten for de berørte personer, der forlader virksomheden efter indvandringsstødet, falder også relativt mere end for de ikke-berørte, der forlader deres virksomhed, og hvor effekten holder sig på knap 4 pct.point efter fem år. Det svarer til 50 pct. større nedgang i indkomsten fem år efter stødet, jf. Figur 5.13 b). Således indikerer resultaterne, at alle de, der bliver nødt at finde et nyt job som følge af indvandringsstødet, i højere grad accepterer en lavere løn på det nye job end dem, der skifter arbejdsstedet pga. andre årsager. Det, at berørte af indvandringsstødet oplever større tilpasningsomkostninger end de ikke-berørte, indikerer, at der er brug for særlig opmærksomhed i den aktive arbejdsmarkedspolitik og i efteruddannelsessystemet på at afhjælpe de negative effekter af omstillingen ved tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft.

Figur 5.13 Tilpasningsomkostninger for dem, der forlader en virksomhed

Anm.: De berørte af indvandringsstødet er de 25 pct. ansatte, der er kraftigst berørt af tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft på deres arbejdssted i perioden 2007-2011. Ansatte defineres, som dem, der har forladt virksomheden, hvis de i året umiddelbart efter året med indvandringsstødet, skifter virksomhed eller bliver arbejdsløse (inkl. dem uden for arbejdsmarkedet og selvforsørgede). Beskæftigelsesstatus, dvs. om personen er i beskæftigelse som lønmodtager eller selvstændig, er målt ultimo november hvert år. Indkomst er erhvervsindkomst fra ultimo året. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) for flere detaljer.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

⁸⁷ Undtaget dem blandt både berørte og ikke-berørte, der oplever forfremmelse ved at finde nye og evt. bedre job.

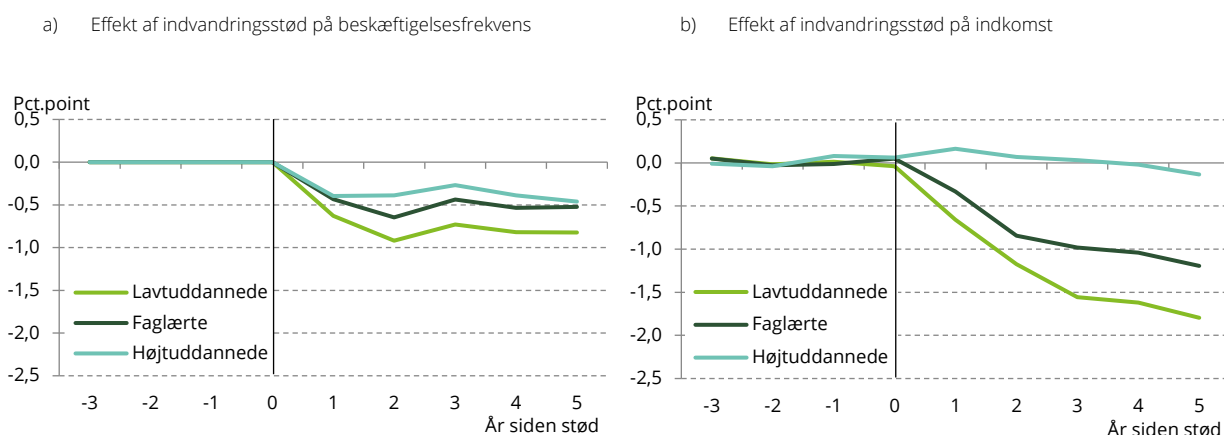
Indvandrere konkurrerer især med lavtuddannede og faglærte

Analysen påviser yderligere, at indvandrere primært konkurrerer med de lavtuddannede, da denne gruppe ansatte oplever størst nedgang i erhvervsindkomst og beskæftigelsesfrekvens som følge af indvandringsstød til virksomheden. Beskæftigelsen blandt de berørte lavtuddannede falder med 0,8 pct.point fem år efter indvandringsstødet, og erhvervsindkomsten falder med 1,8 pct.point, sammenlignet med de ikke-berørte lavtuddannede, jf. Figur 5.14. De faglærte oplever også en nedgang i beskæftigelsen på 0,5 pct.point fem år efter indvandringsstødet og et fald i erhvervsindkomsten på ca. 1,2 pct.point sammenlignet med ikke-berørte med samme uddannelsesniveau, jf. Figur 5.14.

Effekten for højtuddannede er begrænset

Beskæftigelsen for højtuddannede falder med 0,5 pct.point, og de oplever i gennemsnit ikke et fald i indkomsten som følge af indvandringsstød. Det kan potentielt forklares ved, at produktiviteten for de stadigt beskæftigede højtuddannede øges, når indvandrere overtager nogle af de lavproduktive opgaver, jf. Figur 5.14.⁸⁸

Figur 5.14 Effekter af indvandringsstød for forskellige uddannelsesgrupper

Anm.: De berørte af indvandringsstødet er de 25 pct. ansatte, der er kraftigst berørt af tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft på deres arbejdssted i perioden 2007-2011. Lavtuddannede er personer uden en kompetencegivende uddannelse, faglærte er dem med en erhvervskompetencegivende uddannelse, og højtuddannede er personer, der har afsluttet en videregående uddannelse. Beskæftigelsesstatus, dvs. om personen er i beskæftigelse som lønmodtager eller selvstændig, er målt ultimo november hvert år. Indkomst er erhvervsindkomst fra ultimo året. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) for flere detaljer.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

De med rutineprægede job påvirkes mest

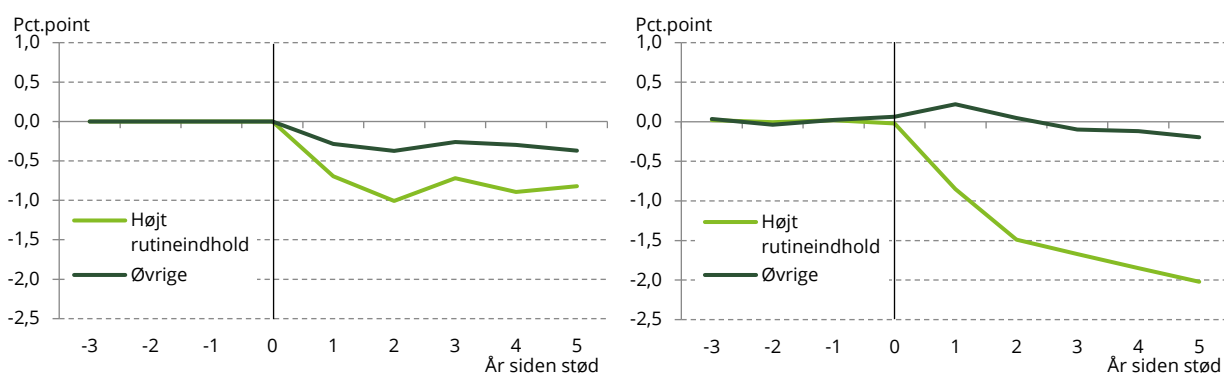
På samme vis opdeles effekterne af indvandring ift., hvor rutinepræget arbejdet er. Forventeligt oplever de, der har et rutinepræget job, en større nedgang i erhvervsindkomst og beskæftigelsesfrekvens som følge af indvandringsstød end øvrige ansatte. De berørte ansatte i rutineprægede job oplever et fald i beskæftigelsen og indkomsten på hhv. 0,8 og 2 pct.point sammenlignet med de ikke-berørte ansatte i rutineprægede job. Ansatte i ikke-rutineprægede job oplever i gennemsnit ikke et fald i indkomsten som følge af indvandringsstød til virksomheden, og de har et mere begrænset fald i beskæftigelsesfrekvensen på 0,4 pct.point sammenlignet med de ikke-berørte ansatte i ikke-rutineprægede job, jf. Figur 5.15. Hummels m.fl. (2014) har også påvist, at udflytning af produktion til udlandet primært fører til lavere løn for ansatte i rutineprægede job.

⁸⁸ DØRS (2017) finder på lignende vis, at indvandring primært påvirker de lavtuddannedes og til dels de faglærtes løn og beskæftigelse på kort sigt.

Figur 5.15 Effekter af indvandringsstød afhængigt af, om jobbet er rutinepræget

a) Effekt af indvandringsstød på beskæftigelsesfrekvens

b) Effekt af indvandringsstød på indkomst

Anm.: De berørte af indvandringsstødet er de 25 pct. ansatte, der er kraftigst berørt af tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft på deres arbejdssted i perioden 2007-2011. Beskæftigelsesstatus, dvs. om personen er i beskæftigelse som lønmodtager eller selvstændig, er målt ultimo november hvert år. Indkomst er erhvervsindkomst fra ultimo året. Se Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) for flere detaljer.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger.

Effekterne for hele population

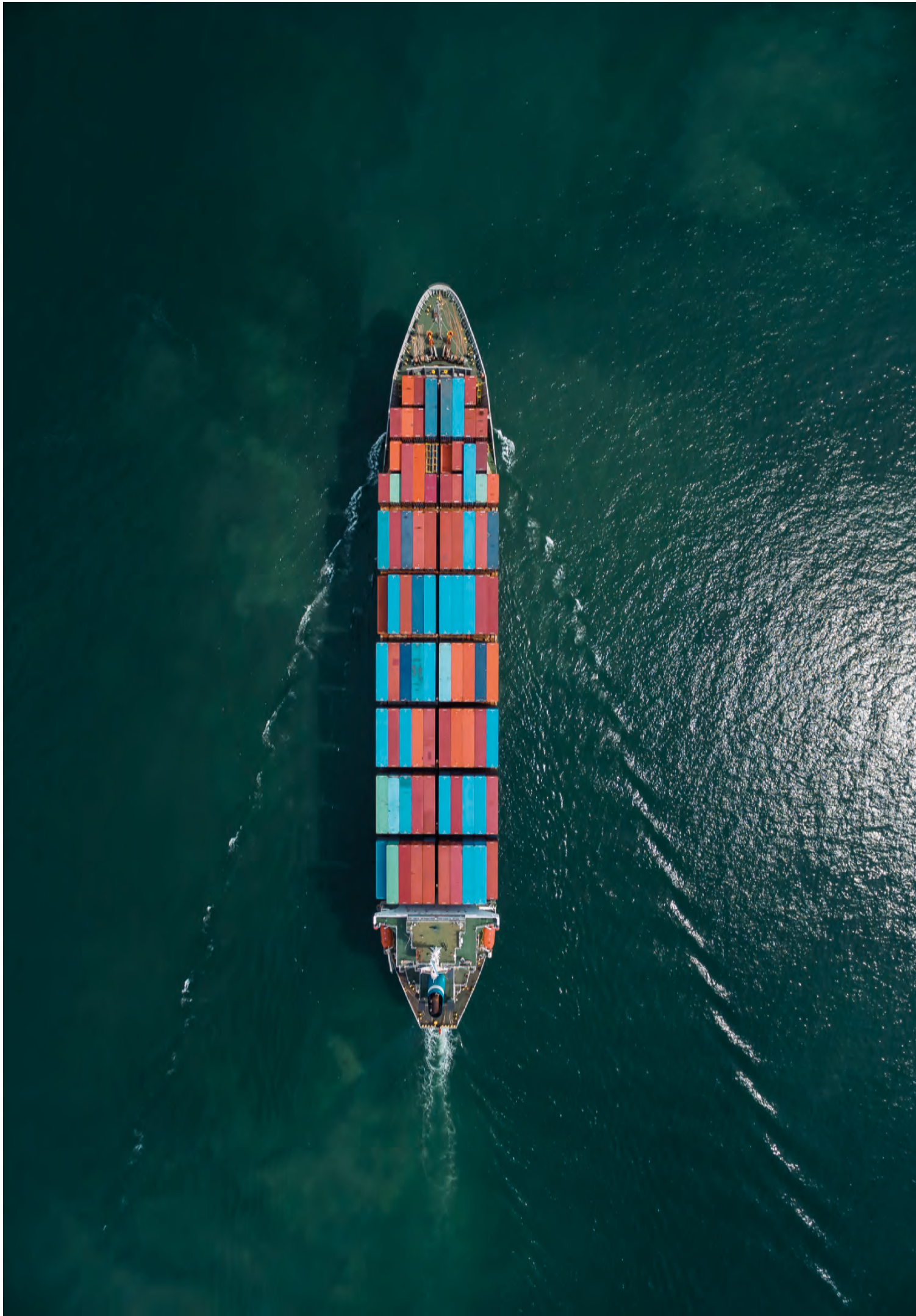
I Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Vasiljeva og Kornbek (2018) opregnes effekter af tilstrømningen af indvandrere for hele population af ansatte i 2007-2011, hvor andelen af herboende indvandrere blandt ansatte er steget med ca. 1 pct.point. Estimerne indebærer, at ca. 2.000 af de hidtidige ansatte fra hver kohorte⁸⁹ i 2007-2011 er arbejdsløse fem år efter indvandringsstødet pga. tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft til deres virksomheder. Derudover er knap 90.000 af de hidtidige ansatte fra hver kohorte i beskæftigelse fem år efter stødet, men de har skiftet arbejdssted. De oplever i gennemsnit 1,7 pct. lavere indkomst end de ville have haft uden tilstrømning af udenlandsk arbejdskraft til deres virksomhed.

Et konservativt skøn

De 2.000 og knap 90.000 kan forventes at være et konservativt estimat for, hvor mange af de hidtidige ansatte, der er blevet hhv. arbejdsløse og påvirket i form af indkomsttab i femte år pga. indvandringsstødet, da de samlede tilpasningsomkostninger kun er beregnet for de 25 pct. kraftigst berørte af indvandring i de større virksomheder. Der kan være yderligere effekter for ansatte i små virksomheder og for dem, der er ansat i virksomheder, hvor tilstrømningen af indvandrere er sket i mindre omfang.⁹⁰

⁸⁹ Hver kohorte er alle ansatte i virksomheder i et bestemt år.

⁹⁰ Derudover medregnes ikke effekterne for personer, der har været uden for arbejdsstyrken i mindst et af undersøgelsesår, fx fordi de har været rejst ud af Danmark. Det skal yderligere bemærkes, at estimerne er baseret på ansatte med fem års anciennitet. Man kan forvente, at sandsynligheden for afskedigelse for ansatte med mindst fem års anciennitet er lavere end for dem, der er ansat for nylig. De ansatte med høj anciennitet kan forventes at have akkumuleret virksomhedsspecifik humankapital, og det kan være relativt dyrt for virksomheden at afskedige disse. Det fører ligeledes til et underkantsskøn ift., hvor mange blandt alle ansatte der kan forventes at blive arbejdsløse. Til gengæld kan det forventes, at indkomsttabet for dem med høj anciennitet er større i tilfælde af afskedigelse.

6. Medier og falske nyheder

Stigende distribution af falske nyheder

Det er ikke nyt, at man som nyhedsbruger af og til udsættes for nyheder, der enten ikke er helt præcise, eller som er decideret fejlagtige. Der er fx en lang række historiske og nutidige eksempler på regimer, der har forbudt den frie presse og systematisk misinformeret deres befolkninger. Men to forhold har ændret intensiteten af falske nyheder i Danmark og verden, og derved hvilket mix af falske og sande og upræcise nyheder den enkelte dansker samlet set står overfor: For det første er det med udbredelsen af sociale medier blevet langt lettere at udbrede falske nyheder. For det andet er flere grupper interesserede i at sprede falske nyheder, enten med henblik på at tjene penge igennem politisk propaganda eller for sjov. I forbindelse med det amerikanske præsidentvalg forventes russiske grupper eksempelvis systematisk at have spredt misinformation for at påvirke valget, og man kan ikke udelukke, at noget tilsvarende kan ske i Danmark.

Valg i egen interesse kræver viden

Hvis en person har utilstrækkelig viden, risikerer vedkommende at træffe valg, der ikke er i personens egen interesse. Fx betød en misrepræsentation af fakta i en TV 2-dokumentar om HPV-vaccinen, at et stort antal unge kvinder ikke er blevet vaccineret mod livmoderhalskraft. Disse piger står derfor over for en øget risiko for at dø af livmoderhalskræft senere i livet. Bivirkningerne er ikke som påstået, så det har ikke været i disse kvinders interesse at undgå at blive vaccineret. Manglende viden om sandt og falsk kan således føre til et velfærdstab.

Udsatte grupper

Falske nyheder kan have underholdningsværdi og blive videredistribueret for sjov. Men der findes også en gruppe mennesker, der har sociale medier som deres primære nyhedskilde, og som i højere grad end andre tror på de nyheder, de modtager ad denne vej. Denne gruppe har således en særlig risiko for at blive misinformeret og således også en særlig risiko for at træffe valg, der ikke er i deres egen interesse.

Ønskes der sande nyheder eller bekræftelse?

Den enkelte person kan have et ønske om at blive bekræftet i sit verdenssyn og derfor søge nyheder, der opfylder dette ønske – uanset om nyhederne er sande eller falske. Generelt vil individer imidlertid også have en interesse i at få et sandfærdigt billede af verden for derved bl.a. at blive bedre i stand til at træffe beslutninger i egen og i samfundets interesse. I takt med, at danskerne modtager flere nyheder med begrænset sandhedsværdi, skal den enkelte imidlertid gøre en større indsats for at skelne mellem sandt og falsk.

Gode argumenter for indgreb

Der er således gode argumenter for indgreb, der skifter vægten af nyhedsstrømmen i en mere sandfærdig retning.

Ytringsfrihed

Der er dog også store gråzoner, hvor der ikke eksisterer én sandhed - kun forskellige opfattelser. Og hensynet til at formidle "sandheden" kan stå over for ytringsfriheden, der giver den enkelte vide grænser for at udtrykke sin holdning, uanset om den objektivt set er sand.

Kapitlets indhold

Befolkningens nyhedskilder har i de senere år ændret sig dramatisk, jf. Afsnit 6.1. Det er dog ikke nyhedsformatet, men derimod sandhedsværdien, som er vigtigt for, at demokratiet ikke bliver undergravet, og for at folk træffer beslutninger i egen interesse. De fleste danskere har lav tillid til nyhedskilder af tvivlsom lødighed, hvilket er betryggende. Ikke desto mindre er der gode økonomiske argumenter præsenteret i Afsnit 6.2 for at gribe ind over for udbredelsen af falske nyheder og for at sikre et tilstrækkeligt udbud af sand viden.

6.1 Flere bruger nye nyhedskilder, men de fleste har lav tillid til dem

Udfordringer ved udviklingen kan være lav kvalitet ...

Stigende forbrug af nyheder på sociale medier kan være bekymrende, såfremt kvaliteten af nyhederne på de sociale medier er lavere end for andre kilder, hvilket der er evidens for. Allcott og Gentzkow (2017) viser konkret, at falske nyheder ofte bliver udbredt netop på sociale medier. Det er problematisk, da misinformede borgere ikke er i stand til at træffe valg i egen interesse. Fx kan misinformation om klimaforandringer, vacciner eller lignende underminere offentlighedens vurdering af vigtigheden af videnskabelige resultater såvel som dens opfattelse af, hvor farlige klimaforandringerne mv. er.⁹¹

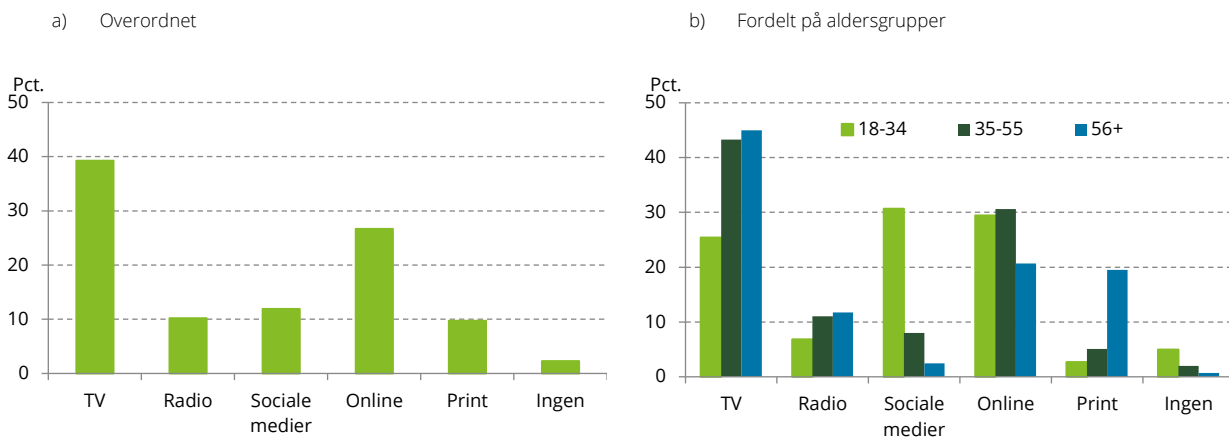
... og polarisering ...

En anden udfordring ved stigende forbrug af onlinemedier kan være en polarisering af mediebildet. Et polariseret medie billede betyder, at personer, som benytter bestemte nyhedskilder (fx Berlingske eller Politiken), tilhører en bestemt gruppe (fx højreorienterede eller venstreorienterede), jf. Fletcher (2017). Dette kan være udfordrende for sammenhængskraften i et land.⁹²

... men danskerne har stadig højkvalitetsnyhedskilder

Selvom forbruget af traditionelle nyhedskilder såsom printaviser og TV er faldet over de seneste år i Danmark, får langt størstedelen af danskerne stadigvæk deres primære nyheder igennem traditionelle nyhedskilder, jf. Figur 6.1 a). Omvendt benytter kun 12 pct. af danskerne de sociale medier som primær nyhedskilde – men nyhedsforbruget varierer markant på tværs af aldersgrupper. De ældre benytter således i højere grad printaviser, mens de yngre i højere grad benytter sociale medier og ser mindre TV, jf. Figur 6.1 b).

Figur 6.1 Danskernes primære nyhedskilder

Anm.: Resultaterne er baseret på en undersøgelse bestående af 3.074 respondenter, som er repræsentativ på køn, alder, partivalg ved folketingsvalget i 2015, uddannelse og landsdel. "Online" dækker over fx netaviser, men ikke sociale medier.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Indikation af polarisering af online medier

Når konkurrencen mellem de forskellige medier stiger, kan medierne forsøge at skabe sig en fast målgruppe af modtagere ved at appellere til personer med en bestemt politisk orientering, og det kan skabe en polarisering af mediebildet, jf. Gregersen (2018). Fx er der de seneste år kommet nye online medier, som i høj grad er partipolitiske. Det gælder medier som bl.a. Breitbart eller Occupy Democrats i USA og Storbritannien. Indtil videre er disse medier meget små, men de er i kraftig vækst. Deres fremvækst kan allerede have bidraget til opfattelsen af en højere polarisering af mediebildet i Storbritannien og USA, jf. Fletcher (2017).

Begrænset polarisering af det danske medie billede

Graden af polarisering kan måles ved, i hvor høj grad populære online nyhedsmedier har læsere, som tilhører en bestemt politisk fløj, jf. Reuters (2017a). Omregnes fordelingen af

⁹¹ Se Lewandowsky m.fl. (2017) og Van der Linden m.fl. (2017). Se yderligere gennemgang af de videnskabelige resultater i Kraka-Deloitte baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018c).

⁹² Se Kristiansen og Kjeldtoft (2016) og Kulturministeriet (2016).

nyhedsmediernes brugere på en højre-venstre skala til en koefficient for polariseringsgrad ses det, at onlinenyheder i Danmark er væsentligt mindre polariserede end i lande som USA og Storbritannien.⁹³

To bekymrende tendenser

Vores analyse indikerer dog to bekymrende tendenser. Der er for det første dele af den danske befolkning, som på de sociale medier primært får links som ikke er journalistisk behandlede. For det andet er det særligt de unge, der får nyheder fra sociale medier, og unge kan være dårligere til at vurdere nyheders troværdighed end ældre personer med mere erfaring.

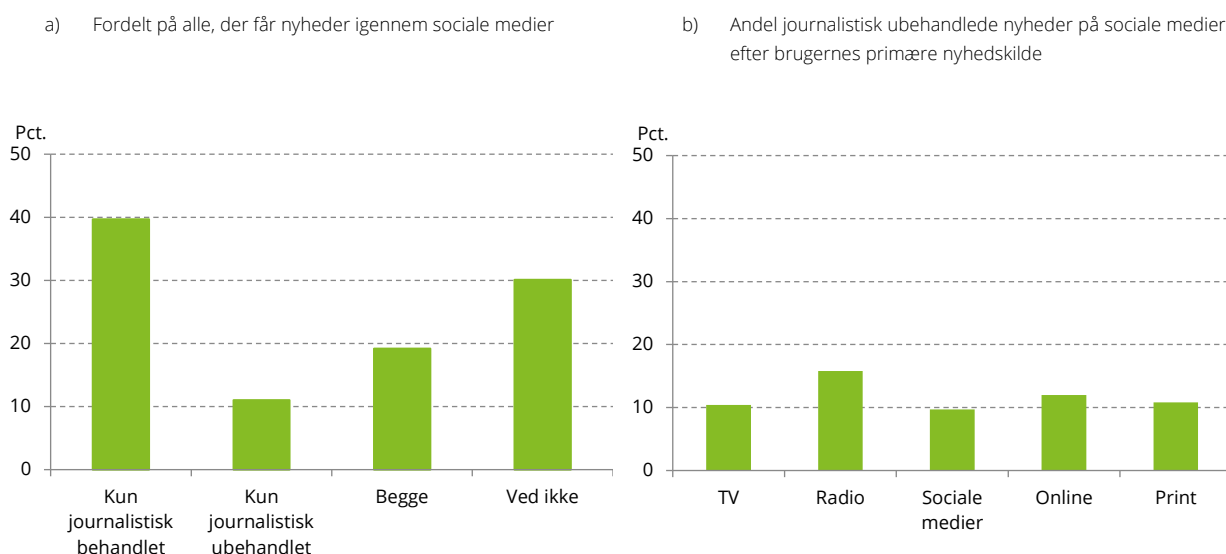
Nogle får potentielt lavkvalitetsnyheder på SoMe

Modsat nyhederne i de fleste traditionelle nyhedsmedier kan nyhederne på sociale medier være enten journalistisk behandlede eller journalistisk ubehandlede. 11 pct. af de danskere, som har modtaget nyheder på de sociale medier, får kun nyheder, der ikke er journalistisk behandlede, jf. Figur 6.2 a).

1 pct. af danskerne får primært nyheder af tvivlsom kvalitet

Ser man kun på personer, der har sociale medier som deres primære nyhedskilde ændrer det imidlertid ikke andelen betydeligt, da 10 pct. af personerne i denne gruppe kun får links til journalistisk ubehandlede nyheder på de sociale medier, jf. Figur 6.2 b). Det betyder, at omkring 1 pct. af den danske befolkning mediemæssigt kan betragtes som analfabeter.

Figur 6.2 Fordelingen af links på de sociale medier til journalistisk behandlede nyheder

Anm.: Figuren omfatter kun personer, der ser nyheder på sociale medier. "Online" dækker over fx netaviser, men ikke sociale medier. Se Figur 6.1 for yderligere beskrivelse af datagrundlag.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

SoMe-brugere stoler mere på SoMe-nyheder

Danskerne vurderer, at traditionelle nyhedskilder er troværdige, og at nyheder på de sociale medier er væsentligt mindre troværdige, jf. Figur 6.3 a). Danskerne har også en højere grad af tillid til en kilde, hvis den er deres primære nyhedskilde. Det gælder i særlig grad for de, der har sociale medier som primær nyhedskilde.

Bekymrende, da særligt unge bruger SoMe

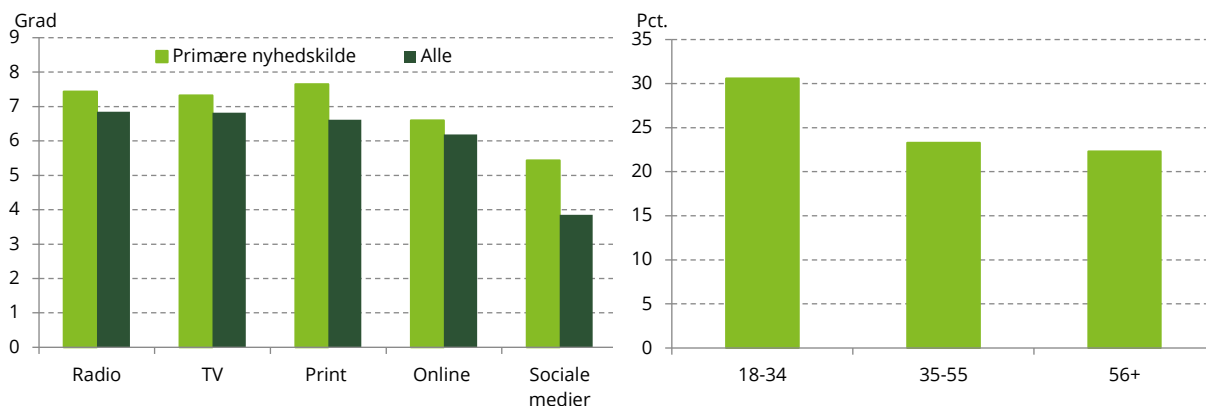
Det er bekymrende, at personer med sociale medier som primær nyhedskilde også stoler mere på sociale medier, fordi en høj andel af de unge har sociale medier som primær nyhedskilde. De unge har et lavere erfaringsgrundlag til at vurdere troværdigheden af en nyhed, og de kan derfor have svært ved at sondre mellem sande og falske nyheder. Tidligere undersøgelser har vist, at amerikanske unge deler nyhedshistorier, der er falske, uden at de ved det, dobbelt så ofte som

⁹³ Det skal bemærkes, at placeringen på højre-venstre-skalaen er selvrapporteret. Det betyder, at forskellen i polariseringen på tværs af højre-venstre-skalaen mellem lande kan være påvirket af, i hvor høj grad folk placerer sig på fløjene i hvert land. Se yderligere beskrivelse i Reuters (2017a) og Kraka-Deloitte baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018d).

voksne.⁹⁴ Europa-Kommissionen har herudover vist, at de helt unge (15-24-årige) i højere grad end andre aldersgrupper tror på nyheder og information, som de får online.⁹⁵ Ikke desto mindre mener 31 pct. af de unge, at de er bedre end de fleste til at vurdere nyheders troværdighed, jf. Figur 6.3 b)⁹⁶ – hvor mindre end 25 pct. af de resterende aldersgrupper mener det samme.

Figur 6.3 Danskernes opfattelse af mediernes troværdighed

- a) Opfattet troværdighed fordelt efter medie for alle brugere og for personer med pågældende medie som primær nyhedskilde
- b) Andel der mener, at de er bedre end de fleste til at vurdere om en nyhed er troværdig fordelt på alder

Anm.: a) Figuren er ekskl. "Ved ikke" i hver kategori. Minimum er 0 og maksimum er 10, hvor 0 er "I meget lav grad" og 10 er "I meget høj grad". Personer, der hverken ser, læser eller hører nyheder er ekskluderet. Denne gruppe udgør imidlertid kun 2 pct. af den danske befolkning. Se yderligere beskrivelse af datagrundlaget i Figur 6.1. b) Samme datagrundlag som i Figur 6.1.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse gennemført af Epinion for Kraka-Deloitte og egne beregninger.

Internationalt set er danskerne skeptiske over for SoMe

De negative effekter af lavkvalitetsnyheder på de sociale medier forventes samlet set at være mere begrænsede i Danmark end i andre lande. Det skyldes, at danskerne er mere skeptiske over for sociale mediernes troværdighed end befolkningerne i andre lande. Konkret viser Reuters (2017a), at 15 pct. af danskerne mener, at sociale medier gør et godt job ift. at hjælpe med at adskille fakta fra fiktion – og næsten tre gange så mange, nemlig 42 pct., mener, at traditionelle nyhedsmedier er gode til at løfte denne opgave. I USA er denne forskel mindre og i Grækenland mener folk, at sociale medier løfter opgaven bedre end traditionelle nyhedsmedier.⁹⁷ Den internationalt set høje tillid til medierne generelt kan afspejle, at det danske mediebillede er præget af stærke public service-udbydere i form af Danmarks Radio og TV 2.⁹⁸

6.2 Bekæmp falske nyheder – såvel som misinformation

Falske nyheder

Falske nyheder – eller såkaldt fake news – har de seneste år været meget omtalt som et stort problem, bl.a. fordi sådanne nyheder kan være undergravende for demokratiet eller på anden måde betyde, at folk ikke træffer beslutninger i egen interesse.

Definition af falske nyheder

Falske nyheder definerer vi i det følgende som nyheder, der bevidst er verificerbart falske og spredt med henblik på at vildlede modtageren. Et eksempel på en sådan nyhed var den, at Pave

⁹⁴ Andre undersøgelser viser tilsvarende resultat i form af, at 30 pct. af de unge, der delte nyhedshistorier online, senere har fundet ud af, at en historie, som de havde delt, var forkert eller fejlagtig. Andelen er 16 pct. for de voksne., jf. Wallace (2017).

⁹⁵ Samtidig modtager de unge flere falske nyheder på sociale medier end de ældre aldersgrupper, jf. Europa-Kommissionen (2018).

⁹⁶ Det skal imidlertid bemærkes, at vurderingen er selvrapporteret. Derfor kan forskellene imellem aldersgrupperne også skyldes forskelle i opfattelsen af hvem "de fleste" er. Fx om det er andre unge eller befolkningen generelt.

⁹⁷ Se Reuters (2017a) og Kraka-Deloitte baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018d).

⁹⁸ Se Søndergaard og Helles (2010) og Reuters (2017b).

Francis under 2016-valget i USA støttede Donald Trumps præsidentielle kandidatur. Denne nyhed blev delt mere end én million gange på Facebook uden en disclaimer om, at den kom fra en satirerhjemmeside – og derfor blev den af mange nyhedsmotagere vurderet som faktisk korrekt.⁹⁹

Falske nyheder er ikke hele problemet

Falske nyheder er problematiske. Der er imidlertid også en række nyheder, som kan være mere problematiske og sværere at udrydde – nemlig nyheder som misrepræsenterer fakta, men som ikke er direkte verificerbare falske – her omtalt som misinformation.

Definition af misinformation

Misinformation definerer vi i det følgende som misrepræsentation af fakta, der fremstilles som objektive kendsgerninger. Denne kategori omfatter således også nyheder, som er vinklet eller fordrejet i en bestemt retning – men som fremstår som værende objektive. Misinformation efter vores definition kan både være bevidst eller ubevidst. Bevidst er her forstået som, at afsenderen ved, at informationen er fordrejet i en bestemt retning. Ubevidst er omvendt forstået som, at afsenderen selv tror, at han eller hun giver en objektiv repræsentation af fakta. Misinformation kan være særligt svært at bekæmpe, da man i begrænsningen af denne kan komme i konflikt med ytringsfriheden.

Gråzoner

Der kan herudover være gråzoner, hvor direkte falske nyheder og misinformation overlapper. Fx kan der være nyheder, som er fordrejede – og som kan verificeres som værende delvist falske. I det følgende forsøger vi imidlertid så vidt muligt at holde de to typer nyheder adskilt, da de kræver forskellige løsninger.

Udviklingen i "nyhedsmix" kan føre til større effekter

Fælles for falske nyheder og misinformation er, at gennemslaget og dermed effekterne af dem kan være blevet større over tid. Det skyldes, at ud af den samlede nyhedsmængde er andelen af journalistisk behandlede nyheder faldet. Det betyder, at den enkelte skal bruge mere tid og flere kræfter på at opnå samme informationsniveau som tidligere. Hvis man fastholder sin "nyhedslæsningsindsats" vil man altså opnå et lavere informationsniveau. Konsekvensen bliver, at nyhedsbrugeren opnår et lavere faktisk korrekt informationsniveau og er i risiko for at få en fordrejet eller egentligt forkert virkelighedsopfattelse.

Fokus

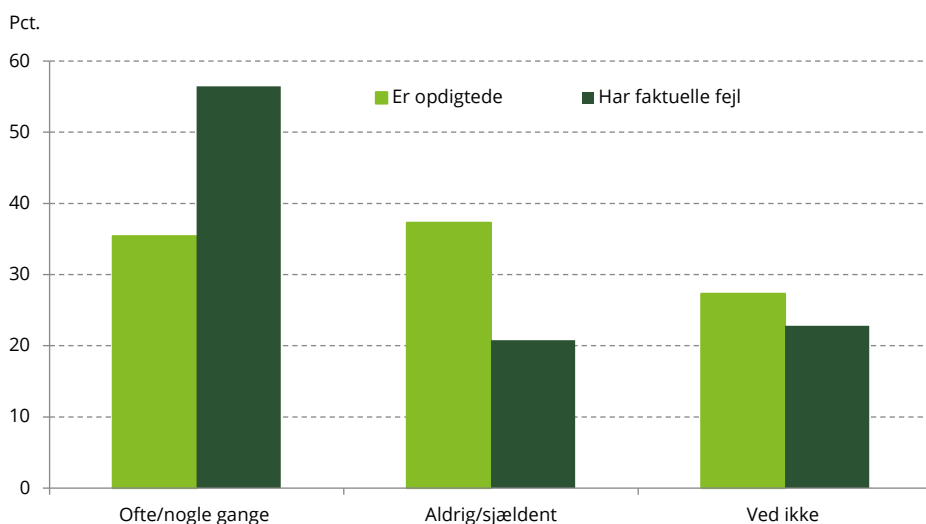
I dette afsnit ser vi først på falske nyheder og tiltag over for disse. Dernæst ser vi på misinformation og tiltag til imødegåelse af disse.

Omfanget af falske nyheder i Danmark

For at afdække omfanget af direkte falske nyheder i Danmark har vi foretaget en omfattende spørgeskemaundersøgelse blandt mere end 3.000 respondenter. Undersøgelsen viser, at 35 pct. af danskerne mener, at de ofte eller nogle gange ser nyheder, som er opdigtede. 56 pct. mener, at de ofte eller nogle gange ser nyheder, som har faktuelle fejl, jf. Figur 6.4. Niveauerne i USA er nogenlunde de samme, hvor man i USA dog kun har spurgt til politiske nyheder, jf. Barthel m.fl. (2016), mens der i vores undersøgelse for Danmark er spurgt til alle nyheder. Figuren dækker primært omfanget af falske nyheder – men jf. tidligere kan der også være et overlap mellem falske nyheder og misrepræsentation.

⁹⁹ Eksempel på og definition af falske nyheder er inspireret af Allcott og Gentzkow (2017).

Figur 6.4 Andel af danskerne som mener, at de ser nyheder, der er opdigtede eller har faktuelle fejl

Anm.: Se beskrivelse af datagrundlag bag analysen i Figur 6.1.

Kilde: Spørgeskemaundersøgelse foretaget af Epinion for Kraka-Deloitte.

Deling af falske nyheder

Herudover viser Barthel m.fl. (2016), at 14 pct. af amerikanerne deler falske politiske nyheder vel vidende, at nyhederne er falske. Dette er i mindre grad tilfældet i Danmark, hvor kun op mod 10 pct. af danskerne deler falske nyheder af politiske årsager, selvom de ved, at disse nyheder er falske, jf. Altinget (2018).

Nogle kan være mere eksponerede ...

Omfanget af falske nyheder er forskelligt på tværs af forskellige grupper af amerikanske Twitter-brugere, jf. Hjorth og Adler-Nissen (2018).¹⁰⁰ Konkret finder de en ideologisk asymmetri i eksponeringen over for falske nyheder. Sandsynligheden for eksponering for falske nyheder går således fra 7 pct. for de mest venstreorienterede til 45 pct. for de mest højreorienterede.

... dette ses dog ikke i Danmark

I Danmark findes der imidlertid ingen signifikant forskel i tilbøjeligheden til at se hverken opdigtede nyheder eller nyheder med faktuelle fejl mellem personer, som stemte på et blått parti og resten af danskerne, jf. Kraka-Deloitte baggrundsnotatet af Wandsøe-Isaksen m.fl. (2018c). Der er altså ingen tegn på, at der i Danmark findes en sammenhæng mellem politisk tilhørsforhold og eksponering for falske nyheder.

Enhed, der skal identificere falske nyheder

Men hvad kan man gøre for at mindske produktionen, spredningen og troen på falske nyheder? Et sted at starte er at få identificeret hvilke nyheder, der er falske – omend det kan være svært. I Danmark er der konkret blevet oprettet en enhed på to-tre årsværk under Udenrigsministeriet, der har til formål at stoppe misinformation fra Rusland, jf. Kjær (2017). Enheden skal hjælpe medier, ambassader og befolkningen i Danmark med at afkode misinformation ved aktivt at gå ind og aflive decideret falske historier – og derigennem forhåbentligt mindske spredningen af disse.¹⁰¹

Sociale medier kan aktivt bekæmpe falske nyheder

Et andet tiltag, der kan være med til at begrænse spredningen af decideret falske nyheder, er, at brugere af sociale medier bliver informeret, når de er ved at dele en falsk nyhed. Facebook har allerede implementeret en sådan løsning sammen med forskellige andre tiltag til bekæmpelsen af falske nyheder.¹⁰² Det er dog centralt, at man fra statslig side sikrer, at de sociale medier, som

¹⁰⁰ I Hjorth og Adler-Nissen (2018) måles konkret eksponeringen over for disinformation, forstået som falsk information skabt for at vildlede læseren. Disinformation overlapper således i høj grad med vores definition af falske nyheder, da det er intentionelt og verificerbart falsk.

¹⁰¹ EU har ligeledes oprettet en enhed til at bekæmpe falske nyheder fra Rusland. Enheden går aktivt ind og afkræfter falske nyheder fra russiske nyhedsstationer. Enheden har siden efteråret 2015 identificeret og samlet over 3.800 misinformationstilfælde, jf. EU vs. Disinfo (2018).

¹⁰² Blandt Facebooks tiltag er, at Facebooksider, som gentagne gange deler falske nyheder, mister deres mulighed for at reklamere. Derudover vil Facebook give sine brugere flere redskaber til at identificere falske nyheder, jf. Facebook (2018b).

fungerer som nyhedsdistributører, aktivt bekæmper spredningen af decideret falske nyheder – fx ved brancheaftaler på europæisk niveau.

Kobling af mediestøtte og anmeldelse til Pressenævnet

Et redskab til bekæmpelsen af falske nyheder er, at medierne skal leve op til god presseskik, da god presseskik bl.a. indebærer, at man som medie bringer korrekt information.¹⁰³ Selvom de fleste danske medier er underlagt den såkaldte medieansvarslov og derfor skal overholde de vejledende regler for god presseskik,¹⁰⁴ er hjemmesider som fx politiken.dk eller b.dk ikke automatisk underlagt medieansvarsloven, før de anmelder sig til Pressenævnet.¹⁰⁵ En måde at sikre, at denne type nyhedskilder også skal leve op til god presseskik er ved at koble mediestøtte sammen med et krav om anmeldelse til Pressenævnet.¹⁰⁶

Sænk screeningsomkostninger for den enkelte bruger

Selv hvis medier, der får mediestøtte skal anmelde sig til Pressenævnet vil der stadigvæk være nyhedskilder, som ikke har anmeldt sig til Pressenævnet. Det betyder, at den enkelte nyhedsbruger selv skal bruge tid på at undersøge, om det enkelte medie er underlagt medieansvarsloven. For at lette den enkelte nyhedsbrugers screening imellem sådanne nyhedskilder, kan man indføre en mærkningsordning, hvormed onlinemedier, mediers sider på sociale medier og lignende signaler, om de har anmeldt sig til Pressenævnet eller ej – og således skal overholde reglerne for god presseskik.

Udbredelse af digitale læsefærdigheder

På trods af lavere screeningsomkostninger og flere medier, der skal overholde medieansvarsloven, kan det imidlertid stadigvæk være svært helt at undgå, at falske nyheder når ud til den enkelte nyhedsbruger. Derfor er det centralt, at man samtidigt mindsker effekterne af falske nyheder, fx ved at færre tror på dem. Det kan bl.a. gøres ved at undervise nyhedsbrugere i digitale læsefærdigheder, således, at den enkelte nyhedsbruger får evnerne til at tænke kritisk og således lettere kan sondre mellem sande og falske nyheder.¹⁰⁷

Eksempel på effekt af misinformation i Danmark

Udfordringen er i nogen grad en anden med misinformation. Misinformation i Danmark har imidlertid haft betydelige konsekvenser, og det er derfor centralt at forholde sig til, hvordan man begrænser effekterne heraf. Konkret har Hansen og Schmidtblaicher (2018) undersøgt effekten af TV 2-dokumentaren "De Vaccinerede Piger – Syge og Svigtede". I dokumentaren fik de negative effekter af HPV-vaccinen højere vægt, end der er forskningsmæssig konsensus om, at de bør have. Det betød en lavere HPV-vaccineringsgrad end tidligere. Konkret forventes dette at føre til 93 tilfælde af livmoderhalskræft og 25 dødsfald for årgangen 2003, som kunne have været undgået, hvis denne gruppe piger var blevet vaccineret.

Svære at reducere misinformation ...

Selvom effekterne af misinformation kan være betydelige, kan det være svært at begrænse spredningen og effekterne af misinformation. For én ting er at straffe medier, der fx ikke overholder medieansvarsloven. Noget andet er udfordringerne for ytringsfriheden, når man ser på nyheder, der er drejet i en bestemt retning – dvs. nyheder, som falder under vores definition af misinformation. For så kan et forhold være rigtigt for den ene, men ikke for den anden.

... men ikke desto mindre er det vigtigt

Derfor er det vigtigt, at brugerne bliver i stand til at filtrere faktisk objektiv viden fra misinformation. Det kan dels gøres igennem udbredelsen af digitale læsefærdigheder jf. ovenfor – men også i form af bredt tilgængelig, korrekt information.

Centralt med tilgængelighed af korrekt information ...

Markedet vil imidlertid ikke selv producere det optimale niveau af faktisk korrekt information om fx vacciner, klimaudfordringer eller politiske kandidater. Det skyldes, at i det øjeblik viden er offentliggjort, er det ikke muligt at afholde andre fra at tilgå den, jf. Andersen (2004). Hvis en avis igennem lang tids gravearbejde har produceret en præcis og dybdegående artikel om et givent

¹⁰³ Se <http://www.pressenaevnet.dk/god-presseskik/>.

¹⁰⁴ Den trykte presse samt radio- og tv-stationer, som har dansk sendetilladelse, er uden videre omfattet af medieansvarsloven, jf. Pressenævnet (2018). Hvis et medies indhold og handlemåde ikke er i overensstemmelse med god presseskik, så kan man klage til Pressenævnet, såfremt mediet har indgivet anmeldelse til Pressenævnet.

¹⁰⁵ Overtrædelser af medieansvarsloven kan bl.a. betyde, at Pressenævnet pålægger redaktøren af et medie at offentliggøre nævnets kendelse, når der udtales kritik, jf. <http://www.pressenaevnet.dk/faeldede-kendelser/>.

¹⁰⁶ Regeringen lægger i et lovforslag op til at gennemføre det sidstnævnte, således at man for at få mediestøtte skal tilmeldes Pressenævnet – også hvis man er et onlinemedie, jf. Ritzau (2018).

¹⁰⁷ I den danske regerings strategi for cyber- og informationssikkerhed er der lagt op til, at man i Danmark igangsætter en samlet indsats, som giver børn og unge digitale læsefærdigheder, jf. Regeringen (2018d). Ikke desto mindre er det centralt, at voksne også opnår sådanne kompetencer.

emne, er det let for andre at videregive denne information, når først artiklen er offentliggjort. Derfor er det ikke muligt at sikre det optimale niveau af faktisk korrekt information, medmindre det direkte eller indirekte bliver offentligt finansieret. Det kan fx være igennem mediestøtten eller igennem tilskuds- eller skatteregler, at private aktører tilskyndes til at producere sand information. Offentligt finansierede public service institutioner (Danmarks Radio og TV 2) kan være et redskab til at sikre en mere optimal grad af faktisk nyhedsformidling.

... og fagnævn som kan formidle korrekt information

For at fange den enkelte nyhedsbrugers interesse kan det imidlertid stadigvæk forekomme, at nyheder misrepræsenterer den seneste forskning på området – som fx i tilfældet med TV 2-dokumentaren om HPV-vaccinen. En måde at komme sådanne problemer til livs er ved, at staten sikrer, at det er nemt for den enkelte nyhedsbruger at tilgå aktuel forskningsbaseret information. Det kunne fx være igennem oprettelsen af en række nævn, der har til formål at indsamle og formidle faktisk viden fra deres fagområder med en armslængde til regering og folketing – fx inden for fagområderne sundhed, samfundsøkonomi, miljø og klima.¹⁰⁸ Det vigtigste er dernæst, at det bliver nemt for den enkelte nyhedsbruger at tilgå disse nævns viden. Det kunne fx være igennem en informationsportal, som man som nyhedsbruger nemt kan tilgå, og som samler links mv. fra de oprettede nævn, og ved at nævnene proaktivt kommunikerer igennem forskellige nyhedsplatforme.

¹⁰⁸ Der findes allerede en række enheder, der har denne karakter, fx De Økonomiske Råd, der dog i modsætning til det foreslåede selv udarbejder analyser og ikke har til formål at kommunikere viden direkte til befolkningen.

7. Hvilke kompetencer får Danmark brug for?

Fremtidens kompetencer afgørende for uddannelse

Hvilke kompetencer får Danmark brug for i fremtiden? Det er et centralt spørgsmål, når unge generationer uddannes, når arbejdsstyrken løbende opkvalificeres med efteruddannelse og når der forsøges at tiltrække personer med de rigtige kompetencer fra udlandet.

De rigtige kompetencer kan styrke sammenhængskraften ...

Analyserne i Kapitel 5 viser, at globaliseringen og den teknologiske udvikling medfører en række tilpasningsomkostninger i form af ledighed og lavere indkomst for nogle personer gennem en vis periode. Tilpasningsomkostningerne ved udenlandsk arbejdskraft rammer fx i højere grad personer uden en videregående uddannelse og personer med mere rutineprægede job. Hvis arbejdsstyrkens kompetencer løbende tilpasses de aktuelle behov, så vil færre blive langtidsledige som følge af globaliseringen og den teknologiske udvikling, og færre vil risikere at stå uden for arbejdsfællesskabet i længere tid. Dermed vil gruppen af anfægtede danskere også blive mindre, hvilket vil styrke sammenhængskraften.

... og øge velstanden

Den rette sammensætning af kompetencer vil også øge produktiviteten i Danmark og dermed gøre danskerne mere velstående. Landet vil derfor have bedre råd til at mindske de negative konsekvenser af globaliseringen og den teknologiske udvikling.

Debat om fremtidens behov for kompetencer

Spørgsmålet om, hvilke kompetencer, Danmark får brug for i fremtiden, har medført en del debat. Skal Danmark fremadrettet i højere grad uddanne unge i STEM-kompetencer¹⁰⁹, skal der sættes på mere grundlæggende færdigheder, som læsning, skrivning, sprog og regning, eller skal der fokuseres på sociale kompetencer? Skal der uddannes specialister eller generalister, og hvad skal arbejdsdelingen mellem grundskole, ungdomsuddannelser og videregående uddannelser være?

Den teknologiske udvikling ændrer kompetencebehovet

Der har de seneste år også været debat om, hvad den teknologiske udvikling, herunder i særlig grad automatisering og udbredelsen af robotter, har betydet og kommer til at betyde for Danmarks behov for kompetencer.¹¹⁰ Fx viser en Kraka-analyse, at 37 pct. af alle jobs i Danmark har en høj sandsynlighed for at blive udskiftet af computere, robotter og anden teknologi, jf. Kaarsen (2014).

Det samme gør globaliseringen

Tilsvarende kan globaliseringen ændre de kompetencer, som landet har behov for i fremtiden. Når Danmark i højere grad importerer fremstillingsvarer fra Kina og Østeuropa, og Danmark i stigende grad producerer serviceydelser, så vil det ændre sammensætningen af de kompetencer, som der er behov for i Danmark.

Vigtigt med faktabaseret grundlag for debatten

Det er vigtigt at basere denne debat, som har så afgørende betydning for Danmarks fremtid, på et faktabaseret grundlag. I dette kapitel analyserer vi udviklingen i anvendelsen af kompetencer på det danske arbejdsmarked siden 2000.¹¹¹

¹⁰⁹ STEM står for science, technology, engineering og mathematics, hvilket på dansk er naturvidenskab, teknologi, ingeniørvidenskab og matematik.

¹¹⁰ Regeringen har fx nedsat Disruptionrådet, som skal sikre, at Danmark får grebet mulighederne i den teknologiske udvikling bedst muligt, så alle danskere får del i udviklingen.

¹¹¹ Dette kapitel er baseret på Kraka-Deloitte-analysen Jørgensen og Jeppesen (2018), som indeholder en nærmere beskrivelse af data, metode, antagelser og resultater.

7.1 Overordnet udvikling i behovet for kompetencer

Metodetilgang

For at analysere udviklingen i anvendelsen af kompetencer, anvender vi detaljerede oplysninger fra O*NET om kompetencebehovet for mere end 900 jobfunktioner på det amerikanske arbejdsmarked, som vi oversætter til de tilsvarende danske jobfunktioner.¹¹² Kompetencebehovet er de færdigheder og den viden en medarbejder skal besidde for at varetage den pågældende jobfunktion. Vi analyserer beskæftigelsesudviklingen i de forskellige jobfunktioner og kan på den baggrund se, om anvendelsen af en kompetence stiger på tværs af det danske arbejdsmarked. Hvis fx beskæftigelsen stiger i jobfunktionen "Arbejde med statistik og matematik", som forudsætter et højt niveau af færdigheden matematik, så vil det bidrage til en øget anvendelse af færdigheden matematik. Vi kan på den baggrund identificere en række tendenser, som har præget anvendelsen af kompetencer på det danske arbejdsmarked i de sidste knap 20 år, og som sandsynligvis vil fortsætte med at gøre det i en årrække fremover.

Skelner mellem færdigheder og vidensområder

I analysen skelner vi mellem færdigheder og vidensområder og analyserer begge dele. Færdigheder er kompetencer, der er opnået eller udviklet igennem uddannelse og jobberfaring. Vidensområder er viden om fakta og principper inden for et område, som fx matematik og naturvidenskab, forretning og ledelse eller sundhed.

Øget anvendelse af basale færdigheder

Færdigheder kan opdeles i basale og tværfunktionelle færdigheder. Basale færdigheder faciliterer indlæring og gør personen i stand til hurtigere at tilegne sig ny viden. Basale færdigheder anvendes i næsten alle jobfunktioner og omfatter fx læsning, skrivning, matematik og kritisk tænkning. Der har været en stigning i anvendelsen af basale færdigheder med 2 pct. siden 2003, jf. den lysegrønne stiplede kurve i Figur 7.1.

Øget anvendelse af de fleste tværfunktionelle færdigheder ...

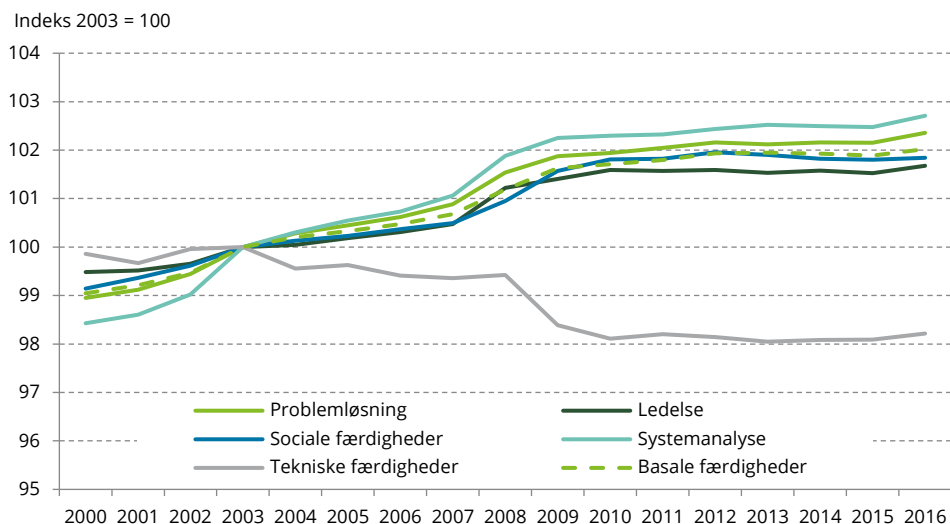
Tværfunktionelle færdigheder faciliterer løsning af specifikke opgaver på tværs af jobfunktioner. Anvendelsen af tværfunktionelle færdigheder er i gennemsnit steget med knap 1 pct. De tværfunktionelle færdigheder kan opsplittes i fem overordnede grupper: problemløsning, ledelse, sociale færdigheder, systemanalyse og tekniske færdigheder. Anvendelsen af alle grupper af tværfunktionelle færdigheder, bortset fra de tekniske færdigheder, er steget. Stigningen har været på mellem 1,5 og 3 pct. siden 2003, jf. Figur 7.1, hvilket omtrent svarer til udviklingen i anvendelsen af basale færdigheder. Stigningerne skyldes blandt andet et fald i beskæftigelsen inden for rengøring, almindeligt kontorarbejde og postsortering, som har et relativt lavt kompetencebehov ift. disse typer færdigheder.

... men mindre anvendelse af tekniske færdigheder

Tekniske færdigheder er den eneste gruppe af tværfunktionelle færdigheder, hvor der har været et fald i anvendelsen siden 2003, jf. Figur 7.1. Faldet har været på knap 2 pct., og det skyldes bl.a. et fald i beskæftigelsen inden for montering af mekaniske maskiner og inden for mekanikerarbejde ift. landbrugs- og industrimaskiner.

¹¹² Vi antager dermed, at der kræves de samme kompetencer af fx en dansk tømrer, som af en amerikansk tømrer. Undersøgelser har vist, at der er god overensstemmelse mellem amerikanske og europæiske beskæftigedes vurdering af færdigheders betydning for varetagelse af fag, jf. Albæk (2018).

Figur 7.1 Udviklingen i anvendelsen af forskellige grupper af færdigheder fra 2000 til 2016

Anm.: Udviklingen i anvendelsen af færdigheder er baseret på ændringer i beskæftigelsen mellem forskellige jobfunktioner (defineret via DISCO-koder), hvor der for hver jobfunktion er knyttet et kompetencebehov baseret på oplysninger fra O*NET. Der er brud i opgørelsen af DISCO-koder i 2003, 2008 og 2010. I 2003 og i 2008 ændrede Danmarks Statistik kildegrundlaget for opgørelsen af DISCO-koder. I 2010 gik Danmarks Statistik over til at anvende en ny nomenklatur, DISCO08, i stedet for den gamle nomenklatur, DISCO88. Dette brud er håndteret, som beskrevet i Jørgensen og Jeppesen (2018).

Basale færdigheder angiver gennemsnittet af ti basale færdigheder, herunder matematik, skrivning og kritisk tænkning. Inddelingen af tværfunktionelle færdigheder i overordnede grupper følger O*NET's gruppering, jf. O*NET (2018).

Kilde: O*NET (2018), Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Samme udvikling i anvendelsen af viden

Den overordnede udvikling i anvendelsen af viden svarer nogenlunde til udviklingen i anvendelsen af færdigheder. Der har således været en stigning på 1 pct. i anvendelsen af viden.

Øget anvendelse kan afspejle øget efterspørgsel eller udbud

En stigning i den samlede anvendelse af kompetencer kan både afspejle en stigende efterspørgsel efter kompetencer og et øget udbud af kompetencer. Hvis efterspørgslen efter en kompetence stiger, vil afkastet af denne kompetence stige, og flere vil udbyde mere af kompetencen. En stigende efterspørgsel kan fx skyldes, at den teknologiske udvikling medfører, at visse kompetencer bliver mere værdifulde, jf. fx Goldin og Katz (2008). Hvis udbuddet af en kompetence stiger, vil prisen på kompetencen falde og flere vil begynde at efterspørge den.

Udbuddet afhænger også af den forventede efterspørgsel

Udbuddet af kompetencer er i høj grad bestemt af, hvilke uddannelser befolkningen har, men bliver også påvirket af befolkningens erfaring, samt hvilke kompetencer den udenlandske arbejdskraft, som kommer til Danmark, har. Befolkningens uddannelsesniveau afhænger også af efterspørgslen efter kompetencer. Individernes valg af uddannelser afhænger bl.a. af det forventede afkast af den pågældende uddannelse, som afhænger af den forventede efterspørgsel efter de kompetencer, man opnår på uddannelsen. Derudover afspejler det fastsatte loft for optaget på forskellige uddannelser også i nogen grad forventningerne til den fremtidige efterspørgsel efter kompetencer.

Betydning hvis øget anvendelse alene afspejler øget udbud

I Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet har vi undersøgt, om den stigende anvendelse af færdigheder er drevet af en stigende efterspørgsel eller et stigende udbud, jf. Jørgensen og Jeppesen (2018). Hvis stigningen i brugen af specifikke kompetencer alene afspejler et øget udbud af disse færdigheder, som ikke er begrundet i en (forventet) stigende efterspørgsel,¹¹³ så vil der ikke være et bedre match mellem efterspørgslen og udbuddet af færdigheder, når der uddannes flere personer med disse kompetencer.

¹¹³ Det kan fx være som følge af et historisk højt optag på visse uddannelser.

Metode til at skelne mellem udbud og efterspørgsel

For at få en indikation af, om den stigende anvendelse af færdigheder er udbuds- eller efterspørgselsdrevet, holder vi på skift de to primære udbudseffekter konstant. Først har vi undersøgt udviklingen i anvendelsen af færdigheder for den samme fødselsårgang over tid, da udviklingen i anvendelsen af færdigheder for en given årgang ikke påvirkes af, at nye årgange uddanner sig mere. Derefter har vi undersøgt udviklingen i anvendelsen af færdigheder for en given aldersgruppe over tid, da udviklingen i anvendelsen af færdigheder for en given aldersgruppe ikke påvirkes af opbygningen af færdigheder med alderen som følge af mere jobberfaring.

Stigende anvendelse afspejler stigende behov

Resultaterne i Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Jørgensen og Jeppesen (2018) indikerer, at den stigende anvendelse af basale og tværfunktionelle færdigheder både er udbuds- og efterspørgselsdrevet. Udbudseffekten kommer især fra, at yngre generationer har et højere uddannelsesniveau. I tråd med dette finder Udvalg om bedre universitetsuddannelser (2018), at selvom uddannelsen af kandidater er fordoblet siden 1995, så er det relative lønforspring for kandidater ift. andre uddannelsesgrupper stort set uændret, hvilket viser, at efterspørgslen omtrent er fulgt med det øgede udbud af universitetsuddannede kandidater. En medvirkende årsag hertil er den teknologiske udvikling, som har favoriseret højtuddannet arbejdskraft. Den øgede efterspørgsel efter kompetencer er også i overensstemmelse med det positive privat- og samfundsøkonomiske afkast af uddannelse, som fx dokumenteret i Udvalg om bedre universitetsuddannelser (2018). Samlet set afspejler den stigende anvendelse af færdigheder et stigende behov for færdigheder.

7.2 Udviklingen i anvendelsen af specifikke kompetencer

35 underliggende færdigheder

Ovenfor så vi, at behovet for tekniske færdigheder samlet set var faldet siden 2003. Det gælder dog ikke for alle de tekniske færdigheder. Fx er behovet for operationsanalyse¹¹⁴ og programmering steget. I dette afsnit deler vi udviklingen i behovet op på 35 underliggende færdigheder. For 27 ud af de 35 færdigheder har der været en stigende anvendelse, jf. Figur 7.2. Det betyder, at den generelle stigning i anvendelsen af færdigheder er bredt funderet på forskellige færdigheder. Derudover ses der fire overordnede tendenser ift. behovet for færdigheder, som må forventes at fortsætte i de kommende år.

Øget behov for basale færdigheder

For det første er der et særligt stigende behov for basale færdigheder, som matematik, skrivning og kritisk tænkning. Denne tendens gælder både på det private og det offentlige arbejdsmarked.¹¹⁵

Øget behov for it- og analysefærdigheder

For det andet er der et særligt stigende behov for færdigheder inden for it og analyse, herunder især operationsanalyse og programmering. Denne tendens gælder både på det private og det offentlige arbejdsmarked.

Øget behov for sociale og ledelsesmæssige færdigheder

For det tredje er der et særligt stigende behov for sociale og ledelsesmæssige færdigheder. Denne tendens er særligt udbredt på det private arbejdsmarked, hvor forhandling og overtalelse er de færdigheder, som har oplevet den største stigning.

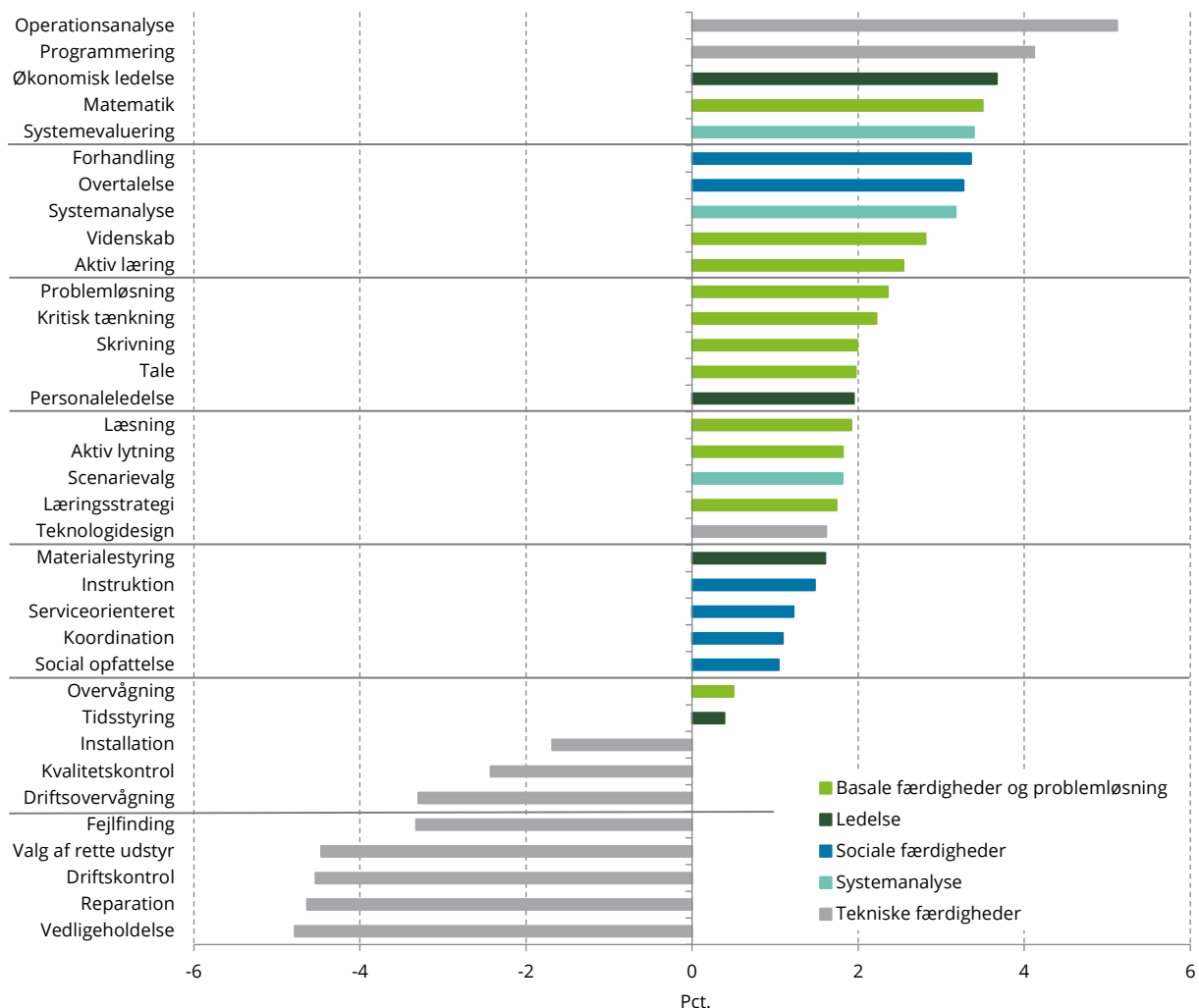
Faldende behov for tekniske færdigheder

For det fjerde er der et faldende behov for en række tekniske færdigheder, som reparation, vedligeholdelse og overvågning af drift. Denne tendens er særligt udbredt på det private arbejdsmarked.

¹¹⁴ Operationsanalyse kræves bl.a. i mange ingeniørjobfunktioner samt inden for produktudvikling, marketing, dataanalyse og programmering.

¹¹⁵ Opdelingen på privat og offentlig sektor er ikke vist i dette kapitel, men fremgår af Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet af Jørgensen og Jeppesen (2018).

Figur 7.2 Udviklingen i anvendelsen af 35 færdigheder fra 2003 til 2016

Anm.: Figuren viser udviklingen i anvendelsen af 35 færdigheder sorteret efter de færdigheder, som har haft den største stigning. Den gennemsnitlige stigning har været på 1,2 pct. Der er et brud i opgørelsen af DISCO-koder fra 2007 til 2008. Hvis man undlader ændringen i anvendelsen af færdigheder fra 2007 til 2008, får man grundlæggende samme billede som i ovenstående figur. I 2010 gik Danmarks Statistik over til at anvende en ny nomenklatur, DISCO08, i stedet for den gamle nomenklatur, DISCO88. Dette brud er håndteret, som beskrevet i Jørgensen og Jeppesen (2018).

Kilde: O*NET (2018), Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

Opdeling på 31 vidensområder

Udviklingen i anvendelsen af 31 forskellige vidensområder viser fire yderligere tendenser, som også må forventes af fortsætte i de kommende år, jf. Figur 7.3.

Øget behov for viden om samfund og forretning

For det femte er der et særligt stigende behov for samfunds-faglig og forretningsmæssig viden. Det gælder i særlig grad salg og marketing samt økonomi og regnskab, men også fx jura og offentlig administration samt administration og ledelse.

Øget behov for "digital" teknisk viden

For det sjette er der et særligt stigende behov for "digital" teknisk viden, som teknologi, telekommunikation, computere og medier, mens der er et faldende behov for mere traditionel teknisk viden, som mekanik, sikkerhed, fødevarer og transport.

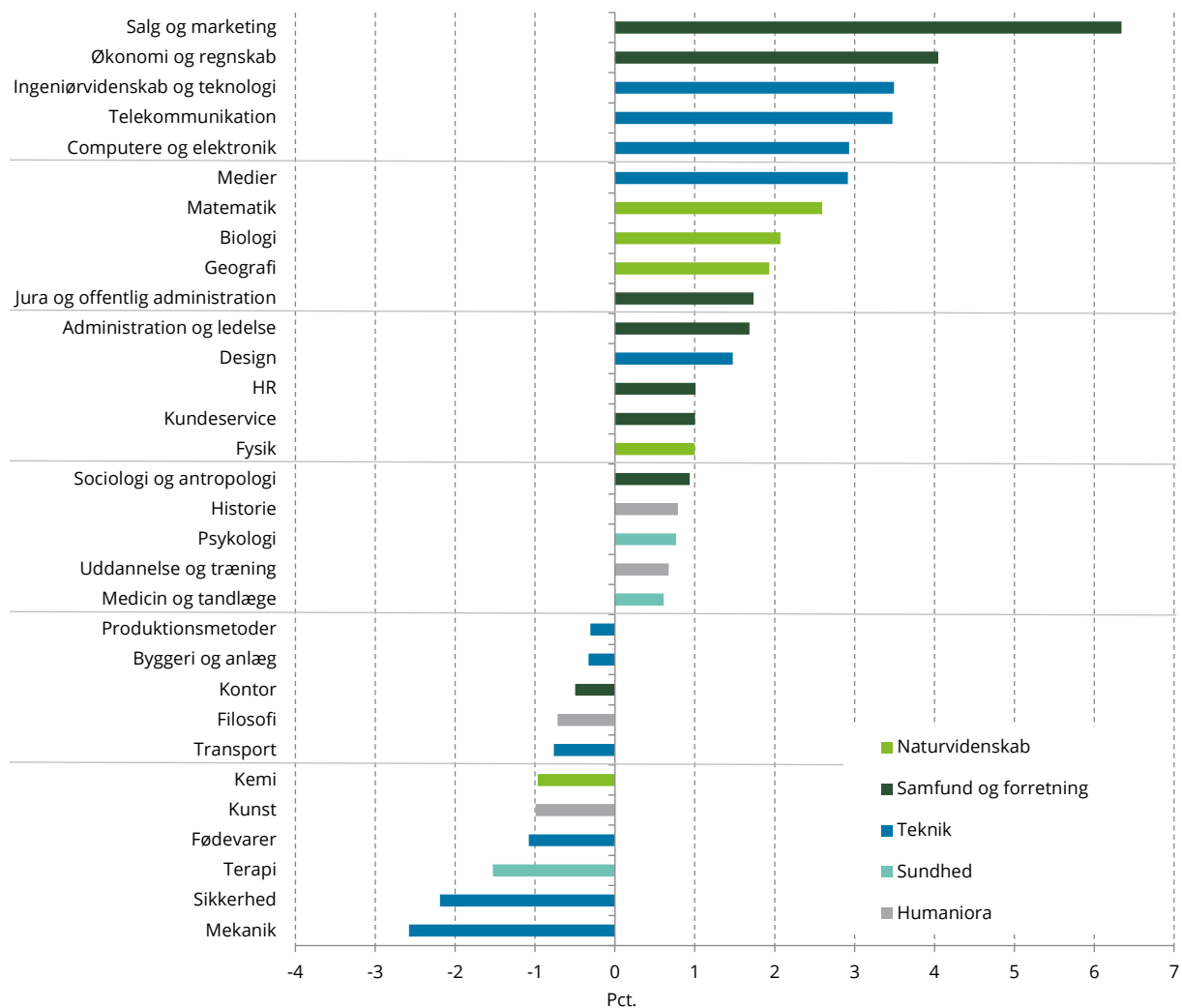
Øget behov for matematik og naturvidenskab

For det syvende er der et stigende behov for viden inden for matematik og naturvidenskab, herunder matematik, biologi, geografi og fysik. Den eneste undtagelse er kemi, hvor der har været et faldende behov siden 2003.

Mindre behov for viden om sundhed og humaniora

For det ottende er behovet for viden inden for sundhed og humaniora vokset langsommere end gennemsnittet. Nogle vidensområder har haft en positiv udvikling, herunder historie, psykologi, uddannelse og træning samt medicin og tandlæge, mens andre vidensområder har haft en faldende tendens, herunder terapi, kunst og filosofi.

Figur 7.3 Udviklingen i anvendelsen af 31 vidensområder fra 2003 til 2016

Anm.: Anvendelsen af vidensområderne er i gennemsnit steget med 1 pct. fra 2003 til 2016. Anvendelsen af hovedsprog og fremmedsprog er ikke vist i figuren, da der er stor forskel i de beskæftigedes vurdering af betydningen af sprog mellem USA og Europa, jf. Albæk (2018). Der er et brud i opgørelsen af DISCO-koder fra 2007 til 2008. Hvis man undlader ændringen i anvendelsen af færdigheder fra 2007 til 2008, får man grundlæggende samme udvikling som i ovenstående figur. I 2010 gik Danmarks Statistik over til at anvende en ny nomenklatur, DISCO08, i stedet for den gamle nomenklatur DISCO88. Dette brud er håndteret, som beskrevet i Jørgensen og Jørgensen (2018).

Kilde: O*NET (2018), Danmarks Statistiks registerdata og egne beregninger.

7.3 Betydning for uddannelsessystemet

Uddannelsespolitik bør afspejle disse tendenser

I dette kapitel har vi peget på en række tendenser i behovet for kompetencer, som Danmark kan indrette uddannelses- og efteruddannelsessystemet efter, for i højere grad at undgå et mismatch mellem befolkningens kompetencer og arbejdsmarkedets behov. Det vil sikre en mere produktiv arbejdsstyrke og samtidigt sikre, at færre personer ender uden for arbejdsfællesskabet, fordi de ikke har de rette kompetencer. Analysen siger ikke om Danmark skal uddanne flere eller færre

inden for en bestemt uddannelseskategori eller -type, men peger på tendenser som gælder på tværs af arbejdsmarkedet og på tværs af uddannelser.

Hvordan kommer den til det?

Et naturligt spørgsmål er derfor, hvordan man bedst indretter et uddannelsessystem, som afspejler disse tendenser. Og i forlængelse heraf om man bør satse på disse kompetencer allerede i grundskolen eller først senere i uddannelsessystemet.

Hvilke kompetencer anvendes i mange jobfunktioner?

For at besvare disse spørgsmål er det relevant at se på hvilke kompetencer, som efterspørges bredt i mange jobfunktioner. Hvis en kompetence efterspørges i mange jobfunktioner, er det en indikation af, at kompetencen har en mere generel karakter og bredt anvendes på det danske arbejdsmarked, hvorfor man med fordel kan fokusere på denne kompetence tidligt i uddannelsessystemet, før man specialiserer sig.

Hvilke kompetencer efterspørges sammen med andre?

Det er også relevant at se på hvilke kompetencer, som typisk efterspørges sammen med andre kompetencer. Hvis en kompetence i høj grad efterspørges sammen med andre kompetencer, tyder det på, at denne kompetence er en forudsætning for andre kompetencer, hvorfor man med fordel kan fokusere på denne kompetence tidligt i uddannelsessystemet. I Kraka-Deloitte-baggrundsnotatet har vi undersøgt hvilke kompetencer, som anvendes bredt på det danske arbejdsmarked og hvilke kompetencer, som typisk efterspørges sammen med andre kompetencer, jf. Jørgensen og Jeppesen (2018). Det har vi blandt andet gjort ved at se på korrelationer mellem forskellige kompetencer. Det giver anledning til en række retningslinjer ift. opbygningen af kompetencer i uddannelsessystemet.

Tidligt fokus på basale færdigheder og problemløsning

Der er en indikation af, at basale færdigheder og problemløsning er efterspurgt i mange jobfunktioner, og ofte i kombination med sociale, ledelsesmæssige, analytiske og digitale færdigheder. Basale færdigheder og problemløsning ser altså ud til at være en forudsætning for næsten alle mere specialiserede færdigheder, som har oplevet en stigende efterspørgsel. Analysen indikerer dermed, at der er gode argumenter for at satse på basale færdigheder og problemløsning tidligt i uddannelsessystemet.

Det samme gælder sociale færdigheder

Der er også en indikation af, at sociale færdigheder kræves i mange jobfunktioner, og ofte i kombination med ledelsesmæssige og basale færdigheder. Sociale færdigheder kræves dog i mindre grad sammen med tekniske kompetencer, herunder programmering og operationsanalyse. Analysen indikerer således, at sociale færdigheder anvendes bredt og er en forudsætning i mange ikke-tekniske jobfunktioner, hvorfor man med fordel også kan satse på sociale færdigheder tidligt i uddannelsessystemet.

Løbende fokus på analytiske færdigheder

Systemanalytiske færdigheder ser ud til at være krævet i mange jobfunktioner, men i lidt mindre omfang end basale færdigheder og problemløsning samt sociale færdigheder. Analytiske færdigheder efterspørges i høj grad sammen med andre færdigheder. Analysen indikerer dermed, at et løbende fokus på analytiske færdigheder igennem uddannelsessystemet kan være fordelagtigt.

Specialistkompetencer til sidst og ikke for alle

En række færdigheder ser ud til at have en lavere udbredelse og i mindre grad være efterspurgt sammen med andre kompetencer. Det gælder bl.a. for næsten alle tekniske færdigheder, herunder programmering, visse ledelsesmæssige færdigheder, herunder økonomisk ledelse, samt fx anvendelsen af videnskab. Det indikerer således, at der er tale om specialistkompetencer, som man med fordel kan fokusere på sidst i uddannelsessystemet og ikke for alle personer. Det ændrer dog ikke på, at der er et stigende behov for personer, der besidder nogle af disse kompetencer, jf. Figur 7.2. Der bør derfor på et tidspunkt i uddannelsesforløbet gøres en indsats for at stimulere interessen for og dermed søgningen til disse områder, herunder fx programmering og videnskab.

Vidensområder bør opbygges senere

Vidensområder er generelt mere specialiserede end færdigheder, da udbredelsen generelt er mindre og de i mindre grad anvendes i kombination med andre vidensområder. Det kan derfor være forbundet med fordele, at der i høj grad fokuseres på færdigheder tidligt i uddannelsessystemet og viden senere i uddannelsessystemet.

8. Litteratur

- Ahmad, Y., Abd Aziz, M., Sulaiman, S., Mutalib, S. og Rose, N. (2018). "Cross Ethnic Friendship among Multi-ethnic Students and Teacher's Role in Supporting Cultural Diversity in School." *MATEC*, 150.
- Albæk, K. (2018). *Den teknologiske udvikling og kompetencer på fremtidens arbejdsmarked: En litteraturoversigt*. https://pure.sfi.dk/ws/files/1654384/100788_Den_teknologiske_udvikling_og_kompetencer_p_fremtidens_arbejdsmarked.pdf.
- Allcott, H. og Gentzkow, M. (2017). "Social Media and Fake News in the 2016 Election." *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), s. 211–236.
- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Altinget (2018). *Ny forskning: Mange danskere deler 'fake news' for at omstyrte samfundet*. <https://www.altinget.dk/artikel/ny-forskning-mange-danskere-deler-fake-news-for-at-omstyrte-samfundet>.
- Ambekar, A., Ward, C., Mohammed, J., Male, S. og Skiena, S. (2009). "Name-Ethnicity Classification from Open Sources." *Proceedings of the 15th ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining*, s. 49-58.
- Anastasopoulos, L. (2017). *A Formal Model of Segregation and Political Polarization*. <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/ljanastas/files/anastasopoulos-formal-polarization.pdf>.
- Andersen, M. og Henriks, P. (2018). *Højtuddannede flytter til de store byer, lavtuddannede forbliver i udkanten*.
- Andersen, M., Henriks, P. og Hørlück, S. (2018a). *Tilpasningsomkostninger ved automatisering i Danmark*.
- Andersen, M., Henriks, P. og Hørlück, S. (2018b). *Tilpasningsomkostninger ved kinesisk importkonkurrence*.
- Andersen, P. (2004). "Forskning, uddannelse, offentlige goder og eksternaliteter". *Samfundskøkonomien*, 2, s. 25-29.
- Ashournia, D., Munch, J. og Nguyen, D. (2014). "The Impact of Chinese Import Penetration on Danish Firms and Workers." *IZA Discussion Paper No. 8166*.
- Autor, D., Dorn, D., Hanson, G. og Song, J. (2014). "Trade Adjustment: Worker-Level Evidence." *The Quarterly Journal of Economics*, 129(4), s. 1799–1860.
- Baerveldt, C., Van Duijn, M., Vermeij, L. og van Hemert, D. (2004). "Ethnic Boundaries and Personal Choice: Assessing the Influence of Individual Inclinations to Choose Intra-ethnic Relationships on Pupils' Networks." *Social Networks*, 26, s. 55–74.

- Bail, C., Brown, T. og Mann, M. (2017). "Channeling Hearts and Minds: Advocacy Organizations, Cognitive-Emotional Currents, and Public Conversation." *American Sociological Review*, 82(6), s. 1188-1213.
- Barthel, M., Mitchell, A. og Holcomb, J. (2016). *Many Americans Believe Fake News is Sowing Confusion*. <http://www.journalism.org/2016/12/15/many-americans-believe-fake-news-is-sowing-confusion/>.
- Bellmore, A., Nishina, A., Witkow, M., Graham, S. og Juvonen, J. (2007). "The Influence of Classroom Ethnic Composition on Same- and Other-ethnicity Peer Nominations in Middle School." *Social Development*, 16(4), s. 720-740.
- Binder, J., Zagefka, H., Brown, R., Funke, F., Kessler, T., Mummendey, A., Maquil, A., Demoulin, S. og Leyens, J. (2009). "Does Contact Reduce Prejudice or Does Prejudice Reduce Contact? A Longitudinal Test of the Contact Hypothesis Among Majority and Minority Groups in Three European Countries." *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(4), s. 843-856.
- Bjørnskov, C. (2006). "The Multiple Facets of Social Capital." *European Journal of Political Economy*, 22(1), s. 22-40.
- Bjørnskov, C. (2012). "How Does Social Trust Affect Economic Growth?" *Southern Economic Journal*, 78(4), s. 1336-1368.
- Black, S. og Devereux, P. (2010). "Recent Developments in Intergenerational Mobility." *NBER Working Papers No. 15889*.
- Blalock, H. (1967). *Toward a Theory of Minority-group Relations*. New York: Wiley and Sons.
- Blatchford, P., Baines, E. og Pellegrini, A. (2010). "The Social Context of School Playground Games: Sex and Ethnic Differences, and Changes Over Time after Entry to Junior School." *Developmental Psychology*, 21(4), s. 481-505.
- Blumer, H. (1958). "Race Prejudice as a Sense of Group Position." *Pacific Sociological Review*, 1(1), s. 3-7.
- Bobo, L. (1988). "Group Conflict, Prejudice, and the Paradox of Contemporary Racial Attitudes." *Eliminating racism*. Springer, Boston MA, s. 85-114.
- Burnap, P. og Williams, M. (2015). "Cyber Hate Speech on Twitter: An Application of Machine Classification and Statistical Modeling for Policy and Decision Making." *Policy and Internet*. Vol. 7(2), s. 223-242.
- Currarini, S., Jackson, M. og Pin, P. (2009). "An Economic Model of Friendship: Homophily, Minorities, and Segregation." *Econometrica*, 77(4), s. 1003-1045.
- Damm, A. (2009). "Ethnic Enclaves and Immigrant Labor Market Outcomes: Quasi-Experimental Evidence." *Journal of Labor Economics*, 27(2), s. 281-314.
- Damm, A. (2014). "Neighborhood Quality and Labor Market Outcomes: Evidence from Quasi-Random Neighborhood Assignment of Immigrants." *Journal of Urban Economics*, 79, s. 139-166.
- Damm, A. og Dustmann, C. (2014). "Does Growing Up in a High Crime Neighborhood Affect Youth Criminal Behavior?" *American Economic Review*, 104(6), s. 1806-1832.
- Danmarks Statistik (2017a). *Resultater fra undersøgelsen onsdag den 14. juni 2017*. [https://www.dst.dk/ext/8808853785/0/formid/Svar-fra-befolkningen-\(uddybende\)-pdf](https://www.dst.dk/ext/8808853785/0/formid/Svar-fra-befolkningen-(uddybende)-pdf).

- Danmarks Statistik (2017b). *Indvandrere I Danmark 2017*. <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/GetPubFile.aspx?id=20705&sid=indv2017>.
- Dasgupta, P. og Serageldin, I. (2000). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. The World Bank: Washington, D.C.
- DØRS (2017). *Dansk Økonomi, forår 2017. Kapitel IV: Udenlandsk Arbejdskraft*. Rosendahls, Søborg.
- Edin, P., Fredriksson, P. og Åslund, O. (2003). "Ethnic Enclaves and the Economic Success of Immigrants: Evidence from a Natural Experiment." *The Quarterly Journal of Economics*, 118(1), s. 329-357.
- EU vs. Disinfo (2018). *About*. <https://euvsdisinfo.eu/about/>.
- Europa-Kommissionen (2017a). *Seventh Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion7/7cr.pdf.
- Europa-Kommissionen (2017b). *Fairness, Inequality and Intergenerational Mobility*. <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2166>.
- Europa-Kommissionen (2018). *First Findings of the Eurobarometer on Fake News and Online Disinformation*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/first-findings-eurobarometer-fake-news-and-online-disinformation>.
- Facebook (2018a). *Hvad er tagging, og hvordan fungerer det?* <https://www.facebook.com/help/124970597582337/>.
- Facebook (2018b). *How is Facebook Addressing False News through Third-party Fact-checkers*. <https://www.facebook.com/help/1952307158131536>.
- Feenstra, R. og Romalis, J. (2014). "International Prices and Endogenous Quality". *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 129, s. 477-527.
- Finansministeriet (2017). *Økonomisk analyse: Indvandreres nettobidrag til de offentlige finanser*. <https://www.fm.dk/oekonomi-og-tal/oekonomisk-analyse/2017/indvandreres-nettobidrag-til-of-fentlige-finanser>.
- Fletcher, R. (2017). *Polarisation in the News Media*. <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2017/polarisation-in-the-news-media-2017/>.
- Foged, M. og Peri, G. (2016). "Immigrants' Effect on Native Workers: New Analysis on Longitudinal Data." *American Economic Journal*, 8(2), s.1-34.
- Fong, E. og Isajiw, W. (2000). "Determinants of Friendship Choices in Multiethnic Society." *Sociological Forum*, 15(2), s. 249-271.
- Frieden, J. (2017). *The Politics of the Globalization Backlash: Sources and Implications*. https://scholar.harvard.edu/jfrieden/files/the_politics_of_the_globalization_backlash.pdf.
- Goe, L. (2007). *The Link between Teacher Quality and Student Outcomes: A Research Synthesis*. http://www.niusileadscape.org/docs/FINAL_PRODUCTS/LearningCarousel/LinkBetweenTQand-StudentOutcomes.pdf.
- Golder, S. og Macy, M. (2011). "Diurnal and Seasonal Mood Vary with Work, Sleep, and Daylength Across Diverse Cultures." *Science*, 33(6051), s. 1878-1881.

- Goldin, C. og Katz, L. (2008). *The Race between Education and Technology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gregersen, R. (2018). *Medier – NU*. Systime.
- Grönqvist, E. og Vlachos, J. (2016). "One Size Fits All? The Effects of Teachers' Cognitive and Social Abilities on Student Achievement." *Labour Economics*, 42, s. 138-150.
- Hampton, K., Goulet, L., Cameron, M. og Rainie, L. (2012). "Why most Facebook Users Get More than They Give". *Pew Research Center's Internet & American Life Project*.
- Hansen, A., Hvidman, U. og Sievertsen, H. (2018). *The Signaling Value of College Grades*. Artiklen er præsenteret på Copenhagen Education Network Workshop, Copenhagen, Denmark, d. 29.05.2018.
- Hansen, P. og Schmidtblaicher, M. (2018). *A Dynamic Model of Vaccine Compliance: How Fake News Undermined the Danish HPV Vaccine Program*. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbmVudXNlcmljaW5oYXlkaGFuc2VufGd4Oj-QyMTlIODk1OWMwY2Y2NGI>.
- Harding, D. og Munk, M. (2016). *Why is Intergenerational Income Mobility Decreasing in a Country with High Social Equality?* Artiklen er præsenteret på Annual Meeting of the American Sociological Association, Seattle, United States, d. 20.08.2016-d. 23.08.2016.
- Heinesen E. (2002). "Effekter af bolig-mæssig segregering." *Amid Working Paper Series* 15, s. 1-20.
- Hewstone, M. og Brown, R. (1986). "Contact Is Not Enough: An Intergroup Perspective on the 'Contact Hypothesis.'" I Brown M.H.A.R. red., *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*, s. 1-44.
- Hjorth, F. og Adler-Nissen, R. (2018). "Ideological Asymmetry in the Reach of Pro-Russian Digital Disinformation to US Audiences." *Journal of Communication*. Under udgivelse.
- Hottman, C. og Monarch, R. (2018). *Distributional Consequences of Trade for U.S. Consumers: Estimating Group-Specific Import Price Inflation*. IFDP Notes. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System, <https://doi.org/10.17016/2573-2129.43>.
- Houlberg, K., Larsen, B. og Rangvid, B. (2013). *Benchmarking- og effektivitetsanalyse på folkeskoleområdet*. <http://www.kora.dk/media/340367/dokument.pdf>.
- Hoxby, C. (2000). "Peer Effects in the Classroom: Learning from Gender and Race Variation." *NBER Working Paper*, 7867.
- Humlum, A. (2018). *Robotization and the Demand for Skills: Evidence at the Worker-Firm Level*. Unpublished manuscript. Princeton University.
- Hummels, D., Jørgensen, R., Munch, J. og Xiang, C. (2014). "The Wage Effects of Offshoring: Evidence from Danish Matched Worker-Firm Data." *American Economic Review*, 104(6), s. 1597-1629.
- Hummels, D., Munch, J. og Xiang, C. (2013). "Education and Labor Market Policies in an Offshoring Global Economy." *Nordic Economic Policy Review*, 2013(1), s. 75-103.
- Hummels, D., Munch, J., Skipper, L., og Xiang, C. (2012). Offshoring, Transition, and Training: Evidence from Danish Matched Worker-Firm Data. *American Economic Review*, 102(3), s. 424-428.
- International Federation of Robotics (2017). *World Robotics Industrial Robots 2017*.

- Jakobsen, K. (2016). *Den sociale mobilitet målt på indkomst er gået tilbage over de seneste godt ti år.* http://www.kraka.org/sites/default/files/public/notat_indkomstmobilitet_over_tid_v2.pdf.
- Jenkins, S., Micklewright, J. og Schnepf, S. (2008). "Social Segregation in Secondary Schools: How Does England Compare with Other Countries?" *Oxford Review of Education*, 34(1), s. 21-37.
- Jensen, P. og Rasmussen, A. (2011). "The Effect of Immigrant Concentration in Schools on Native and Immigrant Children's Reading and Math Skills." *Economics of Education Review*, 30(6), s. 1503-1515.
- Jørgensen, K. og Jeppesen, T. (2018). *Hvilke kompetencer får vi brug for i fremtiden?*
- Jørgensen, K., Andersen, M. og Bonde, K. (2018a). *Hvad betyder klassekammeraterne for det enkelte barns fremtid?*
- Jørgensen, K., Jeppesen, T. og Hørlück, S. (2018b). *Globalisering giver adgang til billigere importvarer.*
- Juul, J. og Damm, E. (2016). *Den sociale arv er blevet stærkere i Danmark.* <https://www.ae.dk/analyser/den-sociale-arv-er-blevet-staerkere-i-danmark>.
- Kaarsen, N. (2014). *Computere og udskiftning af jobfunktioner.* <http://www.kraka.org/analyse/computere-og-udskiftning-af-jobfunktioner>.
- Karsten, S., Felix, C., Ledoux, G., Meijnen, W., Roeleveld, J. og Van Schooten, E. (2006). "Choosing Segregation or Integration? The Extent and Effects of Ethnic Segregation in Dutch Cities." *Education and Urban Society*, 38(2), s. 228- 247.
- Kjær, J. (2017). *Efter falsk nyhed om dyresex i København: Nye digitale diplomater skal bekæmpe fake news og russisk misinformation.* <https://politiken.dk/indland/art6102867/Nye-digitale-diplomater-skal-bek%C3%A6mpe-fake-news-og-russisk-misinformation>.
- Kraka-Deloitte (2017). *Small Great Nation – Muligheder og udfordringer. Kapitel 6: Her rammer globaliseringen*, s. 61-63.
- Kristiansen, O. og Kjeldtoft, S. (2016). *Et polariseret medieforbrug giver et polariseret samfund.* <https://www.information.dk/kultur/2016/11/polariseret-medieforbrug-giver-polariseret-samfund>.
- Kulturministeriet (2016). *Public service de næste 10 år – rapport fra public service-udvalget.* https://english.kum.dk/fileadmin/KUM/Documents/Publikationer/2016/Rapport_Public_service-udvalget.pdf.
- Landsbyggefonden (2015). *Tilskud til boligsocial indsats i udsatte boligafdelinger - nyt regulativ.* <https://lbf.dk/om-lbf/lbf-orienterer/2015/6/tilskud-til-boligsocial-indsats-i-udsatte-boligafdelinger-nyt-regulativ/>.
- Laurence, J. (2017). "Wider-community Segregation and the Effect of Neighbourhood Ethnic Diversity on Social Capital: An Investigation into Intra-Neighbourhood Trust in Great Britain and London." *Sociology*. 51(5), s. 1011–1033.
- Lavy, V., Paserman, M. og Schlosser, A. (2012a). "Inside the Black Box of Ability Peer Effects: Evidence from Variation in the Proportion of Low Achievers in the Classroom." *Economic Journal*, 122(559), s. 208–237.
- Lavy, V., Silva, O. og Weinhardt, F. (2012b). "The Good, the Bad, and the Average: Evidence on Ability Peer Effects in Schools." *Journal of Labor Economics*, 30 (2), s. 367–414.

- Leeper, T. og Mullinix, K. (2018). *Motivated Reasoning*. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0237.xml>.
- Levine, R. og Campbell, D. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior*. New York: Wile.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. og Cook, J. (2017). "Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the 'Post-Truth' Era." *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), s. 353-369.
- Ludwig, J. (1999). "Information and Inner City Educational Attainment." *Economics of Education Review*, 18(1), s. 17-30.
- Malchow-Møller, N., Munch, J. og Skaksen, J. (2012). "Do Immigrants Affect Firm-Specific Wages?" *Scandinavian journal of Economics*, 114(4), s. 1267-1295.
- Massey, D. (1990). "American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass." *American Journal of Sociology*, 96(2), s. 329-357.
- Mchangama, J. (2017). *Nej, SÅDAN skal vi bekæmpe den hadefulde debat på nettet: Sæt den fri*. <https://www.zetland.dk/historie/seEIEPxr-aevmj36a-18bd6>.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. og Cook, J. (2001). "Birds of a Feather: Homophily in Social Networks." *Annual Review of Sociology*, 27, s. 415-44.
- O*NET (2018). O*NET ® Database 22.2, februar 2018, <https://www.onetcenter.org/data-base.html>.
- OECD (2012). *Perspectives on Global Development 2012*. <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/social-cohesion.pdf>.
- OECD (2014). *OECD Social Cohesion Policy Reviews – concept note*. http://www.oecd.org/dev/inclusivesocietiesanddevelopment/OECD_Social_Cohesion_Policy_Note.pdf.
- Pettigrew, T. og Tropp, L. (2006). "A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory." *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), s. 751-783.
- Pihl, M. og Jensen, T. (2014). *Færre bryder den sociale arv i Danmark*. <https://www.ae.dk/analyser/wfaerre-bryder-den-sociale-arv-i-danmark>.
- Pihl, M. og Jensen, T. (2017). *Uddannelse er en guldrandet investering*. https://www.ae.dk/sites/www.ae.dk/files/dokumenter/analyse/ae_uddannelse-er-en-guldrandet-investering.pdf.
- Pressenævnet (2018). *Hvorfor anmelde sig til Pressenævnet?* <http://www.pressenaevnet.dk/media/>.
- Produktivitetskommissionen (2013a). *Baggrundsnotat: Lærernes gymnasiekarakterer og elevernes eksamensresultater*. http://produktivitetskommissionen.dk/media/160160/Baggrundsnotat_L%C3%A6rernes_gymnasiekarakterer_og_elevernes_eksamensresultater_18.12.pdf.
- Produktivitetskommissionen (2013b). *Anbefalinger vedrørende folkeskolen og daginstitutioner*. http://produktivitetskommissionen.dk/media/159674/Faktaark_2_Anbefalinger%20vedr%C3%B8rende%20folkeskolen%20og%20daginstitutioner.pdf.
- Putnam, R. (2007). "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century: The 2006 Johan Skytte Prize Lecture." *Scandinavian Political Studies*, 30(2), s. 137-174.
- Putnam, R., Leonardi, R. og Nanetti, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.

- Ralund, S. (2018). *Dokumentation af databehandling – fremsendt ved datalevering*.
- Regeringen (2018a). *Ét Danmark uden parallelsamfund*. https://oim.dk/media/19035/et_danmark_uden_parallelsamfund_pdfa.pdf.
- Regeringen (2018b). *Bedre balance II*. <https://www.fm.dk/~media/publikationer/imported/2018/bedre-balance-ii/bedre-balance-ii.ashx>.
- Regeringen (2018c). *Definition af udsatte områder og ghettoområder*. <https://www.regeringen.dk/nyheder/ghettoudspil/definition-ghetto-og-udsatte-boligomraader/>.
- Regeringen (2018d). *National strategi for cyber- og informationssikkerhed*. <https://www.fm.dk/publikationer/2018/national-strategi-for-cyber-og-informationssikkerhed>.
- Reiss, A. (1988). "Co-Offending and Criminal Careers." *Crime and Justice*, 10, s. 117-170.
- Reuters (2017a). *Reuters Institute Digital News Report 2017*. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf?utm_source=digitalnewsreport.org&utm_medium=referral.
- Reuters (2017b). *Digital News Report – Denmark*. <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2017/denmark-2017/>.
- Ritzau (2018). *Regeringen vil koble mediestøtte til Pressenævnet*. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/regeringen-vil-koble-mediestotte-til-pressenaevnet>.
- Rockwool Fondens Forskningsenhed (2006). *Danskerne bor stadig socialt blandet*. <https://www.rockwoolfonden.dk/app/uploads/2016/02/Nyhedsbrev-juni-2006.pdf>.
- Ryborg, O. (2018). *Danskernes opbakning til EU-medlemskab er vokset markant siden brexit*. <https://www.dr.dk/nyheder/udland/danskernes-opbakning-til-eu-medlemskab-er-vokset-markant-siden-brexit>.
- Sacerdote, B. (2007). "How Large are the Effects from Changes in Family Environment? A Study of Korean American Adoptees." *The Quarterly Journal of Economics*, 122(1), s. 119-157.
- Sah, R. (1991). "Social Osmosis and Patterns of Crime." *Journal of Political Economy*, 99, s. 1272-1295.
- Sampson, R., Raudenbusch, S. og Earls, F. (1997). "Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy." *Science*, 277, s. 918-924.
- Schrag, J. og Scotchmer, S. (1997). "The Self-Reinforcing Nature of Crime." *International Review of Law and Economics*, 17, s. 325-335.
- Sherif, M. (1966). *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Boston, MA: Houghton-Mifflin.
- Søndergaard, H. og Helles, R. (2010). *Background Information Report: Media Policies and Regulatory Practices in a Selected Set of European Countries, the EU and the Council of Europe: The Case of Denmark*. <http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/Denmark.pdf>.
- Sturgis, P., Brunton-Smith, I., Kuha, J. og Jackson, J. (2014). "Ethnic Diversity, Segregation and the Social Cohesion of Neighbourhoods in London." *Ethnic and Racial Studies*, 37(8), s. 1286-1309.
- Tajfel, H. (1981). "Social Stereotypes and Social Groups." I Tajfel, H. red., *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, s. 143-161.

Tamam, E. (2009). "Contribution of Interethnic Contact on Interethnic Attitudes of Malay and Chinese-Malaysian University Students in Malaysia." *Human Communication*, 12, s. 53-66.

Transport-, Bygnings- og Boligministeriet (2017). *Ghettolisten 2017*. <https://www.trm.dk/da/nyheder/2017/ghettolisten-2017>.

Tropp, L., Hawi, D., van Laar, C. og Levin, S. (2011). "Cross-ethnic Friendships, Perceived Discrimination, and Their Effects on Ethnic Activism over Time: A Longitudinal Investigation of Three Ethnic Minority Groups." *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 51(2), s. 257-272.

Trounstein, J. (2015). "Segregation and Inequality in Public Goods." *American Journal of Political Science*, 60(3), s. 709-725.

Udlændinge- og Integrationsministeriet (2015). *Ny type indsats sikrer markant færre kriminelle unge i ghettoområder*. <http://uim.dk/nyheder/2015/2015-12/ny-type-indsats-sikrer-markant-faerre-kriminelle-unge-i-ghettoomraeder>.

Udvalg om bedre universitetsuddannelser (2018). *Universitetsuddannelser til fremtiden*. <https://ufm.dk/publikationer/2018/filer/rapport-universitetsuddannelser-til-fremtiden.pdf>.

Undervisningsministeriet (2017a). *2. runde i forsøgsprogrammet om udsatte børns faglighed*. <https://uvm.dk/puljer-udbud-og-prisuddelinger/puljer/puljeoversigt/tidligere-udmeldte-puljer/grundskole/2-runde-i-forsoesprogrammet-om-udsatte-boerns-faglighed>.

Undervisningsministeriet (2017b). *500 mio. kr. til løft af fagligt svage elever*. <https://uvm.dk/aktuelt/nyheder/uvm/2017/april/170425-500-mio-kr--til-loeft-af-fagligt-svage-elever>.

Van der Linden, S., Maibach, E., Cook, J., Leiserowitz, A. og Lewandowsky, S. (2017). "Inoculating against Misinformation." *Science*, 358(6367), s. 1141-1142.

Vasiljeva K. og Mairey, I. (2016). *Klarer beboere i ghettoer sig bedre eller dårligere?* [http://kraka.org/sites/default/files/public/klarer beboere i ghettoer sig bedre eller darligere 3 1.pdf](http://kraka.org/sites/default/files/public/klarer%20beboere%20i%20ghettoer%20sig%20bedre%20eller%20darligere%203%201.pdf).

Vasiljeva, K. og Kornbek, R. (2018). *Tilpasningsomkostninger ved lavtuddannet indvandring i Danmark*.

Vasiljeva, K. og Wandsøe-Isaksen, R. (2018). *De svage elever har fagligt svagere lærere*.

Vasiljeva, K., Naur, S. og Kornbek, R. (2017). *Familie- og opvækstmiljø har stigende betydning for indkomsten*. [http://kraka.org/sites/default/files/public/familie og opvaekstmiljoe har stigende betydning for indkomsten .pdf](http://kraka.org/sites/default/files/public/familie%20og%20opvaekstmiljoe%20har%20stigende%20betydning%20for%20indkomsten.pdf).

Vasiljeva, K., Wandsøe-Isaksen, R., Jørgensen, K., og Bonde, K. (2018a). *En lysere fremtid for unge ghettobeboere?* http://kraka.org/small/great_nation/en_lyserer_fremtid_for_unge_ghettobeboere.

Vasiljeva, K., Wandsøe-Isaksen, R. og Hørlück, S. (2018b). *Befolkningen deler sig op, og det har konsekvenser for fremtiden*.

Wallace, K. (2017). *Is 'Fake News' Fooling Kids? New Report Says Yes*. <https://edition.cnn.com/2017/03/10/health/fake-news-kids-common-sense-media/index.html>.

Wandsøe-Isaksen, R., Vasiljeva, K. og Pedersen, F. (2018a). *De globaliseringsramt og de anføgtede*.

Wandsøe-Isaksen, R., Vasiljeva, K. og Pedersen, F. (2018b). *Tonen i debatten*.

Wandsøe-Isaksen, R., Vasiljeva, K., Lando, F., Andersen, M. og Pedersen, F. (2018c). *Begræns incitamenterne til at skabe falske nyheder – og støt de sande.*

Wandsøe-Isaksen, R., Vasiljeva, K. og Pedersen, F. (2018d). *Ingen truende medieudvikling – men bekymringspunkter.*

Wilson, W. (1987). *The Truly Disadvantaged.* Chicago. IL: University of Chicago Press.

Zak, P. og Knack, S. (2001). "Trust and Growth." *The Economic Journal*, 111, s. 295-321.

Zuleta, L., Burkal, R. og Thomsen, T. (2017). *Hadefulde ytringer i den offentlige online debat.*
https://menneskeret.dk/sites/menneskeret.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/ligebehandling_2017/old_rapport_om_hadefulde_ytringer_2017.pdf.

Deloitte.

Om Deloitte

Deloitte leverer ydelser indenfor revision, consulting, financial advisory, risikostyring, skat og dertil knyttede ydelser til både offentlige og private kunder i en lang række brancher. Deloitte betjener fire ud af fem virksomheder på listen over verdens største selskaber, Fortune Global 500®, gennem et globalt forbundet netværk af medlemsfirmaer i over 150 lande, der leverer kompetencer og viden i verdensklasse og service af høj kvalitet til at håndtere kundernes mest komplekse forretningsmæssige udfordringer. Vil du vide mere om, hvordan Deloitte omkring 264.000 medarbejdere gør en forskel, der betyder noget, så besøg os på Facebook, LinkedIn eller Twitter.

Deloitte er en betegnelse for Deloitte Touche Tohmatsu Limited, der er et britisk selskab med begrænset ansvar (DTTL), dets netværk af medlemsfirmaer og deres tilknyttede virksomheder. DTTL og alle dets medlemsfirmaer udgør separate og uafhængige juridiske enheder. DTTL, der også betegnes Deloitte Global, leverer ikke selv ydelser til kunderne. Vi henviser til www.deloitte.com/about for en udførlig beskrivelse af DTTL og dets medlemsfirmaer.